

De gemeente Soest en haar joodse inwoners 1941-1950

Maarten-Jan Vos
Historisch onderzoek & meer
Februari 2025

De gemeente Soest en haar joodse inwoners 1941-1950

Maarten-Jan Vos
Historisch onderzoek & meer
Februari 2025

Inleiding

Inleiding en onderzoeksvragen	7	- Rechtsherstel over vastgoed	24
		- Minnelijke schikkingen	26
Deel I. Historische inleiding	10	- Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel	28
1. Het bezettingsbestuur in Nederland	10	- Beheer van niet verkochte percelen	30
		• Joods vastgoed in Soest en Baarn	31
2. Anti-joodse maatregelen	12	- Betrokkenheid van de gemeente	31
3. Joodse inwoners van Soest	14	• Casussen in Soest	32
		- Een standaard regeling: Vosseveldlaan 44	32
Deel 2. Onderzoek	15	- Camouflage van joods bezit	33
		- Amersfoortsestraat 134: Clara Rosette de Vries	34
Hoofdstuk één. Informatieverstrekking aan de bezetter	15	- Inleiding	34
• Ariërverklaring	15	- Het geschil in drie fases	36
• Registratie: inleiding	15	- Samenvattend	38
• Registratie in Soest	16	• Afsluitend	39
• Wijzigingen in de registratie	18		
• Instellingen	19		
• Telefoonaansluitingen	19		
• Verbodsbordjes	19		
• Afsluitend	21		
Hoofdstuk twee. Vastgoed	22		
• Inleiding. Roof van joods vastgoed in Nederland	22		
- Huizen	22		
- Agrarisch grondbezit	24		

Hoofdstuk vier. Roerende goederen: meubels, fietsen, radio's	49	• Andere aspecten van de Jodenvervolging.	64
• Inleiding	49	• Onderzoeksvragen en conclusie	64
• Leeghalen van joodse woningen in Soest	49	• Afsluitend	65
• Einsatzstab Rosenberg	52		
• Politie	52		
• Financiën	53		
• Fietsen en radio's	54		
• Afsluitend	54		
Hoofdstuk vijf. Joodse bedrijven	55		
• Inleiding: plundering van joodse bedrijven in Nederland	55		
• Joodse bedrijven in Soest	56		
Hoofdstuk zes. Gemeentelijke belastingen	58		
• Inleiding	58		
• Soest	59		
• Afsluitend	59		
Deel 3. Afronding en conclusie	62		
• Inleiding: rechtsherstel	62		
• Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Soest	63		
		Bijlagen	66
		Bijlage I Arrestaties van joden	66
		Bijlage II	70
		Noten	74
		Bronnen en overig	88
		• Met dank aan	88
		• Afkortingen	88
		• Literatuur	88
		• Archieven	90
		• Afbeeldingen	91
		• Websites	91

Inleiding

en onderzoeksvragen

Er is vanaf 2020 veel aandacht geweest voor de roof van joods vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog. In uitzendingen van Pointer/Monitor en op internetplatform Follow the Money werd de aandacht gevestigd op panden in Eindhoven, Winterswijk, Den Helder, Leiden en Oldenzaal waarvan de geschiedenis van roof en rechtsherstel niet duidelijk is.

Aanleiding van de uitzendingen was de digitalisering van de *Verkaufsbücher*, schriften met lijsten van verkocht joods vastgoed aan oorlogskopers. Meer dan 7000 transacties in die *Verkaufsbücher* getuigen van de verkoop van joods onroerend goed, buiten de joodse eigenaren om en zonder dat ze een cent van de verkoopsom zagen. Vanaf september 1941 moesten alle joodse huisbezitters hun eigendom in beheer geven bij de *Niederländische Grundstücksverwaltung*, de Duitse rooforganisatie die de percelen verkocht. Na de oorlog moesten de joodse eigenaren of hun nabestaanden rechtsherstel aanvragen over het geroofde vastgoed. Hoe is dat rechtsherstel verlopen en is er daarmee werkelijk ‘recht’ gedaan, in morele en financiële zin? Dat is de vraag waar het steeds om gaat.

De geschiedenis van het rechtsherstel zelf is er inmiddels een van meer dan 75 jaar. Volgens historicus Raymund Schütz bevinden we ons nu in de derde ronde van rechtsherstel nadat er twee eerdere rondes te onderscheiden waren. De eerste ronde was vlak na de oorlog. De Nederlandse regering had in Londen het rechtsherstel voorbereid met een aantal wetsbesluiten en vanaf 1944 werden deze in de praktijk gebracht. Er werd teruggaaf geregeld van uiteenlopende geroofde goederen en tegoeden zoals verzekeringen, effecten, kunst en waardevolle objecten, geld, vastgoed, bedrijven etc. Het rechtsherstel duurde tot diep in de jaren 50 en was voor de getroffen vaak een moeizaam en lang proces.

De tweede ronde begon halverwege de jaren 90 en eindigde na onderhandelingen tussen regering en vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap met de *Maror gelden* in 2000: een bedrag van 347 miljoen euro van het Rijk, verzekeraars, banken en de effectenbeurs om de tekortkomingen in het naoorlogse rechtsherstel te compenseren. Dit bedrag was gebaseerd op het onderzoek van diverse commissies, zoals de Commissie Kordes. Daarmee zou volgens de overheid finaal recht gedaan zijn.

Totdat in 2013 bij opschoning van documenten in het gemeentearchief van Amsterdam bleek dat de Gemeente Amsterdam nog na de oorlog erfpachtcanon had geëind van joden over de oorlogs-

jaren en zelfs boetes had geheven en deels had geïnd. Na onderzoek besloot de burgemeester van Amsterdam dat er een bedrag van 10 miljoen euro tegenover dit onrecht moest staan voor de joodse gemeenschap en dat is ook ter beschikking gesteld. Hiermee maakte burgemeester Van der Laan in feite een begin met een nieuwe, derde, ronde van rechtsherstel, die vooral kijkt naar de betrokkenheid en het handelen van de gemeente bij de ontrechting van joodse inwoners. Vervolgens werd in 2016 door Robin te Slaa een casus in Den Haag beschreven waarin de joodse huiseigenaar David Simons in 1945 werd aangeslagen voor achterstallige erfpachtcanon. Ook werd er in Den Haag achterstallige straatbelasting geïnd. Daarom besloot de gemeente Den Haag om een bedrag ter beschikking te stellen, net als daarna Utrecht. In 2019 kwam er een verzoek van het Centraal Joods Overleg aan alle gemeenten met een (voormalige) joodse gemeenschap om onderzoek te doen.

Daarnaast gaf de genoemde digitalisering van de *Verkaufsbücher* een impuls aan nieuw onderzoek op gemeentelijk niveau. Uit onderzoek in Amsterdam bleek bijvoorbeeld ook dat de gemeente Amsterdam veel joods vastgoed had aangekocht in de oorlog. Inmiddels doen 145 gemeenten onderzoek of hebben het onderzoek afgerond¹.

Onderzoeksvragen

In de *Verkaufsbücher* staan acht panden in Soest en vier in Baarn. De gemeenten Baarn en Soest hebben opdracht gegeven om de roof en rechtsherstel van die panden te onderzoeken. Het gaat om twee afzonderlijke onderzoeken en rapporten. Het gaat daarbij om vragen als: welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn de verkopen na de oorlog teruggedraaid? Kortom: heeft er rechtsherstel plaatsgevonden? De rol van de gemeenten zijn daarbij van belang: hebben ze joods vastgoed gekocht tijdens de oorlog, en zo ja, hoe is het rechtsherstel daar verlopen na de oorlog? Waren zij op een andere manier betrokken bij de verkoop van joods vastgoed?

Daarnaast wordt in beide onderzoeken breder gekeken naar de rol van de gemeenten bij de Jodenvervolgung. Welke anti-joodse maatregelen hebben de gemeenten moeten uitvoeren? Deden ze dat en hoe? Hierin wordt ook de inzet van de gemeentepolitie meegenomen.

De onderzoeksvragen zijn:

- **Vastgoed.** Welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn eventuele verkopen na de oorlog teruggedraaid? En is er betrokkenheid van de gemeente Soest geweest, op wat voor manier dan ook?
- **Gemeentepolitie.** In hoeverre heeft de gemeentepolitie van Soest meegewerkt aan de arrestaties van joden en het ontruimen van joodse woningen? Daarmee bedoel ik hier: door joden bewoonde woningen.
- **Gemeentebestuur.** Op welke wijze was de gemeente Soest verder betrokken bij de lokale Jodenvervolgung? Te denken valt aan registratie van joodse inwoners, roof van bedrijven, gescheiden joods onderwijs en het plaatsen van verbodsbordjes.
- **Gemeentelijke heffingen.** Dit zijn belastingen die aan joodse slachtoffers of nabestaanden achteraf werden opgelegd over de oorlogsjaren, dus juist de jaren dat zij niet over hun huis konden beschikken. Is daar informatie over? Kwam dit voor in Soest?

Dit rapport bestaat uit drie delen. In het eerste deel ga ik in op de geschiedenis van de Jodenvervolgung en vooral die anti-joodse maatregelen waarbij gemeenten een rol speelden. Deel 2 is de kern van het rapport en het eigenlijke onderzoek. Hier ligt de focus op de roof van joods vastgoed in de gemeente Soest en het rechtsherstel na de oorlog, voorafgegaan door een inleiding op basis van literatuur. Ook sta ik in deel 2 stil bij anti-joodse maatregelen als de registratie van joden en de roof van roerende zaken als meubels, fietsen en radio's. Het derde deel is de conclusie. Dit rapport is daarmee thematisch van opzet en niet chronologisch.

De gemeente Soest omvat ook Soesterberg, Soestduinen en Soestdijk. Deze plaatsen zijn meegenomen in het onderzoek.

Twee lokale betrokkenen hebben meegelezen met de conceptversie van dit rapport en deze van opmerkingen voorzien: Heleen Joosse en René van Hal. Daarnaast las historicus Pim Griffioen mee. Ik ben hun veel dank verschuldigd, ook voor het aanleveren van kennis tijdens het onderzoek.

De verantwoordelijkheid voor de tekst ligt bij de auteur.

Deel I.

Historische inleiding

I. Het bezettingsbestuur in Nederland

Met de bezetting van ons land viel Nederland onder het naziregime. Nederland kreeg een burgerlijk bestuur onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Het relatief zwakke burgerlijk bestuur liet meer speelruimte voor de vervolgingsinstanties als de Sicherheitsdienst (SD) en de Sicherheitspolizei (Sipo) onder leiding van Hanns Rauter en Wilhelm Harster. SD en Sipo hadden in Nederland meer macht dan in België en Frankrijk en dat is een van de vaak genoemde redenen dat de Jodenvervolging in ons land zo succesvol was vanuit nazi-perspectief. Rauter was een van de vier commissarissen-generaal en tegelijk *höhere SS- und Polizeiführer*, verantwoordelijk voor veiligheid en politie. Harster was zijn direct ondergeschikte en was *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*. Zij zouden in de loop van de oorlog het initiatief op het gebied van de Jodenvervolging naar zich toe trekken.

Dat met de nazi-heerschappij in Nederland een antisemitisch regime aan de macht was gekomen, was al duidelijk door de gebeurtenissen in Duitsland in de jaren dertig. Daar waren joden massaal ontrecht, getreiterd en tot tweederangsburger gemaakt. De Neurenberger wetten en de Novemberpogrom waren maar twee van een hele reeks dieptepunten op dit gebied. Voordat de oorlog uitbrak had de helft van de Duitse joden het land verlaten. Van die vluchtelingen zouden er ongeveer 33.000 in Nederland terechtkomen waarvan er 20.000 bij de Duitse inval nog in Nederland waren².

Met het instellen van een burgerlijk bestuur in Nederland werden de Nederlandse ambtenaren niet buiten spel gezet. Seyss-Inquart liet namelijk het Nederlandse bestuursapparaat voortbestaan in de hoop dat het zich langzaam zou laten omvormen tot een nationaalsocialistisch landsbestuur. Seyss-Inquart en de vier commissarissen traden in plaats van regering en parlement. Verder bleef het landelijk bestuursapparaat intact. Ambtenaren bleven veelal op hun post, al nam een deel ook ontslag. De secretarissen-generaal van de ministeries bleven in functie en waren als hoogste ambtenaren deel van het civiele bezettingsbestuur. Volgens Romijn met de intentie om zo de Nederlandse belangen te kunnen blijven behartigen en de NSB uit het overheidsbestuur te weren³.

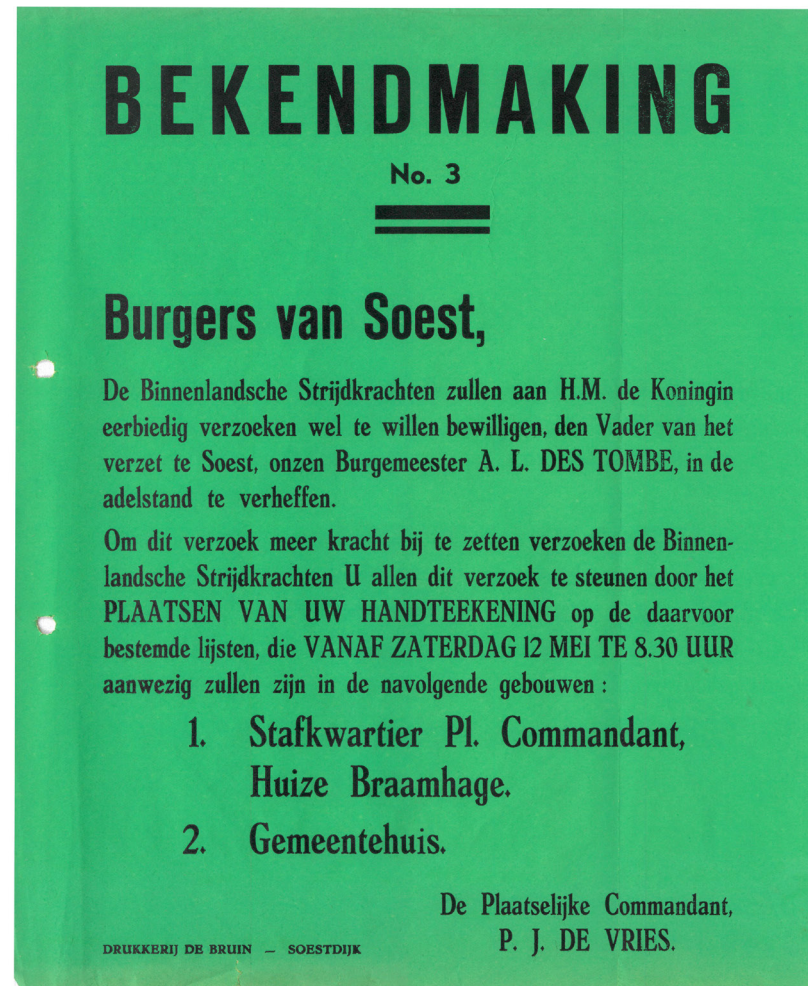
Gemeenteambtenaren en lokale politiebeambten bleven ook op hun posten. In heel het land zouden zij een rol spelen bij de Jodenvervolging, vooral bij registratie en inperking van de bewegingsvrijheid van joden zoals het plaatsen van verbodsborden⁴. En dat terwijl *Aanwijzingen*

in geval van een vijandelijke inval uit 1937, een instructie van de regering gebaseerd op het Landoorlogreglement, stelde dat ambtenaren moesten aftreden als hun aanblijven niet meer in het belang was van de bevolking. Ook het commentaar op die *Aanwijzingen* uit 1943 bevestigde dat en verbood ambtenaren om mee te werken aan de Jodenvervolging. Volgens historicus Rob Bakker kozen de ambtenaren en secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken voor continuïteit van bestuur. Tegenwerking van de Duitse eisen zou chaos met zich meegebracht hebben. Ook Romijn constateert dat het in stand houden van het binnenlands bestuur prioriteit had. Opstappen van ambtenaren of burgemeesters zou die strategie doorkruisen⁵.

Burgemeester in oorlogstijd

Burgemeesters bleven op hun post en in de loop van de oorlog werd een groot aantal van hen ontslagen en vervangen door meer nazi-getrouwe bestuurders waaronder NSB-leden. Met de introductie van het zogenaamde leidersbeginsel (eenhoofdig gezag) in september 1941, waarmee de gemeenteraden buiten spel werden gezet, kwamen de burgemeesters direct onder de Commissaris van de Provincie te ressorteren en daarmee onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Dat was Verordening 152/1941 waarmee vanaf 1 september 1941 de gemeenteraden, gemeentelijke commissies en de colleges werden opgeheven. De burgemeester ging die taken waarnemen en de wethouders werden adviseurs. Tegelijkertijd werd de burgemeester meer een uitvoerder van het beleid van de Commissaris van de Provincie en van Seyss-Inquart. Zo leek het lokale bestuur op het landelijke bestuur: er waren geen vertegenwoordigende lichamen meer maar het bestuursapparaat bleef verder bestaan en werd gecentraliseerd. De macht van de burgemeesters werd door deze maatregelen groter, al constateerde Peter Tammes in 2000 dat de overlevingskansen van joden in gemeenten met een nationaalsocialistische burgemeester niet significant lager was⁶.

Ook Soest kreeg een NSB-burgemeester tijdens de oorlog maar pas laat. Burgemeester A.L. des Tombe was sinds 1939 burgemeester en volgens zijn personeelsdossier erg geliefd. Hij bleef tot 1944 op zijn post. In oktober van dat jaar verscheen hij niet meer op het gemeentehuis en dook hij onder, kennelijk omdat hij 200 man voor de *Arbeitseinsatz* moest leveren. De Commissaris benoemde toen een waarnemend burgemeester, A.E. van Goor den Oosterlingh. Ook was wethouder Gasille enige tijd waarnemend burgemeester⁷. In januari 1945 werd des Tombe officieel ontslagen. Direct na de bevrijding werd hij weer burgemeester zoals ook blijkt uit de affiche op pagina 61. Hij werd zeer geprezen, zie de affiche hier onder. Zijn dossier in het archief van de Commissaris van de Koningin meldt dat hij contacten had met het verzet. Er werden geen zuiveringsmaatregelen tegen hem genomen en hij kreeg rechtsherstel over zijn ontslag. Dat betekent dat hij zijn salaris sinds oktober 1944 in 1947 uitbetaald kreeg. In 1946 werd hij burgemeester van Apeldoorn⁸.

We weten dat weinig burgemeesters hebben geprotesteerd tegen de anti-joodse maatregelen. Dat geldt voor het hele land en ook voor burgemeester des Tombe, zoals we zullen zien. Na de oorlog werd bij de zuivering van ‘foute’ ambtenaren en NSB-burgemeesters niet gekeken naar hun medewerking aan de Jodenvervolging. Als zij vervolgd werden was dat op andere gronden⁹.

2. Anti-joodse maatregelen

In Nederland volgden de anti-joodse maatregelen vanaf juni 1940 elkaar eerst aarzelend maar vanaf 1941 in een hoog tempo op. Aan de vooravond van de deportaties, juli 1942, waren de joden volledig ontrecht, waren ze bijna al hun bezittingen kwijt, mochten ze op veel openbare plekken niet meer komen, moesten ze op bepaalde tijden boodschappen doen, mochten ze geen vervoermiddelen meer bezitten en moesten ze de ster dragen.

Veel, maar zeker niet alle, anti-joodse maatregelen werden afgekondigd in zogenaamde verordeningen of decreten. Dat betekende niet dat het om normale wetgeving ging. De Nederlandse rechtstaat had opgehouden te bestaan en de nieuwe machthebbers handelden of verordeneerden

naar eigen goeddunken. De verordeningen hadden wel de kracht van een wet. Tot de eerste anti-joodse maatregelen, vaak uitgevaardigd in Duitse verordeningen (VO's), behoorden de ariërverklaring en het ontslag van joodse ambtenaren vanaf november 1940. In januari 1941 volgde de registratie van joodse Nederlanders (VO 6/1941). Die registratie werd door de gemeenten gedaan. Ook verstrekten gemeenten administratieve informatie over joodse inwoners aan de bezetter. Een andere vroege maatregel ging over de registratie en de roof van joodse bedrijven. VO 189/1940 bepaalde dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Het decreet was de eerste verordening die vastlegde wie joods was en wie niet.

Op 12 maart 1941 volgde VO 48/1941. Dit besluit bepaalde dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een bewindvoerder of beheerder. Deze heette in het Duits een *Verwalter* of *Treuhänder*. Een andere grote stap in de ontrecting van joden waren de Liro-verordeningen, die joden verplichtten gelden en waardevolle spullen in te leveren (VO 148/1941 en VO 58/1942). De Liro was een door de Duitsers opgerichte roofoank waar joden verplicht hun geld moesten parkeren. Daarmee was het geen echte bank maar een verzameldepot voor geroofd joods geld en waardevolle spullen. De naam was een afkorting van Lippmann, Rosenthal & Co. Dat was wel een echte, joodse, bank maar deze Liro aan de Sarphatistraat in Amsterdam had daar niets mee te maken¹⁰.

In augustus 1941 bepaalde de bezetter dat joodse leerlingen voortaan naar aparte scholen moesten gaan met ingang van het nieuwe schooljaar. Het was aan de gemeenten om dit onderwijs in te richten, de ouders in kennis te stellen en voorlopig te financieren. Voor het joodse onderwijs verwijs ik naar het rapport over Baarn. Daar kwam een onofficieel en later officieel joods schooltje, waar vijf tot zeven joodse leerlingen uit Soest op zaten. In Soest was geen joodse school¹¹.

Vanaf 15 september 1941 verschenen overal bordjes met de tekst ‘Voor joden verboden’ in parken, cafés, schouwburgen en andere openbare plekken op basis van een *Anordnung* van Rauter. De *Anordnung* behelsde ook een verhuisverbod voor joden. Voor de zomer waren joden al geweerd uit zwembaden en uit hotels/pensions en openbare gelegenheden in badplaatsen¹².

De roof van joods vastgoed speelde vanaf de zomer van 1941. Het gaat om VO 154/1941 over de aangifte van joods vastgoed en VO 102/1941 over de gedwongen verkoop van joodse landbouwgronden¹³. Verordening 154 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij een nieuwe Duitse instantie: de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV). Het doel was om het vastgoed te verkopen aan niet-joden. Ook voor landbouwgronden was een dergelijke verordening uitgevaardigd op 27 mei 1941.

Een hele belangrijke cesuur was natuurlijk het begin van de deportaties in juli 1942. Daarmee begon de fysieke verwijdering van joden uit Nederland en de grootschalige moord

op de Nederlandse joden. De moord op de Europese joden was al eerder in gang gezet. Vanaf toen gingen joden onderduiken. Bij de deportaties werd politie ingezet. Het is uit de grote steden bekend dat politie oproepingen afleverde, joden van huis ophaalde, en ingezet werd bij razzia's. Dat werd soms door de gemeentepolitie gedaan en die viel in de kleinere gemeenten direct onder de burgemeester, al werd de zeggenschap van burgemeesters minder vanaf maart 1943 omdat meerdere autoriteiten toen zeggenschap kregen over de gemeentelijke korpsen waarbij het nieuwe directoraat-generaal van politie het hoogst verantwoordelijke orgaan was¹⁴.

De gemeentepolitie en gemeenteamttenaren speelden ook een rol bij de z.g. *Möbelaktion*. De inboedels in door joden verlaten woningen werden geïnventariseerd. Vervolgens werd deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung* van de SD Amsterdam, de gemeente en de *Einsatzstab Rosenberg*.

3. Joodse inwoners van Soest

Er was niet echt een joodse gemeenschap in Soest en al helemaal geen joodse gemeente. Er woonden ongeveer 73 joden in Soest aan het begin van de oorlog. Heleen Joosse wijst erop dat allen niet in Soest geboren waren. Onder hen ook vluchtelingen die na 1933 uit Duitsland gekomen waren. Er was geen synagoge of een joodse begraafplaats. Joden die naar de synagoge wilden gingen waarschijnlijk naar Amersfoort, Hilversum of Bussum. Tenminste 34 joodse inwoners van Soest overleefden de oorlog niet¹⁵.

Deel 2. Onderzoek

Hoofdstuk één.

Informatieverstrekking aan de bezetter

In dit hoofdstuk gaat het om de registratie van joodse Soestenaren. Bij deze maatregelen speelde de gemeente een administratieve rol en deelde de gegevens over joden met de bezetter. Dit begon met de joodse ambtenaren die in dienst waren van de gemeente. Ook behandel ik hier het ophangen van bordjes met de tekst *Voor joden verboden*.

Ariërverklaring

Over de z.g. 'ariërverklaring' zijn geen stukken aangetroffen in het archief van de gemeente Soest. Waarschijnlijk werd deze wel getekend maar zijn de stukken vernietigd. In Baarn zijn een aantal stukken wel bewaard gebleven. Uit een brief van de burgemeester en de secretaris van Soest blijkt dat men de verklaring wel verspreid heeft en dat ambtenaren die moesten tekenen. De verklaringen zelf, of overzichten van de getekende verklaringen, zijn er niet meer. Er waren hoogstwaarschijnlijk geen joodse ambtenaren in dienst bij de Gemeente Soest¹⁶.

De z.g. ariërverklaring werd in oktober 1940 verlangd. Het was een eerste stap die nodig was om joodse ambtenaren uiteindelijk te kunnen ontslaan. Secretaris-generaal Frederiks schreef de gemeenten aan in opdracht van de bezetter. Het ging in feite om een niet-jood verklaring die alle ambtenaren moesten invullen en ondertekenen. In oktober 1940 werd de verklaring verspreid. Het begrip ambtenaren werd breed geïnterpreteerd, het ging ook om politie, scholen en bijzonder onderwijs, verenigingen die subsidie ontvingen, de spoorwegen, de vak centrales, de rechterlijke macht, de PTT en de waterschappen en provincies. De verklaring werd en masse ondertekend. Volgens Bakker ondertekenden 225.681 mensen de verklaring¹⁷.

Registratie: inleiding

Een kenmerkende vraag vanuit de bezetter geredeneerd was de vraag: wie zijn er precies joods? Alvorens tot uitsluiting, roof en deportatie werd overgegaan moest eerst worden vastgesteld wie precies onder al die anti-joodse maatregelen zouden vallen. In Nederland speelde dit vraagstuk onder andere in januari 1941 (maar eigenlijk ook al bij de ariërverklaring). Met VO 6 van 10 januari

1941 moesten alle joodse Nederlanders zich laten registreren. De gang van zaken wordt minutieus beschreven in de studie van Rob Bakker en de rol die de gemeenteambtenaren daarin speelden¹⁸.

De registratie van de joden was in eerste instantie een taak van de burgemeesters en daarmee van de gemeenten. Joodse inwoners, oftewel iedereen met tenminste één joodse grootouder, moesten registratieformulieren invullen en inleveren bij de gemeente. Tegen betaling van een gulden kregen ze dan een geel kaartje, waarmee ze later hun persoonsbewijs konden afhalen. Joden leverden de ingevulde aanmeldingsformulieren in bij de gemeenten. De gemeenten werkten de gemeentelijke administratie bij met gegevens over de joodse achtergrond, en voegden z.g. edelruiters, een zwart klemmetje, op de persoonskaarten met een J toe. Die J werd later ook op de persoonsbewijzen gestempeld door de gemeente. Ook werd er vaak een lijst met aangemelde joden opgemaakt omdat Sipo of SD daar om vroeg. Dat gebeurde ook in Soest zoals we zullen zien¹⁹.

Vervolgens stuurde de gemeente de aanmeldingsformulieren naar Den Haag, naar de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters waar Jacob Lentz de scepter zwaaide als rijksinspecteur²⁰. De rijksinspectie sloeg de formulieren op. De bekende Duitse jurist Calmeyer moest de twijfelgevallen beoordelen, iets wat vooral een grote vlucht nam toen het gevaar van registratie duidelijk was geworden. Volgens Bakker negeerden gemeenteambtenaren met de aparte registratie van joden de *Aanwijzingen* uit 1937 en de verplichting om de bevolking voor te lichten, want dit was een verkapte anti-joodse maatregel en joden werden zo administratief apart gezet. In maart 1942 vroeg de Rijksinspectie aan de gemeenten om nog een keer te controleren of er geen joden door de registratie heen geglipt waren. Aan de vooravond van de deportaties leverden de gemeenten opnieuw lijsten met de namen van joodse inwoners aan²¹.

Registratie in Soest

De burgemeester deed de oproep tot registratie op 13 februari. Het gemeentearchief van Soest bevat veel sporen van de registratie. Er zijn verschillende lijsten bewaard gebleven. Want niet alleen in 1941 werd een opgave geëist door de bezetter, ook later dat jaar en in 1942 en 1943 verlangden verschillende Duitse instanties opgave. Er is ook correspondentie bewaard gebleven over lijsten die de gemeente maakte voor de bezetter, zonder dat de lijsten zelf er nog zijn. Een telling leert dat Soest minstens elf keer een lijst opstelde. De bezetter had een onstilbare behoefte aan administratieve gegevens over joodse inwoners en vroeg daar keer op keer om. De eerste lijst is van 10 juni 1941, de laatste lijst is uit juli 1943.

In Soest is daarnaast de legeslijst bewaard gebleven. Dat is de lijst waarop precies staat wie er betaald had voor zijn/haar aanmelding. De aanmelding kostte namelijk een gulden, waarvan de helft voor de gemeente was en de andere helft voor de rijksinspectie. De legeslijst is de eerste namenlijst in het archief. Ze bevat aanmeldingen uit vooral februari 1941 en een paar aanmel-

dingen uit april en mei. Mogelijk ontbreekt maart want het gaat om leges voor slechts 88 (van de 99) personen. Deze opgaven werden aan de Rijksinspectie verstuurd. De oorspronkelijke aanmeldingsformulieren zijn niet in het archief bewaard gebleven maar er is wel correspondentie over. De burgemeester stuurde op 21 maart 99 formulieren op van alle joodse inwoners met minstens een joodse grootouder. Daarna volgde af en toe aanvullingen. Lentz wees de burgemeester op kleine onvolkomenheden in de wijze van aanleveren, de categorie waar iemand in viel (J, GI of G II voor drie, twee of een joodse grootouder) of in de berekening van de leges. De Rijksinspectie was duidelijk zeer nauwgezet²²²³.

In mei 1941 vroeg de Sipo in het hele land lijsten aan van joodse inwoners, ook in Soest. De lijst die de gemeente toen maakte is van 10 juni. Deze werd kennelijk als een soort basislijst gezien want de gemeente bleef wijzigingen op die lijst versturen tot november 1943. De wijzigingen hadden betrekking op joodse inwoners die verhuisden of vertrokken uit de gemeente of zich juist in Soest vestigden. Ook bleken mensen sporadisch niet joods te zijn of juist wel. Dan was een wijziging in de administratie nodig. Steeds verwees de gemeente daarbij naar deze lijst. Op deze lijst staan 108 namen waarvan er 73 als 'voljood' werden aangemerkt²⁴. 'Voljood' was een term van de nazi's en betekende dat iemand minstens drie joodse grootouders had. Mensen met twee of een joodse grootouder werden als 'halfjood' (G I) of 'kwartjood' (G II) aangeduid door de nazi's. Als mensen met twee joodse grootouders lid waren van een joodse gemeente of met een joodse partner getrouwd waren, dan werden ze wel weer als 'voljood' geregistreerd.

Op 1 mei 1942 maakte de gemeente een tussenstand op waarin alle wijzigingen tot dan toe waren verwerkt. Die lijst is niet bewaard gebleven. Daarna kwamen er weer nieuwe wijzigingen binnen²⁵.

Vanaf december 1942 betreffen de wijzigingen vooral mensen die uit het bevolkingsregister van Soest werden afgevoerd. Zij doken onder en werden dus niet in een andere gemeente ingeschreven. Het gaat om een kleine veertig personen. Het zijn meldingen dat de betrokkene(n) waren uitgeschreven uit Soest en opgenomen in het Centraal Bevolkingsregister in Den Haag. Een enkele maal is sprake van het kamp Westerbork²⁶ of een verhuizing naar Amsterdam. Dan ging het dus om deportatie. Dat laatste wijziging is uit november 1943²⁷.

De 'basislijst' van 10 juni 1941 is bij lange na niet de enige lijst van joodse inwoners. Het archief van Soest bevat relatief veel lijsten en correspondentie over de lijsten. In september 1942 vroeg de *Beauftragte*, de vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie, om een nieuwe lijst. En in juli 1943, toen de meeste joden al gedeporteerd waren, vroeg de *Beauftragte* van de provincie Utrecht opnieuw een lijst met joodse inwoners aan. Op die lijst stonden nog zeven namen, allemaal gemengd gehuwd. Zij werden in principe niet gedeporteerd en waren toen nog de enige overgebleven legale joden in Soest²⁸.

In totaal hebben we het over elf lijsten. Naast de lijst van 10 juni 1941 en de legeslijst werden er nog lijsten opgemaakt en opgestuurd op 1 mei 1942 (73 namen), 29 januari 1942 (met aanduiding J, G I of G II), 1 mei (deze is niet meer aanwezig)²⁹, 6 juli 1942 (voor de Sipo), 20 augustus 1942 (voor de Sipo en de *Zentralstelle*³⁰, een verbeterde versie van de vorige lijst met een apart lijstje van joden die een winkel hadden) en 18 september 1942 (met aantekeningen over gemengde huwelijken en religie, voor de *Beauftragte*) en op 27 februari (voor de *Beauftragte*) en 31 juli 1943 (voor de *Beauftragte*)³¹. Daarnaast vroeg het Gewestelijk Arbeidsbureau in 1942 vier keer om een lijst met mannelijke joden voor de ‘werkverruiming’. Dit ging om plaatsing van mannen in werkkampen in Nederland. Die lijsten zijn grotendeels ook nog aanwezig. En er was een registratie van joodse gezinshoofden van 29 december 1941. Die gegevens heb ik niet meer aangetroffen³².

Wijzigingen in de registratie

Er kwamen ook wijzigingen in de opgaaf, logischerwijze omdat mensen onder hun opgaaf uit wilden komen. Dat was vaak een zaak voor Calmeyer. Maar er was in Baarn en Soest ook een familie die bang was dat ze zich ten onrechte niet had opgegeven. Een inwoner schreef aan de burgemeester dat hij opnieuw onderzoek liet doen “opdat ons nooit verweten kan worden iets te hebben verzwegen en dus op een of andere wijze tegen de verordening te hebben gehandeld”³³. Het ging om een mannelijke inwoner, zijn twee zussen, zijn moeder en diens zuster. De laatste woonde in Soesterberg, de anderen in Baarn. Na heel wat heen en weer geschrijf bleek dat ze zich niet hoefden aan te melden. Wel moest de burgemeester hen een nieuwe verklaring laten ondertekenen waarin ze verklaarden dat ze geen ‘voljoodse’ grootouders hadden en dat ze nieuwe feiten zouden melden aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Voor de vrouw uit Soest is zelfs een brief van de Rijksinspectie bewaard gebleven dat ze haar leges terugkreeg³⁴.

Het archief bevat nog drie gevallen van mensen die niet joods bleken te zijn en hun aanmelding ongedaan lieten maken. Bij al deze kwesties is het niet duidelijk of Calmeyer er al een rol in speelde. De kwesties werden onderzocht door het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat onder het Commissariaat van *Verwaltung und Justiz* viel. Hier werkte Calmeyer ook onder Carl(o) Stüler maar in de hiergenoemde kwesties werd gecorrespondeerd door H.W.J. Mulder van het Bureau voor Staats- en Administratief recht bij het departement³⁵.

In het verlengde van deze vroege ‘Calmeyer-gevallen’ ligt de vrijstelling van het dragen van de Jodenster. Dit speelde later want de Jodenster werd per 3 mei 1942 ingevoerd. Sommige joodse inwoners kregen ontheffing van die ster en de burgemeester correspondeerde daarover met de Rijksinspectie. Ook moest de gemeente dan een nieuw Persoonsbewijs (PB) uitreiken aan die persoon. Het ging om drie personen, alle drie gemengd gehuwd³⁶. In september 1942 moest de gemeente ook gemengd gehuwden apart registreren voor de Rijksinspectie. De burgemeester stuurde in september en oktober vijf verklaringen in. In 1943 volgden er nog twee³⁷.

Instellingen

In een latere fase van de Jodenvervolgung deporteerden de Duitsers joden uit inrichtingen, ziekenhuizen en andere instellingen. De ontruiming van de joods-psychiatrische instelling het Apeldoornsche Bosch is daarvan het bekendste voorbeeld. De gemeenten speelden opnieuw een administratieve rol en wel bij het maken van lijsten van joden in ziekenhuizen en inrichtingen. De *Beauftragte* van de provincie schreef ook de gemeente Soest aan. Burgemeester des Tombe antwoordde dat er een joodse vrouw in een sanatorium voor TBC-patiënten verbleef, en wel in Zonnegloren aan de Soesterbergestraat. Het ging om Henriette Rosaline de Levie (Breda, 14 oktober 1915 – Soest, 28 augustus 1945). Op de registratielijst van juni 1941 staat nog een bewoner van Zonnegloren: Frieda Anna Orchudesch (Hilversum, 1 januari 1918 – Soest, 31 oktober 1945)³⁸.

Telefoonaansluitingen

Een andere vorm van informatieverstrekking was die over joodse inwoners die een telefoonaansluiting hadden. Rauter had in een *Anordnung* op 30 juni allerlei nieuwe beperkingen opgelegd werden aan joden. Een daarvan was dat ze geen telefooncellen mochten gebruiken. In het kielzog daarvan werd bepaald dat joden ook geen telefoonaansluiting meer mochten hebben. Alle abonnementen werden per 31 juli 1942 opgezegd. Waarschijnlijk gebeurde dit in Soest ook maar er zijn geen lijsten van joodse abonnees bewaard gebleven zoals in Baarn. Wel maakte de burgemeester in dit kader een lijst op van joodse vrouwen die gemengd gehuwd waren. Op de lijst stonden drie namen. Waarschijnlijk konden zij hun aansluiting behouden³⁹.

Verbodsbordjes

Overigens waren gemeenten ook verantwoordelijk voor het plaatsen van bordjes met de tekst *Voor joden verboden* of *Beperkte bewegingsvrijheid voor joden* of *Joden niet gewenscht*. Er waren verschillende momenten waarop de bezetter op deze bordjes aandrong.

Allereerst na de Februaristaking. De *Beauftragte* schreef aan de burgemeesters in de provincie Utrecht, in een sterk antisemitische toon: “die durch das provokatorische Verhalten der Juden in Amsterdam ausgelösten Maßnahmen des Herrn Reichskommissars für die besetzten Niederländischen Gebiete haben zur Folge, dass zahlreiche Juden Amsterdam (...) verlassen und sich in den Dörfern und Städten der benachbarten Provinz Utrecht niederlassen. Hierbei handelt es sich in ersten Linie um solche Elementen die besonders aktiv sind und die versuchen werden, ihre hetzerische Tätigkeit in der Provinz Utrecht fortzusetzen (...). Ich halte diesen Zustand für außerordentlich unerwünscht. Ich bitte sie daher (...) an allen Ortseingängen in jeder Gemeinde unter die Ortstafel ein Schild (...) mit der Aufschrift in Niederländische Sprache „Juden nicht erwünscht“ anbringen zu lassen⁴⁰“. De bordjes moesten er op 20 april, Hitlers verjaardag, hangen. In een tweede circulaire werd bevolen de bordjes ook bij cafés op te hangen. Burgemeester des

Tombe meldde op 22 april dat de borden op vier plekken hingen en wel aan de Vredehofstraat, de Birkstraat en de rijksweg Utrecht-Amersfoort op twee plekken. Cafés noemde hij niet. De borden hingen bij of onder ANWB verkeersborden. De ANWB maakte daar bezwaar tegen en verzocht om de borden te verwijderen van de verkeersborden van de ANWB en om ze aan aparte palen of bomen te hangen. De directeur gemeentewerken antwoordde dat de borden al aan eigen palen of bomen hingen. Het ging om borden met de tekst *Joden niet gewenscht*⁴¹.

Bekendmaking van de burgemeester dat Soest ook onder de kuuroorden viel.

Op 31 mei volgde de bekendmaking dat joden niet meer in badplaatsen en kuuroorden in hotels en parken en nergens in het land meer in zwembaden mochten komen. Nu moesten aan de belangrijkste toegangswegen van die badplaatsen of kuuroorden bordjes worden gehangen met de tekst *Beperkte bewegingsvrijheid voor joden*. Bij cafés moesten de bordjes *joden niet gewenscht* vervangen worden door *Voor joden verboden*. De politie moest de borden ophangen en het verbod handhaven. Er was veel verwarring bij gemeenten welke plaatsen onder deze nieuwe bekendmaking vielen. De procureur-generaal en politiedirecteur van Amsterdam Van Thiel had bepaald dat Baarn en Soest ook tot de badplaatsen behoorden. Het is niet duidelijk of Soest deze borden ophing maar wel duidelijk is dat de burgemeester joden verbood om in Soester hotels en pensions te verblijven⁴².

Met de al genoemde *Anordnung* van Rauter van 15 september 1941 kwam er een nieuw bevel voor verbodsbordjes voor het hele land. Vanaf 15 september 1941 mochten joden in het hele land niet meer op allerlei openbare plekken komen. Er kwamen uniforme houten en kartonnen bordjes die aangevraagd moesten worden door de gemeente. Het ging nu om bordjes met alleen de tekst *Voor joden verboden*. Ook moesten gemeenten een lijst van openbare plekken en gebouwen overleggen waar de bordjes zouden komen te hangen. De instructie kwam van procureur-generaal Feitsma, opvolger van Van Thiel, wat erop duidt dat dit een politietaak was. Feitsma specificeerde ook waar de bordjes niet hoefden te hangen zoals bij ziekenhuizen en kerkelijke instellingen. Ook hier is het niet duidelijk of de borden in Soest hingen maar ik ga ervan uit dat dit wel het geval was. In tegenstelling tot het archief van Baarn, bevat het gemeentearchief van Soest alleen correspondentie over de borden uit april 1941 met de tekst *Joden niet gewenscht*⁴³.

Afsluitend

Het gemeente archief van Soest toont onweerlegbaar de onstilbare honger van de Duitse instanties naar administratieve gegevens over joodse inwoners. Minstens elf lijsten in het archief getuigen van die honger. Op allerlei momenten maakte de gemeente een lijst van joodse inwoners, vanaf de eerste registratie in februari/maart 1941 tot en met het einde van de deportaties in april 1943. Van al deze gegevens zou de bezetter gebruik maken. Ook liet de gemeente de ariërverklaring tekenen door haar ambtenaren en plaatste ze bordjes die het joden verboden op bepaalde openbare plaatsen te komen.

Hoofdstuk twee.

Vastgoed

Inleiding. Roof van joods vastgoed in Nederland

Huizen

Verordening 154/1941 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV), ook wel de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen genoemd. Deze rooforganisatie nam de percelen in beheer en daarvan werd een aantekening gemaakt in het kadaster. *Beheer* is een verhullende term en werd gebruikt om er een semi-juridisch tintje aan te geven. Het betekende gewoon dat de joodse eigenaar niet meer over het pand kon beschikken, geen huren meer kon innen of zelf huur moest gaan betalen. De huur ging naar het Duitse rooffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA) met een percentage voor de beheerder.

De VO verwoordde het zo: “De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen is na de overname van het beheer bevoegd tot het verrichten, zoo in als buiten rechte, van alle rechtshandelingen en anderszins, welke een behoorlijk beheer van het joodsch grondbezit met zich brengt; het kan dit grondbezit ook geheel of den deele vervreemden of bezwaren. De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen kan deze bevoegdheden geheel of ten deele aan andere personen overdragen, voor zoover zij deze personen met het daadwerkelijk beheer heeft belast⁴⁴”.

Het beheer werd door de NGV vaak uitbesteed aan lokale makelaarskantoren of aan een aantal grote landelijke makelaars zoals kantoor Nobiscum, makelaarskantoor Everout of de ANBO (Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen) van Dirk Hidde de Vries. Dit waren officiële beheerders namens de NGV. De ANBO was een samenwerkingsverband tussen verschillende makelaars die joods vastgoed beheerden. De ANBO opereerde landelijk met uitzondering van Amsterdam. Die stad viel onder beheerder Everout. In een brief van Dirk Hidde de Vries wordt de ANBO een ‘Arbeitsgemeinschaft’ genoemd. De ANBO was actief in vier van de vijf districten waarin men Nederland had opgedeeld. Het eerste district, Amsterdam, viel dus buiten het werkgebied van de ANBO. De ANBO kantoren waren in Arnhem, Den Haag, Eindhoven en Groningen. Nobiscum was alleen in Zuid-Holland actief, het tweede district. Voor Baarn en Soest was de ANBO dus de beheerder en verkoper van joodse panden. Wanneer de panden precies in beheer werden genomen is niet altijd duidelijk. Soms staat er een datum in het kadaster⁴⁵.

In totaal werden in Nederland ongeveer 20.000 percelen aangemeld⁴⁶. Het beheer was slechts het begin van de ontrechting als opmaat naar verkoop. De NGV of de beheerder namens de NGV

verkocht de joodse panden aan niet-joodse belangstellenden, vaak onder de marktprijs volgens Raymund Schütz. Schütz en Maarten Duijvendak komen beiden in hun studies op een kwart prijsverschil: gemiddeld werden de joodse huizen in de oorlog verkocht voor een prijs die een kwart lager lag dan de aankoopprijs voor de oorlog⁴⁷.

Er was woningnood en een zekere behoefte aan de joodse panden. Toch lopen de meningen uiteen over hoeveel belangstelling er was voor de huizen. Volgens Eric Slot was er veel aftrek, volgens Piersma en Kemperman stokte de verkoop na de Duitse nederlaag bij Stalingrad, januari 1943. Loe de Jong had juist geconcludeerd dat de panden slecht verkocht werden en ook Te Slaa signaleert een markt met veel weerstand tegen het aangaan van zulke foute transacties. Volgens Schütz kwam de verkoop juist relatief laat op gang. Hij plaatst het hoogtepunt in de verkopen tussen september 1942 en oktober 1943. Toen waren er in ieder geval 8000 joodse huizen in niet-joodse handen overgegaan. Uiteindelijk zouden het er 10.500 worden. In een volgende paragraaf noem ik de cijfers voor Baarn en Soest⁴⁸.

Voor de verkoop werd gebruik gemaakt van lokale makelaars en lokale netwerken om kopers te vinden, makelaars die net als de NGV en de betrokken notaris, courtage vingen. De panden werden verkocht, de notaris maakte een akte op en het geld werd betaald aan de NGV met aftrek van de kosten. Als het pand met een hypotheek bezwaard was, dan werd die afgelost uit de koopsom. Tenslotte stortte de NGV het overgebleven bedrag in het Duitse rooffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA). In het kadaster werd het pand op de naam van de nieuwe eigenaar geschreven. De kopers van joods vastgoed zullen we in het vervolg oorlogskopers noemen. De gemeente waarin het vastgoed lag was hier niet bij betrokken⁴⁹.

Na de verkoop aan de oorlogskopers werden panden vaak doorverkocht, soms op dezelfde dag. Dit gebeurde volgens Schütz om de joodse herkomst te verdoezelen. Bij de eerste verkoop stond de joodse eigenaar nog in de akte, bij de tweede verkoop niet meer. Van een notaris werd verwacht dat hij bij de transactie aangaf dat het om een joods pand ging, maar vaak zweeg de notaris. Veel oorlogskopers waren niet bekend met het feit dat ze zelf bij het kadaster gegevens over de herkomst van een pand konden opvragen. Dit opende de deur voor malafide speculanten die de panden doorverkochten. In de gemeente Soest werd de tactiek van doorverkopen ook een keer toegepast en wel bij Noorderweg 13⁵⁰.

Nog iets over de term roof: ik gebruik de termen roof en ontrechting door elkaar, al is ontrechting de meest passende term. De inbeheersname van de joodse percelen is een maatregel binnen een veel bredere politiek van ontrechting van joodse Nederlanders op elk denkbaar gebied. Ik vermijd de term onteigening omdat die term wordt gebruikt bij het verkrijgen van percelen door gemeente of rijk t.b.v. van ruimtelijke ordening waarbij de eigenaren allerlei rechten hebben. Dat was hier niet het geval en dus spreken we van ontrechting en roof⁵¹.

Agrarisch grondbezit

Ten tweede was er de roof van landbouwgronden. VO 102/1942 bepaalde dat die gronden voor 1 september 1941 verkocht moesten worden aan niet-joden. De joodse eigenaren waren hier nog bij betrokken en bepaalden gedeeltelijk de prijs samen met de kopers. Als de gronden voor 8 augustus 1941 waren verkocht (de afkondiging van de eerste Liro VO 148/1941) kwam de prijs nog ten goede aan de joodse eigenaar. De kopers waren vaak de pachters van de grond en zij kregen voorrang bij de aankoop. De regionale pachtbureaus, die in 1941 waren omgezet in grondkamers, moesten de verkoop uitvoeren en lieten de gronden taxeren. Vervolgens moest een speciaal *Bureau voor overdracht van joodse landbouwgronden* de verkopen goedkeuren. Dit bureau bemoeide zich in de praktijk met de prijzen⁵².

Volgens Vos en Ter Braake was er voldoende belangstelling voor de gronden. Zij citeren burgemeester Bos van Winterswijk over het feit dat de pachters niet op de hoogte waren van de mogelijkheid tot aankoop: “Het is echter een feit, en hierin ligt een cardinale fout, dat de boeren niet wisten, dat de jodengrond te koop was, en zeer velen nog minder wisten, tot wie zich te wenden. Dit was alleen bekend aan enkele ambtenaren blijkbaar, die hun vriendjes wel wisten te waarschuwen”. In de praktijk werden de gronden aan de pachters verkocht. De koopsom verdween naar de VVRA⁵³.

Rechtsherstel over vastgoed

Na het einde van de bezetting werd de ramp duidelijk die het Nederlandse en Europese jodendom was aangedaan: de meeste Nederlandse joden waren vermoord. Zij zouden niet meer terugkeren naar hun huizen. De moord was het eindstadium geweest van een lange reeks van ontrechttingsmaatregelen waaronder roof op ongekennde schaal.

De Nederlandse regering in Londen was zich tijdens de oorlog bewust geweest van de grootschalige roof door de bezetter waarvan met name joden het slachtoffer waren geworden. De regering had een aantal rechtsbesluiten geformuleerd. De belangrijkste voor dit onderzoek is E100, het Besluit Herstel Rechtsverkeer. Dit besluit was opgesteld in Londen door de Commissie Herstel Rechtsverkeer onder leiding van de jurist mr. J. Eggens. Het werd afgekondigd op 17 september 1944 zonder dat de Buitengewone Raad van Advies, die de rol van Raad van State had, erover geraadpleegd werd. Het besluit werd dus in relatieve isolatie en zonder inspraak opgesteld. Dit besluit regelde de teruggave van geroofde bezittingen aan de oorspronkelijke eigenaren, gedeposedeerden genoemd⁵⁴.

Daartoe voorzag E100 in een nieuwe centrale instelling, de Raad voor het Rechtsherstel. Deze raad bestond uit een aantal afdelingen waaronder de Afdeling Onroerende Goederen en de Afdeling Beheer. Die zijn voor dit onderzoek van belang. De Afdeling Onroerende goederen,

opgericht met wetsbesluit F272⁵⁵ van 16 november 1945, moest het rechtsherstel van onroerend goed juridisch regelen, volgens de gemaakte wetgeving. De afdeling Beheer werd meestal het Nederlands Beheersinstituut (NBI) genoemd. Dit grote instituut beheerde de landverraderlijke vermogens en de vijandelijke vermogens waaronder die van de VVRA en de NGV en voerde bewind over de vermogens van vermoorde joden, ‘afwezigen’ genoemd. Voor de vermogens van vermoorde joden werden bewindvoerders benoemd door het NBI. De bewindvoerders konden familieleden zijn, accountants, notarissen en zelfs het NBI zelf. Er werden meer dan 20.000 bewindvoerders benoemd voor de ‘afwezigen’. De instructie voor bewindvoerders stelde: “De bewindvoerder heeft tot taak het vermogen van den afwezige in stand te houden en als een goed huisvader te beheeren, diens belangen waar te nemen (...)”⁵⁶.

Het rechtsherstel was daarmee een afgezonderde juridische operatie die los van het gewone rechtssysteem stond. Eggens zag het rechtsherstel als een uitzonderlijk antwoord op een uitzonderlijke situatie⁵⁷.

Daarnaast was wetsbesluit E93 belangrijk. Dit besluit noemde een groot aantal verordeningen van de nazi's die ‘geacht werden nooit van kracht te zijn geweest’ en daar vielen alle anti-joodse verordeningen onder. Die werden allemaal teruggedraaid. Dat betekende dat de situatie moest worden gerecreëerd zoals die voor de VO had bestaan en dat de situatie voor de oorspronkelijke eigenaar hersteld moest worden. Dat werd de *status quo ante* genoemd. In het geval van roof van vastgoed en bedrijven moest de financiële situatie van het slachtoffer hersteld worden en het eigenaarschap van bezittingen. Het rechtsherstel was nadrukkelijk geen compensatie of schadevergoeding maar draaide om restitutie en soms om een schadevergoeding in plaats van restitutie. Vandaar dat meubels hier niet onder vielen: die waren verdwenen en konden niet gerestitueerd worden. Meubels vielen onder oorlogsschade, wat een geheel andere regeling was⁵⁸.

In het geval van roof van vastgoed moesten er schikkingen gemaakt worden door een notaris, samen met het slachtoffer of diens bewindvoerder en de oorlogskoper. Het maakte daarbij niet uit of de joodse eigenaar vermoord was of niet. De schikkingen werden minnelijke schikkingen genoemd. Met *minnelijk* werd bedoeld dat de partijen met elkaar afspraken maakten over de teruggave zonder tussenkomst van de rechter. Zo kon het rechtsherstel gedecentraliseerd worden en werd voorkomen dat een rechter in elke zaak uitspraak moest doen. De minnelijke schikking hoorde bij het billijkheidsprincipe waar het rechtsherstel van uitging. Daarbij moesten alle belangen afgewogen worden, dus ook die van de oorlogskoper.

De schikking resulteerde in een akte van teruggaaf waarin allerlei verrekeningen plaatsvonden zodat de situatie van voor de roof hersteld werd. De notaris maakte de akte op (vaak dezelfde notaris die een paar jaar eerder de ‘roofakte’ had opgemaakt!) en die schikking moest dan bekrachtigd worden door gedelegeerden van de Raad voor het Rechtsherstel die in het hele land zaten. Als dat was gebeurd was het rechtsherstel geschied en werd in het kadaster het pand weer

op naam van de oorspronkelijke eigenaar of erfgenamen gezet. De akten liggen in het Nationaal Archief en worden de geschillendossiers genoemd⁵⁹.

Als de partijen er niet uitkwamen en een minnelijke schikking dus niet mogelijk was, was een uitspraak van de rechter nodig. Soms werkten oorlogskopers niet mee omdat ze zich op goede trouw beriepen. Ze hadden het joodse pand zonder voorkennis gekocht en wisten dus niet dat het joods eigendom was. Dit was echter in de praktijk moeilijk aan te tonen. Bij zo'n geschil was dan een procedure voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel nodig. Dit was ook een afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel die verschillende kamers kende over het land verspreid. Een speciale herstelrechter deed dan uitspraak. Ook kon de Afdeling Onroerende Goederen een regeling opleggen. De Raad hanteerde als uitgangspunt dat een oorlogskoper bij de Raad nooit een aantrekkelijkere regeling kreeg dan een minnelijke schikking. Uiteindelijk werd er in 10.000 gevallen minnelijk geschikt en in 1300 gevallen werd het geschil door de Afdeling Onroerende Goederen of door de Afdeling Rechtspraak beslist⁶⁰.

Minnelijke schikkingen

Voor Baarn en Soest geldt dat we het vooral over minnelijke schikkingen hebben. In een geval werd een regeling opgelegd door de Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen omdat de oorspronkelijke eigenaren en de oorlogskoper het niet eens werden. Dat ging om het perceel Piet Heinlaan 2 in Baarn waarover in het andere rapport meer. De andere regelingen waren minnelijke schikkingen. Daarom nog iets over de minnelijke schikking waarbij de teruggaaf geformaliseerd werd⁶¹.

Uitgangspunt van de schikkingen was altijd teruggave omdat de verkoop had plaatsgevonden in het kader van een Duitse verordening die na de oorlog geacht werd nooit van kracht te zijn geweest. Er werd vooral rekening gehouden met de belangen van de oorlogskoper als die te goeder trouw had gekocht. Die goede trouw moesten zij zelf aantonen en dat was heel moeilijk⁶². Aan de andere kant: de oorlogskopers werden niet gestraft voor hun aankoop. Deze had natuurlijk misbruik gemaakt van de situatie waarin de joodse eigenaar terecht was gekomen. Dat aspect werd niet bestraft of meegenomen in het rechtsherstel, afgezien van de teruggave⁶³.

Ook al heetten de schikkingen *minnelijk*, de teruggave was wel gestandaardiseerd. De akten van minnelijk rechtsherstel zijn steeds hetzelfde van opbouw en lijken erg op elkaar. Er waren richtlijnen opgesteld door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De akten zijn de papieren getuigen van wat rechtsherstel toen inhield: geen compensatie maar zoveel mogelijk herstel van de oorspronkelijke situatie. Dat betekende dat de teruggaaf van het pand gepaard ging met een reeks verrekeningen. De oorlogskoper moest gederfde huren terugbetalen aan de joodse eigenaar, evenals schade die hij mogelijk had aangericht. De oorspronkelijke eigenaar moest

de vaste lasten betalen, dus straatgelden en andere belastingen en verzekeringspremies die de oorlogskoper had betaald tijdens de oorlogsjaren. Ook moest de joodse eigenaar eventuele waardevermeerdering van het pand betalen, bijvoorbeeld als er een verbouwing had plaatsgevonden⁶⁴.

Je ziet in deze akten dat het beheer over het perceel vaak al eerder werd overgedragen aan de oorspronkelijke eigenaar, dus voordat het rechtsherstel geformaliseerd was. De oorlogskoper leed sowieso financiële schade: hij kreeg zijn aankoop prijs niet terug, die was bij de VVRA, NGV of Liro gestort, en hield een onzekere claim op die instanties over. Die zou in het geval van de NGV uiteindelijk voor 75,65% worden voldaan en in het geval van de VVRA voor ca. 85% maar dat was ten tijde van het rechtsherstel nog niet bekend. Bovendien moest hij de notariskosten, de kosten van de Afdeling Onroerende Goederen en de juridische kosten van de oorspronkelijke eigenaar voldoen⁶⁵.

De oorspronkelijke eigenaren werden altijd aangeslagen voor vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren. In principe werden die lasten verrekend maar er staat in de meeste akten een standaardzin die stelt dat als vaste lasten nog niet betaald mochten zijn, dat die dan voor de oorspronkelijke eigenaar waren. Dus stel dat er nog financiële achterstalligheid uit de kast zou komen, dan was de schade voor de oorspronkelijke eigenaren: “De comparante sub 1 (de oorspronkelijke eigenaren – MJV) genoemd verbindt tegenover comparant sub 2 (de oorlogskoper – MJV) in diens gemelde hoedanigheid te betalen de zogenaamde vaste lasten, welke met betrekking tot het meergemelde perceel mochten blijken niet te zijn betaald, zulks inclusief premies en naheffingen terzake van molestverzekeringen⁶⁶”. In principe werden die kosten verrekend als ze bekend waren. Maar er lag dus een risico bij de oorspronkelijke eigenaar.

Uit eerder onderzoek bleek dat verbeteringen die een oorlogskoper had aangebracht werden doorberekend aan de joodse eigenaar. Dit paste helemaal in het idee van het rechtsherstel want het was herstel en geen compensatie. Dus dat de joodse eigenaar er financieel op vooruit ging, dat was niet aan de orde. Dat heette verdelende gerechtigheid. Deze discussie speelde onder andere bij Amersfoortsestraat 134 in Soesterberg, zoals we zullen zien. Met de ogen van nu lijkt dat niet redelijk want de eventuele verbeteringen werden geheel buiten medeweten en zonder toestemming van de eigenaar gedaan.

De akten werden opgesteld nadat de partijen met elkaar afspraken hadden gemaakt, na onderhandelingen dus. De vraag dringt zich op: werd hier nu echt onderhandeld of was het rechtsherstel gewoon een rekensom, niets meer en niets minder, waarbij er niets te onderhandelen viel? We zien dat steeds dezelfde posten met elkaar verrekend worden, zoals huur, vaste lasten, een hypotheek en soms dus een waardevermeerdering of waardevermindering. We zullen echter zien dat er wel degelijk onderhandeld werd. Oorlogskopers hadden soms geen geld of waren overleden. Of er moesten posten verrekend worden waarvan de hoogte niet duidelijk was. De onderhandelingen gingen dan over de hoogte van de te verrekenen bedragen. Vooral het

exploitatiesaldo over de oorlogsjaren en eventuele verbeteringen die de koper had aangebracht waren vaak bedragen waar een verschil van mening over bestond omdat ze niet altijd hard te maken waren. Zeker als een koper zelf het pand had bewoond en er dus geen huur was geïnd, was dat exploitatiesaldo een punt van discussie. De onderhandelingen gingen bijna nooit over de teruggaaf aan sich. Dat punt stond meestal niet ter discussie.

In de literatuur worden er vraagtekens gezet bij de minnelijke schikking omdat dit de oorlogskoper de mogelijkheid zou geven om dwars te liggen, bijvoorbeeld als de oorlogskoper naar eigen zeggen te goeder trouw had gekocht. Ook dan waren vaak langdurige onderhandelingen nodig.

Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel

Een aantal zaken valt op bij rechtsherstel in het algemeen. Navolgende observaties gelden ook landelijk want het zijn algemene karakteristieken van het rechtsherstel.

Het is allereerst belangrijk om vast te stellen dat de Nederlandse overheid geen uitzonderingspositie voor joden had ingeruimd bij het rechtsherstel. Met andere woorden: het rechtsherstel hield geen rekening met het feit dat joden als speciale groep waren vervolgd en beroofd door de bezetter. Er was hiervan te weinig bewustzijn bij de wetgevers en men wilde juist niet hetzelfde doen als de Duitsers hadden gedaan, namelijk de joden apart zetten. Piersma en Kemperman verwoordden dat als volgt: “Inschattingfouten als gevolg van ongeloof en het argument dat men niet hetzelfde wilde doen als de nazi’s, waren twee pijlers waarop het besluit van de overheid berustte om na de oorlog geen specifieke hulp aan Joodse oorlogsslachtoffers te bieden. De angst voor antisemitisme (..) was een derde pijler⁶⁷”. Ook bij het formuleren van de rechtsbesluiten voor de herstelwetgeving waren geen joodse vertegenwoordigers gehoord⁶⁸.

Ten tweede: een veelgehoorde klacht destijds was de traagheid van het rechtsherstel. Veel zaken werden pas begin jaren 50 afgerond en het NBI zelf bleef tot 1967 bestaan. Een van de redenen was de verkeerde inschatting die in Londen was gemaakt. De inzet van zorgvuldig, individueel en bij wet geregeld rechtsherstel met alle procedures en papierwerk dat daarbij kwam kijken verhield zich slecht met de gigantische schaal van de roof en de buitengewone gedupeerdheid van de joodse Nederlanders. Het kostte gewoon erg veel tijd om dat te doorlopen en elke transactie na te lopen. Bovendien moesten er vaak lange en ingewikkelde verervingen uitgezocht worden én de oorlogskopers konden vertragen als ze zich op goede trouw beriepen⁶⁹.

Ten derde: het rechtsherstel moest gebeuren op verzoek van de gedeposseerde of de bewindvoerder. Het is opmerkelijk dat die verantwoordelijkheid neer werd gelegd bij de slachtoffers die

veelal vermoord waren en vertegenwoordigd werden door een bewindvoerder. Dat hoorde bij de keuze dat voor joden geen aparte plaats werd ingeruimd bij het rechtsherstel. Het rechtsherstel moest dus aangevraagd worden door de slachtoffers⁷⁰.

Ten vierde, een algemene observatie gebaseerd op de beheersdossiers: de kosten voor de bewindvoering over de vermogens werden betaald uit diezelfde vermogens. Zowel het NBI zelf als de bewindvoerders werden betaald en die beloning was gebaseerd op een half procent van het vermogen. Die beloning heette grondheffing. De dossiers bevatten regelmatig brieven van bewindvoerders die om een extra beloning vroegen omdat het meer werk was dan gedacht. De joodse slachtoffers betaalden voor hun eigen bewindvoering⁷¹.

Nog iets over het NBI: de weerslag van het beheer van vermogens van vermoorde joden zijn de zogenaamde beheersdossiers. Die dossiers zijn bewaard gebleven en bevatten de administratie van de bewindvoerder en correspondentie in het kader van de bewindvoering. Deze dossiers zijn een belangrijke pijler van veel onderzoeken naar joods vastgoed en ook van dit onderzoek. De meeste joodse slachtoffers die bezit hadden, hebben een dossier op zijn/haar naam en die dossiers bevatten informatie over de bezittingen en vermogensoverzichten. Ze kunnen heel dun zijn maar ze kunnen ook verschillende dikke dossiermappen omvatten. Heel grof gezegd: hoe meer vermogen iemand had, hoe lijviger het dossier. Naast de *Verkaufsbücher* zijn deze dossiers een manier om onroerend goed van joden op te sporen. De dossiers lopen in principe door totdat het overlijden officieel was. Daarna was het aan een andere partij, vaak een notaris, om de nalatenschap af te wikkelen. Van joden die de oorlog overleefd hadden, is logischerwijs geen beheersdossier. Ze moesten zelf het beheer over hun bezittingen, en eventueel het rechtsherstel, oppakken.

Ten vijfde: het rechtsherstel was een grote operatie in een tijd dat de Nederlandse economie in duigen lag, het land leeggeplunderd was en steden in puin lagen. In dat licht zou je het rechtsherstel over vastgoed nog positief kunnen beoordelen want in de meeste gevallen vond wel een vorm van rechtsherstel plaats. Economische wederopbouw had echter prioriteit. Voor Minister van Financiën Lief tinck waren banken, verzekeringsmaatschappijen en effectenbeurs belangrijk voor de wederopbouw. Met deze spelers werd meer rekening gehouden dan met de joodse berooiden. De onderzoekers van de gemeente Maastricht, waar het gemeentelijk onderzoek in 2023 verscheen, verwoordden het zo: “De parallel tussen ontrecting en rechtsherstel is opmerkelijk. Werden bij de ontrecting de belangen van de Joodse bevolking ondergeschikt gemaakt aan het streven naar orde en rust en een goede verstandhouding met de bezetter, bij het rechtsherstel werden de Joodse belangen ondergeschikt gemaakt aan het economisch herstel van Nederland en de belangen van billijkheid⁷²”. Ook Wouter Veraart benadrukt dat Lief tinck geen uitzonderingspositie voor joden wilde behalve als dat voordeliger was voor de staat. Lief tincks argument werkte dus maar één kant op⁷³.

Ten zesde: de gelijkwaardigheid en het billijkheidsprincipe die de basis vormden voor het rechts-herstel en de onderhandelingen die daarbij hoorden, zullen zeker niet altijd in het voordeel van de joodse slachtoffers gewerkt hebben. De berooide en getraumatiseerde joden hadden niet allemaal de mogelijkheid om zich goed te laten vertegenwoordigen bij dit proces. Of zij allemaal over voldoende innerlijke (veer)kracht beschikten om deze strijd aan te gaan, is zeer de vraag.

Beheer van niet verkochte percelen

Tot slot nog iets over percelen die niet verkocht zijn. Eén ding is zeker: we weten dat eigenaren ook dan hun pand niet meer konden gebruiken. Bovendien waren de eigenaren op een gegeven moment gedeporteerd of ondergedoken. De beheerder had alle rechten van de echte eigenaar overgenomen. Hoe werd na de oorlog gecompenseerd dat de eigenaren geen huren ontvingen of andere saldi? Waar bleven die huren? Hoe werd gecompenseerd dat ze niet meer in het pand konden wonen? En hoe zit het daar met de achterstalligheid? Als de vaste lasten door de ANBO werden betaald, dan waren er geen schulden na de oorlog. Of werd dat na de oorlog weer verrekend?

We weten het niet want er zijn geen rechtsherstel akten van de niet-verkochte percelen.

Met andere woorden: er zijn geen schikkingen getroffen over niet-verkochte percelen.

Mogelijk kregen de joodse eigenaren geen inkomsten over die jaren maar maakten ze ook geen kosten, maar dat is een aannname. Ook de kwestie rond achterstallige erfpachtcanon in Den Haag van David Simons die Robin te Slaa beschreef betrof een niet-verkocht perceel. Net als bij de geheven straatbelasting in Den Haag waar het uitsluitend om percelen ging die onder beheer hadden gestaan. Dat is logisch want dat zijn de gevallen waarbij de oorspronkelijke joodse eigenaar in het kadaster bleef staan als eigenaar, ook al had hij niets meer te zeggen over zijn huis. In Soest waren ook panden die alleen beheerd werden maar niet verkocht: Julianalaan 17 en Anna Paulownalaan 21 al was de laatste eigendom van een gemengde gehuwde jood die waarschijnlijk de beschikking over zijn huis hield. Of deze eigenaren na de oorlog achterstallig belasting moesten betalen is niet meer te achterhalen (zie hoofdstuk zes). In Groningen merken de onderzoekers op dat het waarschijnlijk was dat beheerders lokale belastingen en erfpachtcanon wel betaalden⁷⁴.

Deze vragen gelden overigens ook voor percelen die wél verkocht zijn maar dan voor de periode dat ze in beheer waren en nog niet verkocht. De meeste percelen werden pas in de loop van 1942 en 1943 verkocht en stonden tot die tijd waarschijnlijk onder beheer van de NGV of ANBO. Wat gebeurde er met vaste lasten en inkomsten over die beheerperiode? Waar bleven de huren die toen geïnd waren? Het is niet duidelijk hoe we deze vragen omtrent beheer moeten beantwoorden⁷⁵.

Joods vastgoed in Soest en Baarn

Joodse panden werden dus vanaf september 1941 in beheer genomen en vaak, maar niet altijd, verkocht. Dit onderzoek heeft gekeken naar alle percelen van joodse eigenaren in Baarn en Soest die in de oorlog verkocht zijn of in beheer genomen. De belangrijkste bron daarvoor zijn de al genoemde *Verkaufsbücher*. In de gemeente Soest gaat het om zeven percelen die in de VKB staan plus een perceel dat uiteindelijk toch niet werd verkocht: Korte Bergstraat 4. Daarnaast zijn er twee percelen in joods eigendom in Soest onderzocht die niet in de *Verkaufsbücher* stonden. Deze eigendomswoningen hoefden niet door de joodse eigenaar bewoond te zijn maar konden verhuurd zijn aan een niet-joodse huurder zoals bijvoorbeeld Emmalaan 12 van Martha Kahn-Hecht die zelf in Rotterdam woonde⁷⁶.

Er is er een uiteenlopend beeld onder historici van wanneer de panden het meeste aftrek vonden. Voor Baarn en Soest is duidelijk dat de verkoop vooral in 1943 speelde. De drie verkochte percelen in de *Verkaufsbücher* in Baarn werden in 1943 verkocht en de verkochte percelen die niet in de *Verkaufsbücher* stonden ook. Voor Soest hetzelfde beeld: zes verkopen in 1943 en een in 1944⁷⁷.

Betrokkenheid van de gemeente

Bij de roof van vastgoed hadden de gemeenten geen betrokkenheid. Het was een landelijke operatie, gecoördineerd vanuit Den Haag, met medewerking van lokale ANBO kantoren en makelaars. Het ging allemaal buiten de gemeente om, behalve wanneer de gemeente koper was.

Het lijkt duidelijk dat de gemeenten Soest en Baarn zelf geen joods vastgoed aankochten.

In de standaard bronnen hierover is niets terug te vinden van aankopen door de gemeenten.

De gemeenten komen niet voor in de *Verkaufsbücher*. Dat is niet raar trouwens, volgens Pointer staan er 224 of 218 gemeenten in de *Verkaufsbücher* waar joods vastgoed werd verkocht en daar- onder 25 gemeenten die zelf vastgoed aankochten. Soest en Baarn zitten daar dus niet bij⁷⁸.

Dit hoofdstuk gaat verder in op joods vastgoed in Soest. Wat die gemeente betreft: uit andere bronnen bleek verder geen aankoop door de gemeente. Er zijn geen akten in het gemeentearchief van aankopen van joods vastgoed. Er zijn ook geen dossiers van rechtsherstel aangetroffen in het gemeentearchief. Ook in de inventarisbeschrijving van het gemeentearchief Soest, waar alle vastgoedaankopen met adres en kadastraal nummer staan vermeld, is niets gevonden (en er zijn maar weinig vastgoedaankopen uit de oorlogsjaren). Overigens kwam erfpacht wel voor in de gemeente Soest maar het joodse vastgoed lag niet op erfpachtgrond⁷⁹.

Casussen in Soest

Het joodse vastgoed in Soest werd dus niet aan de gemeente verkocht maar aan privé personen. Hieronder bespreek ik drie casussen uit Soest om een beeld te schetsen van die roof en het rechtsherstel. De andere casussen zijn samengevat in bijlage II. De meeste procedures en regelingen waren standaard en lijken erg op elkaar, vandaar dat ik ze niet allemaal beschrijf. In bijna alle gevallen vond rechtsherstel plaats. Casussen uit Baarn komen in het andere rapport aan bod⁸⁰. Ik ga niet in op landbouwgronden in de gemeente Soest: volgens het archief van de Afdeling Grondzaken en Pachtzaken werden er geen joodse landbouwgronden verkocht die in de gemeenten Soest (of Baarn) lagen⁸¹.

Een standaard regeling: Vosseveldlaan 44

Ik begin met een rechtsherstel regeling die standaard was. Dit om een beeld te schetsen van hoe zo'n schikking eruit zag. Jacques Messias was de eigenaar van Vosseveldlaan 44. Hij overleefde de oorlog maar overleed in Soest op 9 februari 1947. Daarna was zijn niet-joodse weduwe Alida Moore eigenaar. Ze waren de bewoners van het pand. Jacques was eigenaar sinds 1930. Het pand werd door de NGV verkocht op 30 augustus 1943. Koper was mevrouw Maartje Klein-van Kooten uit Huizen. De koopprijs was f 6000. Het pand was tot dan toe onbelast geweest en dat bleef zo⁸².

Geen hypotheek maakte het rechtsherstel makkelijker want als er wel een hypotheek was geweest had die ook nog verrekend moeten worden. Dat was hier niet het geval. Het rechtsherstel was daarom een standaard minnelijke schikking: teruggave van het pand aan de weduwe Moore met de gebruikelijke verrekening van baten en lasten. Er werd een exploitatie saldo vergoed door de oorlogskoper. Moore kreeg nog f 280,65. Dit was een bedrag voor huurinkomsten die Klein had genoten minus vaste lasten. Het is niet te reconstrueren of dit een redelijk bedrag was. De kosten voor het rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar werden voorgesloten door Moore⁸³.

Zolang het pand niet was teruggegeven had Moore een claim gehad op de NGV omdat die de koopsom in ontvangst had genomen. De claim, vordering genoemd, ging bij teruggave van het pand normaliter naar de oorlogskoper omdat die het pand kwijtraakte en de koopsom ook kwijt was. Hier bleef de vordering echter bij Moore omdat zij de kosten voor het rechtsherstel had voorgesloten. Als de vordering op de NGV uitbetaald zou worden, dan kreeg zij die kosten weer terug. De rest van de vordering was dan weer voor Klein. Die vordering zou later voor een groot deel uitgekeerd worden maar dat kon men toen nog niet weten.

Camouflage van joods bezit

Dat joodse eigenaren probeerden hun vastgoed uit handen van de NGV te houden was logisch. In zo'n geval probeerden eigenaren om de 'joodse' achtergrond van het eigendom te camoufleren. Dat gebeurde bijvoorbeeld door het over te dragen aan een niet-joods iemand, vaak met de afspraak het na de oorlog terug te kopen. Dit was het geval bij Emmalaan 12.

Het huis was eigendom van Martha Kahn-Hecht (Holics, 28 september 1888 – Auschwitz, 28 september 1942) uit Rotterdam. Ze bezat overigens ook een pand in Heidelberg. Het pand in Soest werd door de NGV verkocht maar Martha en haar zoon Felix hadden ervoor gezorgd dat de koper een bekende was. Hij was een 'vertrouwenspersoon' en uiteraard niet-joods. De reden was dat er waardepapieren en andere waardevolle spullen in of om het huis verstopt waren en de koper kon als bewoner zo de inboedel redden. Dat lukte allemaal. Martha schoot het geld voor om het huis te kopen⁸⁴.

Koper en vertrouwensman was bewoner Johan Peter Breuer, ook uit Rotterdam en kennelijk een contact van Martha's zoon Felix. Felix was degene die het allemaal geregeld had met geld van zijn moeder. De verkoop was op 24 mei 1943 voor een bedrag van f 6900. Ook daarna bleef Martha Kahn-Hecht de vaste lasten voor het pand betalen.

Felix zou de oorlog overleven en werd bewindvoerder voor zijn moeder. Het rechtsherstel was daarom nog simpeler dan bij de Vosseveldlaan, maar dat was uitzonderlijk. Het pand werd teruggegeven en er behoefde niets meer verrekend te worden. Hecht had alle kosten gedragen voor het pand. Of zij huur ontving tijdens de jaren dat het pand van Breuer was, is niet duidelijk. Na de oorlog betaalde Breuer in ieder geval wel huur. Omdat ze zelf de koopsom had betaald kreeg Kahn-Hecht de vordering op de NGV⁸⁵.

Kortom: de opzet was geslaagd maar het kostte wel geld. De vordering zou uiteindelijk voor 75,65 % uitbetaald worden terwijl Hecht ook nog vaste lasten had betaald over de jaren dat het pand niet van haar was. Die kreeg zij niet terug.

Amersfoortsestraat 134: Clara Rosette de Vries

Inleiding

Een bepaald niet standaard geval was het rechtsherstel van de Amersfoortsestraat 134 in Soesterberg, een mooie jaren 30 villa aan de provinciale weg die er nog steeds staat. De villa was eigendom van Clara Rosette de Vries (Rotterdam, 4 januari 1911 – Duitsland, mei 1945). Zij had de villa overgenomen van haar ouders Aäron Hartog de Vries en Selly de Vries-Haas (Strijen,

14 april 1886 – Auschwitz, 6 september 1944). Aäron was eigenaar van de Stichtse Margarine Fabriek en was in 1937 overleden. Clara woonde in de villa met haar moeder Selly die zelf nog elf huizen bezat in Amersfoort die ook verkocht werden in de oorlog⁸⁶.

De villa van Clara werd in 1943 verkocht door de NGV aan Jan Joseph Hubert Anthonius Perey. Clara en Selly waren toen ondergedoken. Perey was een NSB'er en leverancier van bouwmaterialen. Volgens een krantenartikel liet hij tijdens de oorlog bustes van Mussert maken. Hij werd na de oorlog veroordeeld en kwam in 1948 vrij. Hij woonde naar eigen zeggen al sinds november 1942 in de villa die hij dus pas in augustus 1943 kocht. Waarschijnlijk betaalde hij in het begin huur aan de ANBO⁸⁷.

Selly de Haas

Amersfoortsestraat 134

Perey bewoonde de villa zelf tot 1945. Daarna werd deze kort gebruikt door de bezetter en vervolgens door ene L. Manasse⁸⁸ zonder dat daarvoor betaald werd. Vanaf 1 maart 1946 werd de villa verhuurd tegen f 750 per jaar⁸⁹.

Opmerkelijk is het rechtsherstel van de villa dat pas in 1953 rond kwam, terwijl het al direct na de oorlog duidelijk was dat er rechtsherstel moest plaatsvinden. De minnelijke schikking bevat ook een opvallende bepaling: er werden geen bedragen verrekend tussen de oorlogskoper en de erven van Clara. En er speelde meer.

Er waren drie kwesties: de oorlogskoper wilde het pand behouden en dus opnieuw kopen, hij had z.g. verbeteringen doorgevoerd en wilde daarvoor betaald worden en er ontstond een conflict tussen het NBI en de erfgenamen over deze verkoop aan Perey.

Er waren overigens te veel erfgenamen om ze goed bij het rechtsherstel te kunnen betrekken en het lijkt erop dat ze zich pas in 1952 verenigden nadat het conflict met het NBI speelde. Dat conflict resulteerde in een rechtszaak tussen het NBI en de erfgenamen. Vooral dat laatste is iets wat ik nog niet eerder zag. De herstelrechter stelde de erfgenamen in het gelijk. De villa kwam uiteindelijk, via een standaard minnelijke schikking terug bij de erven. Zij verkochten daarna de villa. Dit was in 1953.

Selly de Haas

Het geschil in drie fases

Hieronder schets ik het hele proces gedetailleerd. Perey had het pand in 1943 voor f 12.500 gekocht, zo'n beetje de maximum prijs die er toen mogelijk was voor het pand. De inboedel was na de oorlog overigens uit het pand verdwenen en zou niet meer teruggevonden worden. Ook de meubels die Clara bij anderen had onder gebracht kwamen niet meer boven water⁹⁰. Perey had na zijn aankoop geld in het pand gestoken, verbouwingen en/of reparaties die de waarde van het pand zouden hebben doen toenemen. Na de oorlog werd daar een lijst van gemaakt⁹¹.

Aanvankelijk wilde Perey niet meewerken aan het rechtsherstel. Hij verklaarde dat hij van niets geweten had en dat de notaris hem niet had geïnformeerd dat het joods vastgoed betrof. Het NBI hielp hem snel uit die droom en schreef aan de beheerder: "De heer Pereij kan nimmer een beroep op goede trouw doen, aangezien hij het pand van de A.N.B.O. heeft gekocht en dus wist dat het Joodsch bezit was (...). De schade, die de oorspronkelijke eigenaar heeft geleden, zal ten volle moeten worden vergoed"⁹². Perey wilde vervolgens een flink bedrag voor die 'verbeteringen' zien, namelijk f 6.000 à 7.000 (inclusief vaste lasten en verzekeringen). Maar de toenmalige bewindvoerder Snapper accepteerde die kosten niet zomaar. Perey wilde geld zien maar Snapper vond het een slecht idee om bij rechtsherstel een huis terug te krijgen en daarvoor nog te moeten betalen. De verbeteringskosten en de lastig vast te stellen waardevermeerdering die dat mee bracht zorgden voor vertraging⁹³.

Perey deed een tegenvoorstel: hij mocht het huis behouden en zou nogmaals de koopprijs uit de oorlog plus rente betalen. Dat zou neerkomen op een bedrag van tussen f 15.000 en 16.000. Langs die lijnen werd een minnelijke schikking opgesteld en die werd goedgekeurd door de gedelegeerde van de Raad voor het Rechtsherstel (RvR). De akte zou op 8 maart 1950 gepasseerd worden. Al die tijd, we zijn inmiddels in 1949, zat er een huurder in het pand die huur afdroeg aan een notaris⁹⁴.

De erfgenamen waren het niet met deze schikking eens maar dat bleek pas eind 1949. Het is onduidelijk waarom de erfgenamen zich er zo laat mee gingen bemoeien. De stukken met hun bezwaren beginnen pas in 1950. Of zij waren niet op de hoogte, zoals ze zelf beweerden, en het NBI had hen niet betrokken óf ze hadden hun bezwaren te laat kenbaar gemaakt zoals het NBI stelde. Het is niet meer te achterhalen. Er waren veel erfgenamen want de naaste familie van Clara, haar ouders, waren niet meer in leven. Haar vader was voor de oorlog overleden en haar moeder was, net als zij, vermoord. De erfenis ging dus naar (verre) neven en nichten via zusters en een broer van haar vader Hartog en een zus en halfbroer van haar moeder. In totaal ging het om 27 personen. Volmachten van een aantal erfgenamen om zich te laten vertegenwoordigen zijn pas uit 1952⁹⁵.

De bezwaren van de erven tegen de schikking zijn wel duidelijk. Zij dachten dat het huis meer waard was dan de f 16.000 die Perey maximaal zou betalen. En ze konden er niet mee leven dat oorlogskoper Perey, een NSB'er, na de oorlog het huis zou behouden en bewonen. Hun advocaat Slijper verwoordde het zo: "zij hebben bezwaar, dat de (voormalige) N.S.B.'er Perey eigenaar zou zijn en naderhand uiteraard weer bewoner van de bijzonder fraaie en steeds met veel liefde bewoonde woning van hun tante en nicht, die hun dierbaar waren en die door de trawanten van Perey zijn verraden en vermoord"⁹⁶. Perey toonde zich niet inschikkelijk en schreef aan de notaris-bemiddelaar: "wanneer een zekere, mij overigens onbekende, heer De Vries meent, hiertegen bezwaar te kunnen maken, is hij te laat. Hij heeft drie jaar de tijd gehad. Voor mij staat hij geheel buiten spel"⁹⁷.

De minnelijke regeling waarbij Perey het huis zou houden leunde op medewerking van de nieuwe bewindvoerder Coops. Bewindvoerder Snapper had per 1 maart 1949 de bewindvoering neergelegd wegens privé redenen en omdat deze zaak hem als niet-jurist boven het hoofd was gegroeid. Het NBI had groot vertrouwen in Coops maar zijn benoeming was niet met instemming van de erven gebeurd. De erven hoorden naar eigen zeggen pas een jaar later van de benoeming. Hun advocaat Slijper schreef aan het NBI Utrecht: "Het is U ook bekend dat de erfgenamen zich tegen deze transactie verzetten, gelijk zij zich ook verzetten tegen de benoeming van de heer Coops tot bewindvoerder, die schandelijkerwijze achter hun rug om is gebeurd"⁹⁸.

Slijper stelde dat het hoofdkantoor van het NBI toestemming had moeten geven voor de verkoop en dat Coops deze verkoop zonder die toestemming niet had mogen doorzetten. Het NBI ontkende dat toestemming nodig was en ontkende in ieder geval dat ze toestemming had gegeven. Coops had zich volgens de erven niet van zijn voornemen laten afbrengen. De erven kregen gelijk in een eerste zaak tegen het NBI: op 3 maart 1950 beval de herstelrechter dat Coops niet mocht meewerken aan de minnelijke regeling waarbij het pand eigendom van Perey werd. De akte werd dus niet gepasseerd. Het NBI betreurde dit en bleef Coops steunen. Ook uit een andere brief blijkt dat het NBI duidelijk akkoord was met de voorgestelde regeling⁹⁹.

Daarna begon er een nieuwe zaak over de regeling zelf, een tweede fase dus. Op 20 maart 1950 vroeg Slijper de rechter te verklaren dat het NBI geen toestemming zou mogen geven voor de transactie en dat Coops daarmee niet bevoegd was voor deze minnelijke schikking¹⁰⁰. Slijper verweet het NBI in een andere notitie dat zij zich niet dienend had opgesteld naar de erfgenamen toe: "Ik acht het hoogst droevig, dat het N.B.I. koppig is en niet bij zijn dienende taak, de erfgenamen van een afwezige tegemoet te komen aan hun wensen. Het N.B.I. had in de onderhavige zaak ten eerste aanstonds de bewindvoering behoren te stellen in de handen van een van de erfgenamen; ten tweede alles in het werk moeten stellen, om te komen tot een

regeling als door de erfgenamen gewenst, toen het hieromtrent kennis kreeg; ten derde nooit mogen medewerken aan het verschaffen van de eigendom van een Joods onroerend goed aan de N.S.B. 'er-koper zonder naar de mening van de erfgenamen te vragen (...). Ik acht het N.B.I. dan ook grovelijk in gebreke en in verband daarmee zijn verweer tegen de onderhavige vordering onbehoorlijk¹⁰¹".

Overigens was het niet ongebruikelijk dat een oorlogskoper een joods pand behield en nogmaals de koopsom betaalde. Op papier was daar niets tegen als de belanghebbenden maar instemden. Dat was hier niet het geval¹⁰². Het NBI stelde daarentegen dat die toestemming helemaal niet nodig was en dat Coops, ook zonder toestemming, bevoegd was.

In dezen deed de RvR uitspraak op 30 maart 1951. De herstelrechter ging voorbij aan de vraag of toestemming van het NBI nu wel of niet nodig was maar was het wel eens met de erven. De toestemming van het NBI mocht er niet komen. Het NBI had altijd de mogelijkheid gehad om terug te keren op haar schreden toen duidelijk werd dat de erfgenamen tegen verkoop aan Perey waren. Dat had ze niet gedaan en daarmee had het NBI in feite toestemming gegeven. Het NBI en Perey moesten nu meewerken aan een nieuwe regeling¹⁰³.

Daarmee begon een laatste fase in het proces. Die eindigde met de minnelijke schikking. Eerst pleitte Perey opnieuw voor de regeling waarbij hij het pand mocht kopen. Maar het NBI wilde zich aan de uitspraak van de RvR houden. Uiteraard verweerde ook Slijper zich namens de erven tegen dit verzoek van Perey¹⁰⁴.

Het eindigde dus met een schikking in 1953 en niet met een uitspraak van de rechter. Hoe men tot die schikking kwam is niet goed meer te reconstrueren. De schikking bepaalde dat Perey het huis teruggaf aan de erven de Vries. Er vond geen verrekening plaats tussen inkomsten en vaste lasten tot aan het moment van de minnelijke regeling, dus tot juni 1953. Perey betaalde dus geen kosten voor de jaren dat hij het pand gebruikte en verhuurde. En hij kreeg geen vergoeding terug voor de kosten die hij had gehad inclusief de eventuele verbeteringen. De kosten voor het rechtsherstel moest Perey betalen maar niet de kosten voor de 'rechtskundige bijstand' van de erven¹⁰⁵.

Samenvattend

Een lange en moeizame procedure met best wel wat onduidelijkheden. We weten niet waarom de erfgenamen er zo laat bij betrokken raakten. We weten ook niet goed of de toestemming van het NBI nu wel of niet verleend werd of nodig was. Wel is duidelijk dat Perey het pand niet zomaar

wilde teruggeven. Hij bleef tot het einde aansturen op koop van het pand door hem. Binnen de regels van het rechtsherstel, met de nadruk op billijkheid voor beide kanten, kon hij ook zijn eigen belangen doen gelden.

We weten ook dat de erven uiteindelijk een lange adem toonden. Het pand kwam bij hen terug. De erven kregen trouwens gelijk over de te lage prijs die Perey bood. Na het rechtsherstel zouden ze het pand verkopen voor f 18.000¹⁰⁶. Maar of die extra f 2000 de juridische kosten compenseerden die zij hadden moeten maken is de vraag.

Zo blijkt maar weer hoeveel strijd er soms nodig was voor joodse nabestaanden om hun recht te halen. Dat was een van de lacunes van het Nederlandse rechtsherstel: de panden werden niet uit principe teruggeven aan joodse eigenaren. Er moest een regeling getroffen worden tussen de partijen. In het beste geval waren dat onderhandelingen over bedragen die verrekend werden maar in het slechtste geval een lange strijd over de teruggave van een pand¹⁰⁷.

Afsluitend

De gemeente Soest was niet betrokken bij de verkoop van joods vastgoed en kocht zelf geen joods vastgoed aan. Van tien percelen in joods eigendom is de geschiedenis van roof en rechtsherstel uitgezocht waarbij de verkoop en het rechtsherstel van Amersfoortsestraat 134 het meeste opviel. Daar kwamen de erfgenamen in conflict met het Nederlands Beheersinstituut en kregen ze pas na een lange procedure hun eigendom terug¹⁰⁸.

Hoofdstuk drie.

Deportaties en de jacht op onderduikers: gemeentepolitie

Inleiding

Dit onderzoek kijkt ook naar de rol van de gemeentepolitie bij de Jodenvervolging. Het is uit de grote steden bekend dat politie werd ingezet bij het afgeven van oproepingen, het ophalen van joden van huis en bij razzia's.

Deze taken werden soms door de gemeentepolitie gedaan en die viel tot maart 1943, in de kleinere gemeenten waaronder Baarn en Soest, direct onder de burgemeester en onder Binnenlandse Zaken. De vraag is hier: wat was het aandeel van de gemeentepolitie bij de anti-Joodse maatregelen en bij de deportaties? Is er een aandeel geweest en kunnen we dat hard maken op basis van archivalia? Ook de arrestatie van joodse onderduikers komt aan bod.

Eerst kort iets over de Nederlandse politie tijdens de oorlog. Hanns Albin Rauter was als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* verantwoordelijk voor de Nederlandse politie. Het was zijn doel om de Nederlandse politie te hervormen en te centraliseren. De politie was vanouds gedecentraliseerd, ressorteerde onder drie verschillende ministeries, bestond uit vier soorten politie op nationaal niveau en daarnaast een aantal gemeentelijke politiekorpsen op lokaal niveau. Alleen steden en gemeenten met een groter aantal inwoners hadden een gemeentelijk politiekorps. Rauter richtte zich vooral op de vorming van een gecentraliseerde rijkspolitie en het verkrijgen van meer greep op de gemeentelijke politiekorpsen buiten de burgemeesters om. Hij wilde een centraler en slagvaardiger politieapparaat creëren, slagvaardig bij het aanpakken van tegenstanders en vijanden van het nazisme, waaronder joden. Ook wilde hij een politie die minder lokaal geworteld was. Vooral na de razzia's en de Februaristaking van 1941 pakte hij de hervorming in een hoog tempo aan. Per 1 januari was de rijksveldwacht toegevoegd aan de marechaussee. Vanaf februari kwamen ook de korpsen gemeentepolitie in vijf grote steden onder nationale leiding. Daarnaast werd de politie fors uitgebreid door Rauter. Uiteindelijk zou de politie onder een zelfstandig bestuursorgaan komen te vallen, het directoraat-generaal van politie, al bleef de secretaris-generaal van Justitie wel de hoogst verantwoordelijke ambtenaar. Dit gebeurde in december 1942 en ging in per 1 maart 1943. Burgemeesters van kleinere gemeenten bleven tot 1 maart verantwoordelijk voor de gemeentepolitie en hadden daarna alleen 'nog een zekere informele invloed' aldus Peter Romijn. Hun zeggenschap over de gemeentepolitie werd sterk beperkt stellen ook Griffioen en Zeller. In de provincies was vanaf 1943 de nieuwe politie-president de hoogst verantwoordelijke in plaats van de procureurs-generaal die voorheen de hoogste bevoegdheid hadden. Er waren vijf politie-presidenten in Nederland¹⁰⁹.

Alle lokale korpsen werden in september 1942 gesommeerd alle instructies voor arrestaties die uit Den Haag of van de SD kwamen op te volgen. De gemeentepolitie in plattelandsgemeenten werd ingezet bij allerlei anti-joodse maatregelen, zoals gedwongen verhuizing naar Amsterdam, het handhaven van het verbod te verhuizen uit Amsterdam, de deportaties en de razzia's inclusief soms het begeleiden van kleine transporten naar Westerbork, het leeghalen van de achtergelaten huizen, het plaatsen van bordjes *Voor joden verboden* en het arresteren van joodse onderduikers. Secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, onder wie de gemeentepolitie via de burgemeesters ook viel, had niet geprotesteerd tegen de inzet van gemeentepolitie bij de deportaties maar probeerde wel van de verantwoordelijkheid af te komen, vooral door voor te stellen dat andere politie-eenheden ingezet werden. Verontruste burgemeesters hadden zich namelijk tot hem gewend om advies. Hij had vervolgens generaal-commissaris Wimmer aangeschreven met de suggestie dat de marechaussee voortaan de arrestaties zou verrichten. Die viel onder Justitie en zo was hij van de bestuurlijke verantwoordelijkheid af en de burgemeesters ook. Dat had echter geen effect gesorteerd bij Rauter. Rauter beval in oktober 1942 dat rijks- en gemeentepolitie alle opdrachten moesten uitvoeren 'van Duitse instanties tot arrestatie, transport en voorgeleiding van Joden, gijzelaars en andere personen'¹¹⁰.

Kenmerkend voor de ontwikkelingen bij de politie was dat verschillende steden een speciale afdeling kregen die zich met joden ging bezighouden. Zo werden de gewone agenten ontlasten van het oppakken van burgers die geen overtreding hadden begaan. De speciale afdelingen werden bemand met NSB'ers en aanhangers van de 'nieuwe orde'¹¹¹.

In de grote steden werd gemeentepolitie bij de deportaties relatief weinig ingezet afgezien van Den Haag. Griffioen en Zeller constateren dit voor de Amsterdamse politie, die zij als leidraad nemen bij hun bespreking van de Nederlandse politie in hun studie over de Jodenvervolging in Nederland, België en Frankrijk. Rauter vertrouwde uiteindelijk liever op het Politie-Bataljon Amsterdam (PBA), Nederlandse agenten van de nieuwe nationaalsocialistische politieopleiding in Schalkhaar, en op de Duitse *Ordnungspolizei*. Er waren incidentele protesten geweest van individuele agenten en soms van burgemeesters en de Nederlandse agenten haalden minder joden op. Uiteindelijk bleek de Amsterdamse gemeentepolitie verantwoordelijk voor de arrestatie van 8000 joden terwijl ze nog eens 8000 joden oppakte samen met het PBA. Het merendeel, ongeveer 40.000 joden, werd opgepakt, gearresteerd of van huis gehaald door PBA, de Duitse *Ordnungspolizei* (Orpo, ook wel *Grüne Polizei* genoemd) en andere politie eenheden zoals de Vrijwillige Hulppolitie (VHP) bestaande uit Nederlandse nationaalsocialisten¹¹².

Verschillende gemeenten brachten uiteindelijk kosten voor assistentie bij deportaties en bewaking in rekening bij Frederiks, waaronder Baarn en Soest zoals we zullen zien bij de het hoofdstuk over meubelroof¹¹³.

Politieverzet

Historicus Hinke Piersma beschreef juist het verzet van Nederlandse politiemensen¹¹⁴. Zij gaat in op de verzetsdaden van individuele politiemensen in het hele land. Baarn en Soest komen niet in haar boek voor. Zij maakt de verschillende spagaten duidelijk waarin politiemensen terecht kwamen. De eerste spagaat gaat over degenen die weigerden aan anti-joodse maatregelen mee te werken. Ze maakten het moeilijker voor de anderen. Weigeraars werden dan ook na de oorlog lang niet altijd met open armen ontvangen in het korps. Politieagenten die weigerden mee te werken aan de Jodenvervolging werden overigens tot maart 1943 gestraft met ontslag, vanaf maart 1943 volgde vaak arrestatie en opsluiting in een concentratiekamp¹¹⁵. Piersma vat het dilemma als volgt samen: “Politiemensen die zich binnen de organisatie verzetten werden geconfronteerd met de botsing tussen hun ondergeschiktheid aan het bevoegde gezag (in toenemende mate genazificeerd) en de binnen de korpsen heersende groepsdynamiek enerzijds en, anderzijds, hun persoonlijke (morele) opvattingen over recht en onrecht¹¹⁶”.

Een tweede spagaat kon binnen een persoon spelen: politie mensen die verzet hadden gepleegd maar ook vervolgd werden voor collaboratie. Het gaat dan om politiemensen van wie het verzet bewezen was maar over wie ook een naoorlogs strafdossier bestond. Hoe ingewikkeld ook, collaboratie en verzet konden binnen een persoon bestaan.

Ten derde de spagaat of beter gezegd: de kloof tussen een agent en joodse slachtoffers. Als die niet onderdoken of zich door onvoorzichtigheid lieten oppakken vergrootte dat het onbegrip bij de politie voor hun situatie: “zij (agenten - MJV) vonden dat ze onnodig risico’s hadden gelopen en de aanvankelijk gevoelde empathie kon makkelijk omslaan in haar tegendeel om de smet van het eigen geweten, toch arrestatie, van zich af te poetsen”¹¹⁷.

Piersma besteedde ook aandacht aan de naoorlogse zuivering. Daarbij had de politie een dubbelrol: ze arresteerde en onderzocht collaborateurs maar ze was ook zelf voorwerp van onderzoek door speciale zuiveringscommissies. Die commissies opereerden op basis van getuigenissen en klachten van inwoners. En dat was best ingewikkeld. Piersma noteert: “sommige politiemensen werden tot hun eigen verbazing in staat van beschuldiging gesteld. Dit was het gevolg van het feit dat iedere burger een klacht kon indienen, die vervolgens diende te worden onderzocht”¹¹⁸.

Gemeentepolitie in Soest

Ook in Soest was een gemeentelijk politiekorps dat onder de burgemeester viel, althans tot maart 1943. Het politiekorps stond tijdens de oorlog onder leiding van drie opeenvolgende korpschefs die kapitein van politie werden genoemd: Aris Frederik Schreuder, Wilhelm Herman Bakker en Jan Voerman. In 1941 werkten er 14 agenten en twee inspecteurs. Daarna volgde een reorganisatie en in januari 1942 werkten er 24 agenten en drie inspecteurs. Ook toen was de politie nog onderbezet

want er waren acht vacatures. In 1942 was er weer een reorganisatie nodig. Volgens een naoorlogs overzicht werkten er toen 31 man bij het korps¹¹⁹.

Inzet van de gemeentepolitie Soest bij deportaties

Het archief van de gemeentepolitie geeft veel minder inzicht in de betrokkenheid van de gemeentepolitie bij de deportaties dan het archief in Baarn. Waar er in Baarn een soort rapporten zijn opgemaakt door agenten die langs gingen bij joodse gezinnen die gedeporteerd werden, zie je in Soest veel minder sporen terug in het gemeentearchief. Wel worden in de verhoren voor de zuiveringscommissie na de oorlog momenten genoemd waarop er joden gearresteerd werden. Dat gaat vaak over onderduikers en in een enkel geval over joodse inwoners van Soest. De arrestatie van Abraham Mossel op 14 augustus 1942 wordt een aantal malen genoemd. Maar er is verder nauwelijks informatie over de inzet van de Soester gemeentepolitie bij de arrestaties en deportaties¹²⁰.

Of de instructie van 15 september 1942 om buitenlandse joden te arresteren ook Soest bereikte, is niet bekend. Deze werd naar meerdere gemeenten verstuurd waaronder Baarn. De geheime instructie die de commissaris in Baarn van Feitsma kreeg betekende dat de gemeentepolitie zonder meer werd ingezet bij de Jodenvervolging: “In opdracht van de Sicherheitspolizei, Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, doe ik u hierbij toekomen een aantal adressen van Buitenlandsche joden, die, op last van de bovengenoemde Zentralstelle, door U moeten worden gearresteerd. Betreft de arrestatie het gezinshoofd, dan moeten de overige familieleden eveneens worden gearresteerd. Bij eventueel beroep op den gezondheidstoestand van een arrestant moet er uitsluitend op gelet worden of de betrokkene vervoerd kan worden. Een leeftijdsgrens is niet gesteld. Waar het hier gaat om een bijzondere maatregel van de Sicherheitspolizei zijn eventuele vrijstellingen, van welken aard ook, ongeldig. De woningen der gearresteerden moeten door U verzegeld worden terwijl de sleutels aan de gearresteerden moeten worden overhandigd, met de aanwijzing dat zij de sleutels in Westerbork moeten inleveren. (...) Met het arresteren moet begonnen worden op woensdag 16 september 1942 om 20 uur”. Het is waarschijnlijk dat Soest deze opdracht ook binnenkreeg maar of de arrestaties uitgevoerd werden of dat de politie zich hieraan wist te onttrekken, is niet te achterhalen¹²¹.

De laatste joden moesten in april 1943 uit de provincie verdwijnen. Rauter maakte op 13 april bekend dat joden in de provincie Utrecht zich per 23 april naar Vught moesten begeven. Dat gold ook voor mensen die voor de Joodse Raad werkten maar niet voor gemengd gehuwden. De politie moest de sleutels innemen, een reisvergunning verstrekken en de lege woningen in de gaten houden. Joden die na 23 april nog aangetroffen werden moesten gearresteerd worden. In die maand verdwenen de laatste joden uit Soest. Er is een lijst bewaard gebleven van door joden achtergelaten woningen. Op die lijst van 27 april 1943 staan vier namen en adressen. Zij hadden dus kort daarvoor hun woningen verlaten. Of daarbij politie werd ingezet is niet bekend.

In de dag/nachtrapporten van politie staat er niets over, afgezien van een aantal arrestaties van joden in april 1943 (zie de lijst in bijlage I)¹²². Ook Joosse noemt deze families plus nog twee namen op basis van kaarten van kamp Vught. In ieder geval woonden er na april 1943 geen joden meer in Soest, afgezien van onderduikers. De lijst die de gemeente in juli 1943 opstelde in opdracht van de Commissaris, telde alleen nog zeven gemengd gehuwde joden. Zij werden niet gedeporteerd¹²³.

Onderduikers

Na april 1943 ging het bij arrestatie van joden alleen nog om onderduikers. Ik heb daarover iets meer aangetroffen in de archieven, wederom in de stukken van de zuiveringscommissie. In een van de brieven van de zuiveringscommissie aan de Militaire Commissaris staat een interessante passage: “In verreweg de meeste gevallen werden slechts zeer weinig arrestaties door de Duitse instanties in Soest gedaan en van deze arrestaties zou een bepaald percentage nog niet tot stand zijn gekomen, als de gearresteerde personen voorzichtig waren geweest en bedacht hadden, dat zij als Joden of gezochten alle maatregelen moesten nemen, die redelijkerwijs konden genomen worden tegen ontdekking. Als zij dit niet deden, hadden zij hun arrestatie aan zichzelf te wijten, en kon men van een politielid niet verwachten, dat hij ten behoeve van zoo iemand zijn positie en zijn werk tot nut der gemeenschap zou opofferen”¹²⁴. Agent van Wijngaarden verklaarde: “Maar als ze zelf zo brutaal zijn om op straat te gaan lopen, terwijl ze thuis moesten blijven, dan waag ik er mijn gezin niet aan”¹²⁵.

Het gaat hier om een waarschuwingssysteem dat de politie had om mensen vooraf te waarschuwen als zij gearresteerd zouden worden. Dit functioneerde goed aldus de commissie, zo goed dat het hun eigen schuld was als mensen toch gearresteerd werden. Dat is de spagaat die Piersma ook noemt. Overigens gaat het hier om joodse en om niet-joodse onderduikers. Naar eigen zeggen had de politie zo min mogelijk meegewerkt aan arrestaties en had alleen transporten van gearresteerde joden begeleid als de arrestanten al in handen van de SD waren. Het is moeilijk te zeggen of dit klopt maar verschillende getuigen verklaarden dat het waarschuwingssysteem goed werkte. Ook wachmeester Fennema verklaarde dit en voegde toe dat het beschermen van 2000 onderduikers in Soest prioriteit had boven het beschermen van onderduikers die door hun eigen schuld gearresteerd werden. En rechercheur Hettema verklaarde zelfs: “Voor zover ik weet is in Soest nooit iemand gearresteerd”¹²⁶.

Aan de andere kant roept de lijst met gearresteerde joden die ik heb opgesteld n.a.v. de verklaringen en vragenlijsten van de zuiveringscommissie en de dag/nachtrapporten van politie, ook weer vragen op. In bijlage I is sprake van 17 arrestaties van meer dan 50 personen. Het merendeel door de SD en door de gemeentepolitie Soest naar Amsterdam gebracht. Als de politie inderdaad alleen joden arresteerde die al door de SD gearresteerd waren dan betekende dat, dat de SD Amsterdam naar Soest kwam om joden te arresteren, die overdroeg aan de politie te Soest, en

vervolgens het bevel gaf om ze naar de SD Amsterdam te brengen. Een aantal arrestaties in de dag/nachtrapporten van politie bevestigt dat, bijvoorbeeld die van 13 september 1943. Het joodse gezin De Vries-Cohen werd door de SD gearresteerd, vervolgens in Soest opgesloten en een dag later door een Soester politiemann naar de SD in Amsterdam gebracht. Ook de arrestatie van 11 joodse onderduikers bij Verkerk verliep zo op 12 januari 1944, net als de arrestatie van het echtpaar Van Rooijen op 16 november 1942 (zie bijlage I). Bij zes van de arrestaties in de bijlage lijken de arrestaties door de gemeentepolitie zelf te zijn gedaan¹²⁷.

Korpschef Bakker stelde in zijn verhoor voor de zuiveringscommissie juist wel dat het korps meewerkte met wat hij het overbrengen van joden noemde. Het staat er zo: “Ons algemeen standpunt was afwijzend. Wij wisten, dat de Joden, die door ons overgebracht werden, den dood werden ingedreven. Toch hebben wij het gedaan”¹²⁸. Ik interpreteer dit zo dat Bakker erkende wel meegewerkt te hebben aan het wegvoeren van joodse Soestenaren voor de deportaties maar juist niet aan de arrestaties van individuen en onderduikers in opdracht van de SD. Hij ontkende juist individuele Soestenaren gearresteerd te hebben, joods- en niet-joods. Dan werd geprobeerd iemand vooraf te waarschuwen en hem/haar te laten ontsnappen. Hij gaf ook toe dat het korps joden naar Amsterdam bracht die al gearresteerd waren door de Sipo/SD. Ook hoofdwachtmeester P.J. de Vries zei joden en andere arrestanten overgebracht te hebben¹²⁹.

Al met al is het dus lastig te reconstrueren hoe de arrestaties precies in zijn werk gingen omdat de informatie erover vooral naoorlogse verklaringen betreft en geen administratieve gegevens uit de oorlog zelf¹³⁰.

Na de oorlog

Wat de zuivering na de oorlog betreft: deze is niet uitputtend onderzocht in het kader van dit onderzoek maar er zijn wel dossiers over. Er is een uitgebreid dossier van een zuiveringscommissie genaamd de *Adviescommissie tot zuivering van het politiepersoneel te Soest*. Er hadden vijf personen zitting in de commissie: P.G. de Vos (voorzitter, huisarts), inwoner van Soest C.G. Klaarhamer, W.G. van Zadelhoff (wethouder vanaf 15 november 1945), J. Bulk (agent uit De Bilt), agent J.W. Kaspers en inspecteur Christoffel Jan Dragt uit Baarn. De commissie besprak allerlei onderwerpen en ondervroeg leden van het korps over onderwerpen als zwarte handel, handel in bonkaarten, clandestien slachten, iemand die de Hitlergroet gebracht zou hebben of vagere beschuldigingen als een onvaderlandse houding of Duitse sympathieën: allerlei grote en kleine vergrijpen van politiemannen konden onder de loep gelegd worden. NSB-lidmaatschap was sowieso een reden voor schorsing of ontslag. Klachten van willekeurige burgers werden ook serieus genomen en werden actief uitgevraagd. Over ieder lid van het korps vulde de commissie een vragenlijst in. De Jodenvervolgning komt in de stukken ook aan bod, al werd er vooral verwezen naar gevangenen van de ‘Duitse instanties’ en politieke gevangenen. Het is niet duidelijk wanneer hier joden bedoeld werden maar soms was dit zeker het geval¹³¹.

Door den Militairen Commissaris voor Utrecht-Oost te Amersfoort is ingesteld een advies-commissie tot zuivering van het Politiepersoneel der gemeente Soest.

Deze Commissie is als volgt samengesteld:

Voorzitter: Dr. P. G. de Vos.

Leden; de heeren W.G.v.Zadelhoff
J. Bulk, C. G. Klarhamer,
J. W. Kaspers en C. Dragt.

Toegevoegd Secretaris:

de Heer G. Reimerink.

Klachten en andere gegevens, welke van belang kunnen zijn bij het beoordeelen van het POLITIE-PERSONEEL kunnen worden ingezonden, binnen 14 dagen na dagteekening dezer, aan het adres van den Voorzitter, Dr. P. G. de VOS, Lindenlaan 16 te Soest,

De opgaven dienen te zijn: deugdelijk, op feiten berustend, ondertekend en met opgave van getuigen.

Alle klachten worden onder strikte geheimhouding ontvangen en behandeld. Degene, die een valsche aanklacht indient, stelt zich bloot aan vervolging.

SOEST, 15 Juni 1945.

DRUKKERIJ J. DE BRUIN, SOESTDOK

De commissie stelde voor iedere agent een advies op. Dat advies ging naar het Militair Gezag (MG), de Militaire Commissaris voor Utrecht-Oost in Amersfoort, en werd dan bevestigd of er volgde nog nader onderzoek door het MG¹³². De kortste adviezen gaan meestal over agenten op wie niets aan te merken was en over wie dus geen belastende getuigenverklaringen waren binnengekomen. Want het ging allemaal om getuigenverklaringen waarop de commissie haar advies baseerde. En dat is voor mij als historicus ook het lastige: hoe betrouwbaar zijn de verklaringen waarop de zuiveringscommissie zich baseerde? Dat is heel lastig te beoordelen, zeker als je ziet dat de commissie ook verklaringen ter zijde schoof om onzinnige redenen. In het advies over opperwachtmeester Kooman bijvoorbeeld werd een getuige aangehaald die verklaarde gezien te

hebben dat Kooman de Hitlergroet had gebracht. De commissie schoof die verklaring aan de kant en noteerde over de getuige: "deze man is homoseksueel en is onbetrouwbaar"¹³³. Twee andere verklaringen die hetzelfde zeiden nam de commissie eveneens niet serieus. Kooman kreeg uiteindelijk een berisping om andere redenen. Ook de voorgestelde maatregelen tegen agenten zijn lastig te verklaren: Hendrik de Vries was helemaal 'zuiver' en zou het verzet geholpen hebben maar werd toch overgeplaatst wegens 'hardnekkige geruchten' over handel in bonnen die niet bewezen waren¹³⁴.

Duidelijk is wel dat alle agenten werden beoordeeld en dat allerlei daden kritisch bekeken werden en verzetsdaden geprezen werden. Vooral zwarte handel en handel in bonkaarten keren veel terug in de verhoren. En dat, zoals gezegd, vaak op basis van getuigenverklaringen of zelfs op basis van geruchten. De meeste agenten werden door de commissie 'zuiver' verklaard, ook al hadden zij meegewerkt aan transporten van joden. Drie agenten werden geschorst en voor Evert Johannes van den Essenburg adviseerde de commissie staking per 20 augustus d.w.z. hij moest voorlopig stoppen met zijn werk. Deze schorsingen waren niet op basis van deelname aan de Jodenvervolging. Staking en schorsing gebeurde altijd in afwachting van meer onderzoek¹³⁵. Twee agenten werden overgeplaatst waaronder De Vries alhoewel hij 'zuiver' was. Bakker werd op eigen verzoek overgeplaatst en de commissie ondersteunde dat¹³⁶. Een tweede lijst met schorsingen uit het archief van het Militair Gezag noemt nog zeven namen van geschorste wachtmeesters bij de politie. Over hen is echter geen materiaal aanwezig¹³⁷.

Het was duidelijk dat de commissie het korps als geheel genomen een goed functionerend korps vond. Meest gesprezen werden Pieter Johannes de Vries als het informele hoofd van het verzet binnen het politiekorps en Arris de Liefde¹³⁸.

De commissie besteedde veel aandacht aan korpschef Wilhelm Herman Bakker maar ik ga hier kort op hem in. Hij volgde in 1942 korpschef Schreuder¹³⁹ op die in oktober 1941 gearresteerd was. De verschillende vergaderingen over zijn persoon gaan maar voor een heel klein deel over de Jodenvervolging. En de vraagstukken rondom zijn persoon zijn moeilijk te beoordelen zonder meer studie. Het gaat vooral om zijn relatie met de andere leden van het korps, het boterde duidelijk niet tussen hem en zijn mannen, en minder om zijn foute of goede daden tijdens de oorlog. Hij zou het in een aantal gevallen niet voor zijn mannen hebben opgenomen in lastige situaties. De verklaringen over hem geven een beeld van een autoritaire, inflexibele man die moeizaam samenwerkte, geen verzetsheld maar ook niet iemand die met de bezetter meewerkte. Hij keerde in september 1944 niet terug naar het korps na zijn huwelijksreis en meldde zich ziek. Hij werd toen opgevolgd door inspecteur Voerman. De commissie verklaarde Bakker na de oorlog zuiver¹⁴⁰.

Kortom: deze stukken geven geen helder beeld van het handelen van het Soester korps. Het is duidelijk dat er verzet is geweest maar de zuiveringscommissie was ook een beetje een slager die

zijn eigen vlees keurde. Ze vond het belangrijk om vast te stellen dat het korps als geheel ‘goed’ was geweest en constateerde “met vreugde dat het Corps als zoodanig zijn plicht tegenover de burgerij van Soest heeft gedaan”¹⁴¹.

Overigens was er ook een zuiveringscommissie voor de overige ambtenaren van de gemeente Soest. Deze commissie heette *Adviescommissie voor de Zuivering van het gemeentepersoneel te Soest*. De commissie werkte opmerkelijk genoeg niet samen met de commissie voor het politiepersoneel. De commissie won net als die andere commissie inlichtingen in van het publiek over foute en goede gedragingen van ambtenaren en beoordeelde hen. Er is een lijvig dossier over bij Het Utrechts Archief. Saillant is dat de commissie ambtenaar W.T.H. Tabernal liet berispen wegens aanwezigheid op een feest van de Landwacht. Hij was getrouwd met de joodse Betty Monasch. Het dossier bevat verder geen verwijzingen naar de Jodenvervolging. Burgemeester Des Tombe komt er ook niet in voor. Er werden 22 ambtenaren onderzocht, vooral wegens zwarte handel, NSB lidmaatschap en het registreren van vrijwilligers die verdedigingswerken moesten aanleggen voor de Wehrmacht. Deze ambtenaren kregen een schorsing of een berisping en in een enkel geval ontslag¹⁴².

Afsluitend

Het is altijd moeilijk een algemeen beeld te schetsen, zeker op basis van soms beperkt archiefmateriaal. Omdat verzet, dat er in Soest duidelijk geweest is door politiebeambten, buiten beeld blijft bij dit onderzoek, is het gevaar altijd dat er een eenzijdig beeld ontstaat.

De gemeentepolitie verleende ondersteuning bij de deportaties en probeerde om haar rol daarbij zo klein mogelijk te houden. Harde uitspaken zijn moeilijk omdat al mijn informatie over verzet, maar ook over foute daden, is gebaseerd op verklaringen van na de oorlog. Wel is duidelijk dat het korps zich niet helemaal aan de Jodenvervolging wist te onttrekken.

Hoofdstuk vier.

Roerende goederen: meubels, fietsen, radio's

Inleiding

De bezetter liet ook haar oog vallen op de huisraad van joodse Nederlanders. Rauter had in maart 1942 bevolen dat joden niet zonder toestemming meubels uit hun eigen woning mochten verwijderen. Dat was een opmaat tot roof van meubels toen de deportaties begonnen waren.

Vlak voor of direct nadat de joodse bewoners waren weggevoerd werd de inboedel geïnventariseerd. Vervolgens werd deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung*, onderdeel van de SD Amsterdam die de inventarisaties opstelde. De *Einsatzstab Rosenberg* (ERR) haalde vervolgens de huizen leeg en daarbij was Nederlandse politie en (tot maart 1943) de *Hausraterfassung* aanwezig om te controleren of er niets gestolen was. Lokale ondernemingen of gemeentearbeiders deden het praktische sleepwerk en tijdelijke opslag. De firma Puls in Amsterdam is het bekendst geworden omdat die in Amsterdam vele joodse woningen leeghaalde en de meubels opsloeg. In kleinere plaatsen werden ook verhuisbedrijven ingezet of deden gemeentewerkers het sleepwerk. De gemeentepolitie hield toezicht.

Dat daarbij gestolen werd is vanzelfsprekend. Aalders schrijft daarover: “hoeveelheden en getallen zijn zelfs bij benadering niet bekend maar vast staat wel dat het personeel van de *Hausraterfassung*, de Liro, de ERR en Puls stalen als raven. Het was, kortom, een dievenbende binnen een roversbende die zich over het gestolene ontfermde”¹⁴³.

In totaal werden tenminste 29.000 woningen ontruimd door de ERR. De roofactie vond hoofdzakelijk plaats tussen juli 1942 en september 1943. De roof operatie had van de Duitsers de codenaam *M-Aktion* oftewel *Möbelaktion* gekregen¹⁴⁴.

Leeghalen van joodse woningen in Soest

Met joodse woningen bedoel ik hier woningen die door joden bewoond werden ongeacht wie de eigenaar was. Het leeghalen van de joodse woningen in Soest is te reconstrueren op basis van het gemeentearchief, de provinciale archieven en op basis van het archief van de ERR.

De gemeente Soest ging in november 1942 corresponderen over de leeggekomen joodse woningen. Dat gaat dus zowel om woningen in joods eigendom als om huurwoningen. De politie meldde op 20 november dat de *Hausraterfassung* op 5 oktober in Soest was geweest. De *Hausraterfassung* verzegelde toen acht woningen van joodse inwoners die ‘afwezig’ waren maar inven-

tariseerde meer woningen. Het ging tenslotte om de voorbereiding van de roof van de inboedels en inventarisatie kon ook als de bewoners er nog waren. Het is niet bekend om welke adressen het ging. De inboedels moesten in Soest worden opgeslagen maar er was geen geschikt gebouw voorhanden, aldus de burgemeester¹⁴⁵.

De *Beauftragte* van de Provincie, de vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie, gaf via de Commissaris van de Provincie de burgemeesters opdracht om de woningen leeg te halen. Op 28 november 1942 stuurde de Commissaris van de Provincie een circulaire rond naar de burgemeesters met de strekking: leeggekomen joodse woningen moesten onder politietoezicht komen, de sleutels ook, en de inboedels moesten worden opgeslagen, ook onder politie toezicht. De bezetter zou bepalen wat er met de woningen ging gebeuren: "De sleutel van de leeggekomen woningen moet onder politietoezicht worden bewaard. In geen geval mag over de leegkomende of reeds leegstaande woningen worden beschikt (...). Gelijk gezegd zullen de inventarissen door Uw zorg moeten worden overgebracht naar een gelegenheid waar zij, in afwachting van den verderen gang van zaken, voorloopig worden opgeslagen (...). Op uw loyale medewerking wordt gerekend. Het gaat hier over maatregelen welke bedoelen om ten behoeve van de bevolking over een zoo groot mogelijke woningruimte de beschikking te krijgen¹⁴⁶".

Als antwoord stuurde de burgemeester op 4 december een overzicht van leeggekomen joodse woningen en kamers, want sommige mensen waren kamerbewoners. Ook hier ging het om acht adressen, je zou denken dezelfde woningen als in de correspondentie van 20 november. De adressen en bewoners werden met naam genoemd en de burgemeester gaf nu aan dat de inboedels inmiddels waren opgeslagen in een gemeentelijke opslagplaats, namelijk de Villa Colenso aan de Vredenhofstraat 30. De burgemeester deelde ook mee "dat de vrijgekomen kamers (in bewoonde perceelen) alle gaarne wederom door de resp. bewoners betrokken zouden willen worden"¹⁴⁷. Zo was inspecteur Jan Voerman de nieuwe bewoner van Mendelsohnlaan 15. De burgemeester schreef over die woning: "De inboedel van perceel Mendelsohnlaan 15 heb ik in September 1942, na inventarisatie en verzegeling, op laten slaan bij de firma van Breukelen, Burgemeester Grothestraat 5 te Soest".

De woningen en kamers werden dus opnieuw betrokken en de gemeente had de joodse inboedels opgeslagen.

Op 27 januari vroeg de Commissaris om een lijst van woningen waarvan de ontruiming uitgesteld was. Het ging daarbij om joden die (nog) vrijgesteld waren van deportatie. De lijst moest op 1 februari ingezonden worden maar de lijst die de burgemeester liet opstellen is van 27 februari. Of het een reactie is op circulaire van 27 januari is niet duidelijk maar de lijst bevat de namen en adressen van alle joden die toen nog in Soest woonden waaronder vooral namen van mensen die een vrijstelling hadden. De redenen daarvoor waren ziekte, een gemengd huwelijk, lidmaatschap van de Joodse Raad of in een geval een diamant *Sperre*. Er staan 38 namen op de lijst verspreid over 22 adressen. Een paar mensen hadden geen vrijstelling en waren dus nog niet opgeroepen voor deportatie en nog niet ondergedoken of hun onderduik was nog niet bekend¹⁴⁸.

Op 22 april 1943 werd de oproep van 28 november nog eens herhaald door de Commissaris van de provincie Utrecht: "Ingevolge opdracht van de heer Beauftragte bij de Rijkscommissaris voor de provincie Utrecht verzoek ik u mij uiterlijk 27 april 1943 (...) te willen doen toekomen een opgaaf (...) van de naar elders vertrokken joden met een omschrijving -hoegrootheid- van de door hen achtergelaten woningen. Ik maak U er namens den Beauftragte voornoemd op attent dat de woningen door U verzegeld moeten worden en dat daarover op geen enkele wijze mag worden beschikt¹⁴⁹". Naar aanleiding van deze circulaire meldde de burgemeester dat nog eens vier woningen verlaten waren. Dit is de lijst van 27 april 1943 die ik in het hoofdstuk over de politie aanhaalde¹⁵⁰. Daarna woonden er alleen nog gemengd gehuwde joden legaal in Soest zoals blijkt uit de al genoemde lijst van juli 1943¹⁵¹.

Einsatzstab Rosenberg

Het archief van de ERR bij het NIOD bevat ook boedelbeschrijvingen van adressen uit Soest. Het gaat om 12 adressen die niet overlappen met die in het gemeentearchief. Dit zijn inventarissen die door de mannen van de *Hausraterfassung* zijn opgemaakt, op 5 oktober 1942. Hun namen staan er steeds onder. Het gaat dus niet om de ontruiming zelf. We zagen al dat de burgemeester dat gemeld had op 20 november 1942.

Het archief van de ERR bij het NIOD bevat andere inventarissen dan de lijst van de burgemeester in het gemeentearchief. De acht adressen die de burgemeester op 4 december noemde zitten dus niet in dit archief, op een adres na, Smitsweg 20. Ook in andere gemeenten zag ik dat ontruimde adressen uit gemeentearchieven niet overlappen met die van de ERR. Dat betekent dat de ERR zelf misschien een deel van de huizen leeghaalde en een ander deel aan de gemeente liet om leeg te halen. Wel is duidelijk dat uiteindelijk alle inboedels naar de ERR gingen. Het archief van de ERR bevat een laatste document met precies de acht adressen die de burgemeester noemde: een notitie van 21 mei 1943 dat de meubels van die adressen in Colenso waren opgeslagen. Die meubels hadden een geschatte waarde van 1000 gulden.

De 12 adressen die we in het archief van de ERR zien, wie haalde die leeg? Dat is lastig te zeggen. Bij drie adressen is er een zg. *Abnahmeverzeichnis*. Een bewijs dat de ERR de spullen had meegenomen. Dat kan direct uit het huis geweest zijn of ook uit de villa. De *Abnahmeverzeichnis* is steeds van 24 mei 1943 en ondertekend door een politiebeambte uit Soest. Maar wie die woningen nu concreet leeghaalden weten we niet.

Wat betreft de boedelbeschrijvingen: sommige inboedels waren erg uitgebreid zoals die van Julianalaan/ Colignylaan 17 van Josef Droomer, waar vier kamers, een keuken, een gang, een tuinhuisje een badkamer en een bediendenkamer geïnventariseerd werden. De inboedel was zestig gulden waard. Anderen waren heel summier omdat de joodse kamerbewoner een gemeubileerde kamer had gehuurd en dus zelf geen meubels bezat. Dat gold bijvoorbeeld voor de inboedel van Hans Wertheim, Beetslaan 102. De boedelbeschrijving is als volgt: “Hans Wertheim, besitzt nur Kleider, Wäsche und Schuhe. Er hat alles mitgenommen. Zimmer ist versiegelt”¹⁵². De inboedel met de meeste waarde was die van Rudolf Kamm, Stadhouderslaan 96. Deze werd op f 300 geschat.

Politie

De gemeentepolitie was verantwoordelijk voor de bewaking van de opgeslagen meubels. Zoveel weten we uit andere onderzoeken. In Baarn bijvoorbeeld is de nodige informatie over leegruimen en opslaan van meubels door gemeentearbeiders, altijd onder toezicht van een politiemann. Het archief van de gemeente Baarn bevat zelfs inboedelbeschrijvingen¹⁵³. In Soest is

dat niet overgeleverd maar we mogen aannemen dat het hier net zo ging. Gemeentearbeiders of een verhuisbedrijf haalden de huizen leeg en brachten de spullen naar de villa. Dat gebeurde onder toezicht van de gemeentepolitie die vervolgens de villa bewaakte. De betrokkenheid van de gemeentepolitie blijkt ook uit de drie *Abnahmeverzeichnisse* die ondertekend zijn door politieagenten. We zien de ontruiming ook terug in de dag/nachtrapporten van de politie. De rapporten wemelen van verwijzingen naar villa Colenso. Ieder keer dat ene G. van der Laan of P. Poot (of iemand anders maar Van der Laan is de meest constante naam) daarheen ging en de sleutel afhaalde op het bureau, of juist de sleutel terugbracht, werd dat genoteerd. Dat was bijna dagelijks. Deze twee mannen waren geen politiemannen maar waarschijnlijk gemeentewerkers of ingehuurd voor de bewaking. De eerste melding van de sleutels is van 2 december 1942. Een dag eerder staat er in het rapport: “Zie dienstorder No. 74 Betr. Bewaking Joodsche Eigendommen”¹⁵⁴.

Ook is er een notitie dat de sleutel van Braamweg 83 werd afgegeven op last van de burgemeester. Dit was de woning van Jacob Mok. En op 4 december: “perceel Pelikaanweg 11 door mij verzegeld (bewoond geweest door Joden)”¹⁵⁵. De belangrijkste notie is van 21 mei 1943: “Met 2 Rijksduitsers de inboedels gecontroleerd in villa „Colenso”. De (..onleesbaar) kamer (4) is open gebroken omdat het slot weigerde. Daarna is deze deur weer dicht gedrukt. Over een kleine 14 dagen komt men de inboedels weghalen”. De rapporten vermelden niet de ontruiming van de villa twee weken later. De laatste vermelding over de sleutel van Colenso was op 31 mei om 20.00 uur. Rond die dag zal de ERR de meubels hebben laten afvoeren¹⁵⁶.

Financiën

De gemeente Soest moest dus van de bezetter minstens acht verlaten woningen en kamers van joden leegruimen en de inboedels opslaan. Dat vroeg natuurlijk een inspanning van de gemeente en die drukte zich uit in geld. Wie moest de kosten voor het leegruimen en de opslag dragen? Rob Bakker schrijft daarover dat Secretaris-Generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken najaar 1943 alle gemeenten aanschreef. Hij vroeg op 22 oktober in opdracht van de generaal-commissaris Wimmer om een inschatting van de gemaakte kosten voor de Jodenvervolging. Het ging om kosten die in drie posten verdeeld waren: het op transport stellen van joden, opslag en bewaking van de inboedels en de kosten van het afvoeren van de inboedels. Voorlopig moesten gemeenten die kosten zelf dragen. Volgens Bakker werden die kosten uiteindelijk door de Liro voldaan, uit joods vermogen dus. Uit de circulaire van Frederiks van 22 oktober blijkt tevens dat de rekeningen die joden nog bij nutsbedrijven hadden open staan door de Liro betaald moesten worden¹⁵⁷.

De gemeente Soest gaf kosten op naar aanleiding van de circulaire. De grootse post is die voor de opslag en bewaking van de inboedels. Uit dit overzicht blijkt dat de gemeente niet acht maar 16 adressen had ontruimd en de meubels had opgeslagen, waarvan er vier ook in het archief van de ERR voorkomen. De bewaking van villa Colenso was door twee bewakers gedaan in de periode van 2 december 1942 en 2 juni 1943. De periode sluit aan bij de notities in de dag/nacht-

rapporten. Het ging om een bedrag van f 1654,12 voor opslag en bewaking. De kosten voor de ontruiming waren f 391,80. Tenslotte was er nog een bedrag dat *transportkosten bij transport van Joden* heette. Ik neem aan dat het om begeleiding van gearresteerde joden naar de SD Amsterdam of naar Westerbork ging door de gemeentepolitie maar dat werd niet gespecificeerd. Het was een bedrag van f 7,44 voor zeven verschillende transporten¹⁵⁸.

Fietsen en radio's

Niet alleen huisraad van joden werd geroofd, ook fietsen en radio's. Die moesten joden zelf inleveren. De radio's waren het eerst aan de beurt. Rauter beval op 15 april 1941 dat alle joden hun radio's moesten inleveren. Op basis van VO 26/1941 moesten de toestellen ingeleverd worden als de eigenaar naar verboden zenders luisterde. Rauter ging ervan uit dat dat voor alle joden gold. De radio's moesten voor 30 april ingeleverd worden. Joden moesten zelf eventuele reparaties betalen. Gemengd gehuwde joden waren vrijgesteld maar als de man van het echtpaar joods was mocht hij niet naar de radio luisteren. Ook in Soest leverden joodse inwoners ongetwijfeld radio's in maar er is geen administratie van bewaard gebleven. Volgens Aalders werden radio's van joden in grote partijen naar Duitsland vervoerd¹⁵⁹.

In juni 1942 verscheen een bevel dat joden buiten Amsterdam hun fietsen moesten inleveren bij de politie. Baarn kreeg dat bevel van 22 juni 1942 binnen. Ik neem aan Soest ook maar het is niet bewaard gebleven. Het bevel luidde dat de gemeente fietsen van joden moest innemen, opgave doen van de joodse inwoners die een fiets hadden ingeleverd en de fietsen opslaan. Als er nog reparaties aan ingeleverde fietsen nodig waren, dan diende dat te gebeuren op kosten van de joodse eigenaar. Er zijn geen lijsten van ingeleverde fietsen bewaard gebleven in Soest. We hebben alleen het overzicht dat de provincie maakte van alle plaatsen waar fietsen ingeleverd waren. Soest staat daar op met de aantekening dat er op 27 oktober 1942 15 fietsen door joden ingeleverd waren¹⁶⁰.

Na de oorlog was bij zowel fietsen als radio's van restitutie geen sprake¹⁶¹.

Afsluitend

De gemeente ontruimde tenminste 16 joodse woningen en sloeg de meubels tijdelijk op om ze daarna aan de bezetter ter beschikking te stellen. Ze deed dat waarschijnlijk ook met radio's en in ieder geval met fietsen. De gemeente gebruikte Villa Colenso als opslagplaats voor de inboedels. Wie de overige joodse woningen leegruimde is niet duidelijk, dat was óf de gemeente óf de ERR. Alle meubels van joden vielen uiteindelijk in handen van de ERR.

Hoofdstuk vijf.

Joodse bedrijven

Inleiding: plundering van joodse bedrijven in Nederland

Deze inleiding gaat over de 'roof' van joodse bedrijven in Nederland. Deze paragraaf leunt zwaar op het werk van de Nederlandse historicus Gerard Aalders, die het meest uitgebreide onderzoek deed naar de diefstal van joodse eigendommen in Nederland. In Nederland waren in dit opzicht twee Duitse Verordeningen van belang. Op 22 oktober 1940 verscheen Verordening 189 (VO 189/1940) waarin stond dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Dit kantoor registreerde het bedrijf als joods en registreerde alle activa. De definitie van joods was erg ruim en omvatte zelfs bedrijven die onder de vage term joodse invloed vielen. Een bedrijf met een joodse eigenaar, of twee, moest zeker als joods worden beschouwd. Het decreet definieerde ook wie joods was en wie niet¹⁶².

Op 12 maart 1941 volgde nog een besluit: VO 48/1941. In deze verordening werd bepaald dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een beheerder of bewindvoerder, in het Duits een *Verwalter* of *Treuhänder*. Hij had het recht om het bedrijf naar eigen goeddunken te besturen. Joodse eigenaren verloren alle controle over hun bedrijf. Dit decreet werd daarom het decreet tot verwijdering van joden uit het bedrijfsleven of de *Wirtschaftsentjudungsverordnung* genoemd. Het proces van het verwijderen van joden uit bedrijven werd *Entjudung* of *Arisierung* genoemd. De VO was een belangrijke stap in de verarming en ontneming van rechten van Nederlandse joden¹⁶³.

Treuhänder was de term die vaak werd gebruikt voor bewindvoerders die het bedrijf moesten liquideren, de *Verwaltungs-Treuhänder*, kortweg *Verwalter*, was de beheerder die het bedrijf voor de lange termijn bestuurde of moest verkopen. Bij liquidatie van kleinere bedrijven heette de bewindvoerder *Liquidations-Treuhänder*, kortweg *Treuhänder*. Het gebeurde ook dat de *Treuhänder* het bedrijf zelf kocht in plaats van het te liquideren. Er waren nog twee andere rooforganisaties bij betrokken: de *Omnia Treuhandgesellschaft* GmbH (Omnia), een accountantskantoor dat de *Treuhänders* aanstelde in opdracht van de WPS. De Omnia zat in Praag en had daar al veel ervaring opgedaan met liquidatie van joodse bedrijven. De Omnia had ook een kantoor in Den Haag. Tweede rooforganisatie was de *Niederländische Aktiengesellschaft für die Abwicklung von Unternehmungen* (NAGU) die verantwoordelijk was voor het beoordelen van de waarde van de bedrijven en het verkopen ervan. Bedrijven werden ver onder de realistische prijzen verkocht en de joodse eigenaar zag geen cent van dit bedrag, maar deze prijs werd in de boeken bijgeschreven. Na de oorlog was dit een probleem omdat joodse eigenaren alleen op deze lage prijzen konden terugvallen om een schatting te geven van de waarde van het bedrijf voor de verkoop¹⁶⁴. De koopsom verdween via de NAGU naar de VVRA. De VVRA was een organisatie,

of beter gezegd een fonds, dat geld van verschillende plunderingen kreeg en een bankrekening had bij de Liro. Daarnaast verrijkten *Verwalters* of *Treuhänders* zichzelf vaak door hoge onkosten of salarissen te claimen, kredieten te verstrekken of aandelen van het bedrijf te verkopen en de winst voor zichzelf te houden¹⁶⁵.

In de praktijk hield de NAGU zich vooral bezig met de verkoop van grotere bedrijven, vaak aan *Treuhänders*, en de Omnia hield zich in opdracht van de WPS bezig met de liquidatie van kleine bedrijven en was zelf ook vaak de *Liquidationstreuhänder*. De Omnia zette dan een *Sachbearbeiter*, een medewerker of referent, op het dossier. In geval van liquidatie moesten alle financiële activa van het bedrijf worden geblokkeerd en naar een speciale bank en bankrekening worden overgemaakt. In Nederland was de Bank voor Nederlandsche Arbeid een van de banken die hiervoor werd ingeschakeld. Na de afwikkeling van alle financiële zaken en schulden werd het resterende kapitaal overgedragen aan de VVRA, de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt*. Volgens Gerard Aalders werden 2000 van de 21.000 duizend joodse bedrijven voortgezet¹⁶⁶.

Joodse bedrijven in Soest

Uit het bovenstaande blijkt dat net als bij de roof van joods vastgoed, gemeenten geen rol speelden bij de verkoop of liquidatie van joodse bedrijven. Het beheer door de Omnia ging geheel buiten de gemeenten om.

De vraag is of er überhaupt joodse bedrijven in Soest geliquideerd of verkocht werden door de bezetter. Er is een kort overzicht bewaard gebleven van joodse bedrijven¹⁶⁷ en ook op de registratielijsten staan soms beroepen die een bedrijf(je) doen vermoeden. Het gaat om de volgende namen (afgezien van een aantal joodse mannen die alleen als koopman aangeduid worden):

- Jacob Mok, winkel van in koloniaalwaren of een kruidenier (in Soest of Amersfoort).
- Hartog Mozes van Beek, handel in tweedehands goederen.
- Ludwig Benda, handelaar. Hij voerde na de oorlog een zaak in rijwielonderdelen aan de Soesterbergsestraat 65¹⁶⁸.
- Alexander Israël en Jacob Kattenburg, schoenenwinkel, Van Weedestraat 29 met filialen in Nijkerk en Zeist. Deze zaak werd geliquideerd door de Omnia¹⁶⁹.
- Kurt Philip kousenreparatie, Stadhouderslaan 68.
- Lothar Herbert Seelig, koopman in confectie.
- Abraham Mossel, fotograaf, Van Weedestraat 49¹⁷⁰.

- Julius Eichwald, bioscoop Burg. Grothestraat 38. Hij woonde Emmalaan 7. Hij exploiteerde nog een bioscoop in Velsen. De Omnia wilde de zaak liquideren maar dat ging niet door waarschijnlijk omdat Eichwald, als gemengd gehuwde man, zich liet steriliseren. De anti-joodse maatregelen waren daarna niet meer op hem van toepassing¹⁷¹.
- Jacob van West, kleermaker, Lange Bergstraat 12.
- Johannes Christian Groenestijn, kleermaker/bontwerker, Ossendamweg 6a. De zaak bestond tot in de jaren 60¹⁷².

Ik heb over deze bedrijven nauwelijks informatie kunnen vinden afgezien van de Carlton bioscoop en de schoenenzaak van Kattenburg. Dat zijn de enige bedrijven waarvan we zeker weten dat de Omnia die heeft willen liquideren. Bij de bioscoop zag de Omnia daar uiteindelijk vanaf. De schoenenzaak werd wel opgeheven door de Omnia.

Hoofdstuk zes.

Gemeentelijke belastingen¹⁷³

Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over gemeentebelastingen in de naoorlogse jaren. Als inleiding eerst iets over de eerste gemeenteraadsvergadering na de oorlog. Op 15 november kwam de Soester gemeenteraad weer bijeen o.l.v. burgmeester Des Tombe. Het was een noodraad opgericht onder het besluit Tijdelijke Noodvoorzieningen Gemeenteraden. Dit betekende dat de raad niet democratisch verkozen was en een beperkt mandaat had: controle van de begroting en jaarrekening. Er waren zestien raadsleden. Des Tombe reflecteerde bij deze gelegenheid op de oorlogsjaren. Hij memooreerde hoe weinig verwoestingen er waren. Hij herdacht de slachtoffers onder de Soestenaren met name de verzetslieden en drie gemeenteambtenaren die hij bij naam noemde waaronder hoofdinspecteur Schreuder. Hij betitelde het ambtenarencorps van Soest als geheel als goed. Joodse slachtoffers noemde hij niet. Bij het afscheid van Des Tombe een dik half jaar later werd opnieuw stilgestaan bij de oorlogsjaren. Ook daarbij geen aandacht voor de Jodenvervolging in Soest. Deze ging in Soest natuurlijk om een relatief klein aantal mensen maar het toont weer eens aan hoe weinig de Jodenvervolging op ieders netvlies zat¹⁷⁴.

Nu naar de belastingen: in meerdere gemeentelijke onderzoeken is de vraag onderzocht of de gemeente achterstallige belasting(en) heeft opgelegd aan joden of hun nabestaanden over de periode dat hun huis in beheer was bij de NGV of verkocht. Er ontstond achterstalligheid als een bepaalde belasting op de vervaldatum nog niet was betaald. In de oorlog was dit het geval als de oorlogskopers van joods vastgoed of de beheerders, de ANBO, die lasten niet betaald hadden. Bij de al aangehaalde zaak van David Simons over erfpachtcanon bijvoorbeeld, erkende de ANBO wel dat zij had moeten betalen maar stelde eenvoudigweg dat er geen geld was geweest.

Die achterstalligheid ontstond vooral aan het einde van de oorlog, dus in 1944 of 1945. Dat waren jaren waarin door de chaotische omstandigheden oorlogskopers en beheerders soms stopten met betalen. Met name na Dolle Dinsdag toen NSB'ers, Duitsers en collaborateurs vluchtten. En zij waren oververtegenwoordigd bij de aankoop van joods vastgoed. De aanslag kwam dan na de oorlog weer bij de joodse huiseigenaren terecht¹⁷⁵.

Werden joden in Soest na de oorlog aangeslagen voor die periode dat hun huis onder beheer stond of verkocht was? Een periode bovendien waarin zij zelf gedeporteerd waren of in onderduik en sowieso niet in staat waren geweest de vaste lasten te voldoen. Het gaat hier niet alleen om de vraag welke heffingen er na de oorlog onterecht werden opgelegd. Het gaat er ook om: wat gebeurde er met panden waarover alleen beheer was geweest en die dus niet verkocht waren?

Die vraag werd hierboven al aangekaart: ontstond daar wel achterstalligheid of niet? We weten niet hoe er over de panden die onder beheer stonden werd afgerekend na de oorlog want ze vielen niet binnen de procedures van minnelijk rechtsherstel.

In Amsterdam en Den Haag zijn dergelijke onterechte heffingen van erfpachtcanon en straatbelasting aangetoond zoals we in de inleiding zagen, in andere steden niet, afgezien van Leeuwarden. Dat heeft veelal te maken met de archivalia. De uitvoeringsdossiers zijn er niet meer d.w.z. dat er op individueel niveau geen aanslagen, aangiften of bezwaarschiften bewaard zijn gebleven¹⁷⁶.

Soest

Als er na de oorlog een belasting kwestie is geweest zou die besproken kunnen zijn in de raad of in het college maar dat hoeft niet omdat het een reguliere heffing was en geen politieke kwestie. In de gemeenteraad van Den Haag werd bijvoorbeeld het onderwerp van achterstallige erfpachtcanon besproken. In de notulen van Soest is daar echter niets van terug te vinden¹⁷⁷.

Het is in ieder geval duidelijk dat er straatbelasting was in Soest sinds 1925 (of 1931, dat is niet helemaal helder) voor bebouwde percelen. Er werd geen rioolbelasting geheven. De straatbelasting was verschuldigd door de eigenaren die in het kadaster stonden. Maar we kunnen dat niet meer op individueel niveau nagaan. In tegenstelling tot in Baarn zijn er in Soest geen belastingkohieren bewaard gebleven, tenminste niet van na 1941. Voor het jaar 1941 is er nog wel een kohier waarin inderdaad alle joodse eigenaren vermeld staan. Maar dat is nog vóór de periode van gedwongen verkoop n.a.v. VO 154/41. We kunnen dus niet nagaan welke huiseigenaren precies aangeslagen werden na 1941 en na de oorlog. Er is wel een overzicht bewaard gebleven van oninbare belastingposten uit de oorlogsjaren maar daarop geen namen van joodse huiseigenaren¹⁷⁸. Op een ander overzicht, een verzamelstaat van inkomsten 1945, staat wel een joodse huiseigenaar: Herman Vomberg. Hij moest 10 gulden straatbelasting over 1944 betalen. Hij werd dus nog aangeslagen voor dat oorlogsjaar. Het kan kloppen want zijn huis was niet verkocht in de oorlog en ook niet in beheer genomen. Bovendien was hij gemengd gehuwd en woonde hij waarschijnlijk nog in zijn huis. Hij staat in ieder geval op de laatste registratielijst van juli 1943. Of hij in staat was om te betalen is een tweede¹⁷⁹.

Afsluitend

Geen informatie over eventuele onterechte naheffingen op joodse huisbezitters. Het is niet na te gaan wegens het ontbreken van belastingkohieren en andere administratie. Het is mogelijk dat er geen achterstalligheid ontstond omdat oorlogskopers en ANBO de belastingen betaalden.

NEDERLANDSCH VOLKSHERSTEL.

Met ingang van heden is aan het adres: STEEN-
HOFFSTRAAT No. 5 te Soest gevestigd het bureau
van de Stichting

„NEDERLANDSCH VOLKSHERSTEL“

voor het district EEMLAND, omvattende de gemeenten
SOEST, BAARN, EEMNES en BUNSCHOTEN.

De Stichting stelt zich ten doel mede te werken aan
een spoedig herstel van het normale volksleven.

Het bureau, hetwelk dagelijks is geopend van 9-12
uur v.m., verstrekt inlichtingen en biedt hulp op aller-
lei gebied, o.m.:

- a) bij terugkeer van geëvacueerden naar hun woonplaats,
- b) bij terugkeer van arbeiders en gevangenen uit Duitsland,
- c) bijzondere distributie-aangelegenheden,
- d) verschaffing van persoonsbewijzen, distributiepapieren en an-
dere bescheiden aan voormalige onderduikers, joden en re-
patrieerenden,
- e) adviezen bij tewerkstelling van arbeidskrachten,
- f) inlichtingen omtrent familieleden elders,
- g) schaderegeling voor getroffen en door oorlogsgeweld, bezetting e.d.

DRUKKERIJ SMIT — SOESTDIJK

Soest, 7 Mei 1945.

Burgerij van Soest !

Het is mij een ware behoefte U hierbij te danken
voor Uwe waardige houding gedurende de dagen
van de volledige bevrijding van ons dierbaar
Vaderland en voor Uwe spontane hulde bij mijn
terugkeer in de gemeente.

Met voldoening mogen wij terugzien op de daarbij
tot uiting gebrachte feestvreugde !

Thans moet ik U, voorzoover zulks in de huidige omstan-
digheden mogelijk is, opwekken tot het normale leven over
te gaan en het werk te hervatten en verzoeken de vlaggen
en versieringen in te nemen.

De Burgemeester,
A. L. DES TOMBE.

SOEST, 15 MEI 1945.

DRUKKERIJ DE BRUIN — SOESTDIJK

Deel 3.

Afronding en conclusie

Inleiding: rechtsherstel

Tijdens de oorlog had de Nederlandse regering in ballingschap in Londen al door dat de nazi's op grote schaal aan het roven waren en dat joden daarvan in het bijzonder het slachtoffer werden. De regering ondertekende de verklaring van de geallieerden van 5 januari 1943 waarin de geallieerden verklaarden te zullen optreden tegen roof en dat onrechtmatige transacties in de bezette gebieden teruggedraaid zouden worden. De Nederlandse toelichting op de *Joint Declaration* verwoordde het als volgt: "U kunt erop rekenen dat de Nederlandse Regeering alles in het werk zal stellen opdat het onrecht geschapen door roof en plundering naar mogelijkheid en billijkheid zal worden ongedaan gemaakt". Op 7 januari 1943 werd dat op Radio Oranje nog eens bevestigd en op 3 juni 1942 was ook al gewaarschuwd om geen joods bezit te kopen. Zo was het wel heel moeilijk om in het bezette Nederland joodse bezittingen 'te goeder trouw' te kopen¹⁸⁰.

De vraag is wat al deze intenties uiteindelijk betekenden voor het rechtsherstel in de praktijk. We weten dat Eggens, de jurist achter E100, zich niet door de *Joint Declaration* liet leiden bij het opstellen van E100¹⁸¹. Om het rechtsherstel in Soest te beoordelen moeten we ons baseren op de bronnen en die zijn vaak incompleet. Bovendien zijn het zakelijke, formele stukken zoals akten, vermogensoverzichten, correspondentie en taxaties. Die stukken vertellen vaak niets over de houding waarmee de betrokkenen erin zaten en of er begrip was voor elkaars positie. Wat de joodse slachtoffers betreft weten we dat het rechtsherstel voor hen lang duurde en dat men het kil vond¹⁸².

Aan de andere kant heeft er wel een grote rechtsherstel operatie plaatsgevonden na de oorlog. Die was in Londen voorbereid door de Commissie Herstel Rechtsverkeer o.l.v. Eggens. Daarbij werden verschillende soorten bezittingen aan joden gerestitueerd, waaronder vastgoed. We hebben dat voor Baarn en Soest ook gezien. Het was een langdurig proces met veel betrokkenen en we kunnen wel aannemen dat de Nederlandse staat vond dat daarmee recht gedaan was. Bijna al het joodse vastgoed in Nederland kwam terug bij de oorspronkelijke eigenaren, of hun nabestaanden, en het rechtsherstel verliep correct naar de maatstaven en de wetsbesluiten van toen.

Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Soest

Voor Baarn en Soest constateer ik ook dat dat rechtsherstel, wat betreft joods vastgoed, plaatsvond. Maar ook dat de praktijk soms verschilde van de intenties die uit de *Joint Declaration* spraken. Ik signaleer een tweedeling tussen wat je formeel rechtsherstel en moreel rechtsherstel zou kunnen noemen. Formeel werd over bijna alle percelen een rechtsherstel regeling getroffen en werd dus recht gedaan aan de joodse slachtoffers en nabestaanden, volgens de wetsbesluiten van toen¹⁸³.

Wat betreft het morele aspect: in alle regelingen zie je terug, net als in het hele land, hoezeer de berekeningen erop gericht waren dat ook de kosten die oorlogskopers hadden gemaakt, zoals de zogenaamde verbeteringen, werden betaald door de oorspronkelijke joodse eigenaren. In Soest werden geen verbeteringskosten terugbetaald door joodse eigenaren maar we zagen wel dat oorlogskoper Perey die probeerde te claimen bij het rechtsherstel van Amersfoortseweg 134.

We zien steeds het uitgangspunt terug dat joodse eigenaren niet verrijkt mochten worden door het rechtsherstel. Alle kosten en baten werden heel precies verrekend. Ook als joodse eigenaren een vordering van de oorlogskoper overnamen omdat die niet kon betalen werd precies vastgelegd dat zij, bij uitbetaling van de vordering, precies het bedrag kregen dat nog openstond. De rest was dan weer voor de oorlogskoper. Zie de vordering bij Vosseveldlaan 44.

Wat betreft die vorderingen op de roofinstanties: heel soms bleven de joodse eigenaren zelf met die vordering zitten. Dat was financieel nadelig voor ze want die vordering zou nooit voor 100% uitbetaald worden. Het betekende dat ze er, buiten hun schuld, financieel op achteruit gingen door het rechtsherstel. Dit speelde bijvoorbeeld bij het pand van mevrouw Kahn-Hecht die haar pand op afspraak had laten verkopen. Zij bleef met de vordering op de NGV zitten na de oorlog.

De regelingen waren overigens minnelijke schikkingen maar er was een ingewikkeld geval: Amersfoortseweg 134. Deze schikking duurde lang omdat de oorlogskoper ook wensen had die hij lang verdedigde en omdat er een conflict tussen het NBI en de erven van de joodse eigenaresse ontstond. De bronnen van deze zaak geven wel iets weer van hoe de belanghebbenden erin zaten. Perey had weinig begrip voor de nabestaanden van De Vries. Er waren twee rechterlijke uitspraken nodig voordat er een minnelijke schikking kwam. De nabestaanden kregen het bezit pas terug toen de procedure was afgesloten in 1953.

Bij verkoop en rechtsherstel van joods vastgoed speelden de gemeenten geen rol, ook niet in Soest en Baarn.

Andere aspecten van de Jodenvervolging.

Waar de gemeente Soest wel bij betrokken werd door de bezetter, net als andere gemeenten, was de uitvoering van bepaalde anti-joodse maatregelen. Die maatregelen zijn in dit rapport beschreven vanuit het perspectief van de gemeente op basis van het overgeleverde archiefmateriaal. Een betrokkenheid bleek bijvoorbeeld bij het ontruimen van woningen die door joden bewoond waren, of het nu huur- of eigendomswoningen waren. We zagen dat de gemeente minstens 16 woningen leeghaalde, maar het is niet ondenkbaar dat de woningen in het ERR archief ook door de gemeente werden leeggehaald. In ieder geval werden de meubels opgeslagen in een gemeentelijke opslag. De gemeentepolitie verrichtte ook arrestaties van joodse inwoners van Soest en in mindere mate van joodse onderduikers.

Eerdere anti-joodse maatregelen behelsden de registratie van joodse inwoners en het plaatsen van verbodsbordjes. We zagen dat de gemeente de registratie uitvoerde, net als dat in het hele land gebeurde, en de gegevens aanleverde aan de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters. Ook plaatste de gemeente verbodsbordjes om joden te weren.

Onderzoeksvragen en conclusie

Met deze afrondende opmerkingen over rechtsherstel en de betrokkenheid van de gemeente keer ik terug naar de onderzoeksvragen. Ik zet de belangrijkste conclusies op een rij en volg daarbij de onderzoeksvragen:

De onderzoeksvragen zijn:

- **Vastgoed.** Welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn eventuele verkopen na de oorlog teruggedraaid? En is er betrokkenheid van de gemeente geweest, op wat voor manier dan ook?
Er staan acht percelen in de *Verkaufsbücher*. Daarnaast bracht dit onderzoek nog twee percelen aan het licht. Van die percelen werden er zeven verkocht in 1943. De rest werd niet verkocht maar twee percelen werden wel beheerd door de ANBO. Over de verkochte percelen vond rechtsherstel plaats.
De regelingen voor rechtsherstel waren minnelijke schikkingen, al waren er voor Amersfoortseweg 134 wel twee uitspraken van de rechter nodig, voordat de minnelijke schikking getroffen kon worden.
- **Gemeentepolitie.** In hoeverre heeft de gemeentepolitie meegewerkt aan de arrestaties van joden en het ontruimen van joodse woningen?
We hebben gezien dat de politie wel arrestaties verrichtte, waaronder joodse onderduikers, maar ook probeerde zich zoveel mogelijk eraan te onttrekken. Wel is alle informatie daarover gebaseerd op verklaringen van na de oorlog. In bijlage II worden 17 arrestaties genoemd van meer dan 50 personen waar de gemeentepolitie een rol in speelde.

De gemeente en de gemeentepolitie haalde minimaal 16 joodse woningen leeg in opdracht van de ERR.

- **Gemeentebestuur.** Op welke wijze waren de gemeenten Baarn en Soest verder betrokken bij de lokale Jodenvervolging? Te denken valt aan registratie van joodse inwoners, roof van bedrijven, gescheiden joods onderwijs en het plaatsen van verbodsbordjes.
De verordeningen tot het plaatsen van verbodsbordjes en het registreren van joodse inwoners voerde de gemeente Soest uit, zoals alle gemeenten. De roof van bedrijven was voor dit onderzoek niet relevant. Vijf tot zeven leerlingen gingen naar een joodse school in Baarn.
- **Gemeentelijke heffingen.** Heffingen die aan joodse slachtoffers of nabestaanden achteraf werden opgelegd over de oorlogsjaren, dus juist de jaren dat zij niet over hun huis konden beschikken. Is daar informatie over? Kwam dit voor in Soest en Baarn?
Er is niet voldoende archiefmateriaal overgeleverd om deze vraag te kunnen beantwoorden.

Afsluitend

Alle gemeentelijk onderzoeken die ik heb uitgevoerd lijken op elkaar en zijn tegelijk allemaal anders. Hetzelfde in de zin van: alle gemeenten en politiekorpsen moesten meewerken aan dezelfde anti-joodse maatregelen en deden dat ook. In het hele land zie je dat terug. Tegelijkertijd zijn er natuurlijk verschillen tussen de gemeenten. Dat zijn verschillen in het archiefmateriaal dat overgeleverd is, maar ook verschillen in wat er gebeurd is. In Soest is veel minder archiefmateriaal overgeleverd als we kijken naar de inzet van de politie, de meubelroof of het plaatsen van verbodsbordjes. Het lijkt wel alsof er na de oorlog meer is weggegooid uit het archief van politie. En op verzet ligt juist meer nadruk in de naoorlogse evaluaties van de politie, dan bij Baarn. In Soest was daarnaast bijzonder hoeveel informatie er was over het rechtsherstel van Amersfoortseweg 134, een zeer uitzonderlijke casus. Het archief bevatte ook veel informatie over de registratie van joodse inwoners.

Zoals ik al eerder opmerkte: verzet blijft buiten beeld in dit onderzoek. Maar er zijn veel aanwijzingen dat politieagenten ook in het verzet zaten. De ambtelijke bronnen die ik zag geven daar logischerwijze geen informatie over maar de vergaderingen van de zuiveringscommissie wel. Het beschrijven en analyseren van bronnen over verzet is echter niet de opzet van dit onderzoek. Dit onderzoek heeft gekeken naar waar de gemeente wel meewerkte, mee moest werken, met de anti-joodse maatregelen. Dat is belangrijk om hier te constateren. Dit onderzoek is daarmee niet het hele verhaal van de Tweede Wereldoorlog of de Jodenvervolging in Soest maar een geschiedenis van de Jodenvervolging in Soest vanuit het perspectief van de gemeente én van de roof van joods vastgoed in de gemeente.

Bijlage I.

Arrestaties van joden

Arrestaties van joden op basis van de notulen en de vragenlijsten van de zuiveringscommissie (NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292) en op basis van de dag/nachtrapporten van de gemeentepolitie. Dit zijn dus arrestaties waar de gemeentepolitie op een of andere manier bij betrokken was. Niet genoemd worden arrestaties die Joosse vermeldt maar die niet in de dag/nachtrapporten staan en waarbij dus geen aantoonbare betrokkenheid van de gemeentepolitie was, zie Joosse, *Joden in Soest*, p. 57, 58, 64):

- **14 augustus 1942** arrestatie van A. Mossel op verzoek van SD en Bakker door Hendrik Albertus Entrop (zie ook: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, *dagrapporten en nachtrapporten 1942*, d.d. 14 augustus, 11.45 uur; NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vragenlijst Pieter Johannes de Vries; Albertus Hendrik Entrop).
14 augustus 1942 A. Mossel naar de SD Amsterdam begeleid door Pieter Johannes de Vries.
- **15 september 1942** onderzoek bij de weduwe Buning, Louise de Coligny/Julianalaan 14 door Kraa. De joodse verpleegster was inmiddels vertrokken. Het ging om Catharina Kuypers-Six (28 februari 1886, waarschijnlijk toch niet joods, zie Korte Bergstraat 4 in bijlage II). Op 22 september werd Buning overgebracht naar Rotterdam door de Wolf (zie: inv. nr. 90, *dagrapporten en nachtrapporten 1942*, d.d. 18 september 8.15 uur en 22 september 11.00 uur).
- **12 en 15 september 1942** arrestatie van weduwe de Brave uit Haarlem met twee kinderen. Het ging om Johanna Maria Theresia de Brave-Perels (Amsterdam, 23 december 1913 – Auschwitz, 21 september 1942), Alfred de Brave (Haarlem, 26 maart 1941 – Auschwitz, 21 september 1942) en Salomon Charles de Brave (Haarlem, 4 juni 1938 – Auschwitz, 21 september 1942). Agent Kraa arresteerde haar en bracht haar over naar Amsterdam. Ze werd gearresteerd bij pensionhoudster Rijkema, Lange Bergstraat (zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, d.d. 12 september, 14.00 uur).
- **18 september 1942** Max de Lange, ondergedoken bij J.W.A. van der Kluit, Mendelsohnlaan 8, was verraden maar Hetteema arresteerde hem niet. Dat gold ook voor vrouw en dochter van Max en een andere joodse man, J. Cahen (zie CABR dossier van Willem Hero van Veen, inv. nr. 63360). Vgl. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken; Zuivering Politie Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken; Zuivering van de Afdeling Politie, (1941) 1944-1965 (1983), nummer toegang 2.09.54, inventarisnummer 413, PV d.d. 30 november 1947, p. 34.
- **22 september 1942** arrestatie van twee joodse kinderen door Willem Hetteema en Jan Voerman. Volgens het CABR dossier van Willem Hero van Veen (inv. nr. 63360) ging het om Van Lennepaan 41 bij de weduwe Ten Klooster en werden de jongens op 23 september naar Amsterdam gebracht. Het ging om Louis Koopman (Amsterdam,

15 september 1929 – Sobibor, 5 maart 1943) en Izak Koopman (Haarlem, 24 juni 1931 – Sobibor, 5 maart 1943) (zie ook: inv. nr. 90, d.d. 22 september 10.30 uur; NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vragenlijst Jan Voerman).

- **16 november 1942** begeleiding van vier joden die door SD gearresteerd waren naar Amsterdam door Antonius Wilhelmus Voet. Het ging om Willem van Rooijen (Amsterdam, 28 januari 1917 – Auschwitz, 15 december 1942), Anna van Rooijen-Wagenhuis (Amsterdam, 25 april 1918), Rosa Wagenhuis (Amsterdam, 4 januari 1923 – Auschwitz, 22 oktober 1943) en Johannes Barend Holwedel (Amsterdam, 1 september 1920). Was hij wel joods? Het dagrapport heeft als notitie bij deze arrestatie: “Wordt aangeraden heel voorzichtig te zijn met deze heren daar zij iedere kans zullen benutten om te ontvluchten”. Op 16 november werden ze naar Amsterdam gebracht door Voet en Van Anrooij. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport, d.d. 14 november 1942, 23.30 uur; NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport, d.d. 16 november 1942, 08.35 uur.
- **20 november 1942** Twee joden binnengebracht door Sipo Amsterdam. Het ging om Samuel Lobe (Amsterdam, 19 februari 1894 – Auschwitz, 15 december 1942) en Mietje Lobe-Spier (Amsterdam, 24 april 1891 – Auschwitz, 11 december 1942). Op 21 november begeleiding van de arrestanten naar Amsterdam door Mijndert de Wolf en Cornelis van Wijngaarden (vergadering 17 juli, p. 1); NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport d.d. 20 november 1942, 17.30 uur en d.d. 21 nov, 8.30 uur.
- **3 december 1942** arrestatie door Meyer i.o.v. Sipo Amsterdam van een joods gezin. Later begeleiding door Pasman en Voet naar Utrecht. Het ging om Izaak Goubitz (Amsterdam, 6 december 1895 – Midden-Europa, 30 september 1944), Lea Goubitz-Witmond (Amsterdam, 19 oktober 1898 – Auschwitz, 22 mei 1944) en Mary Goubitz (Amsterdam, 10 maart 1928 – Midden-Europa, 30 september 1944). Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport d.d. 3 december 1942, 12.45 uur en 23.55 uur. Zie ook: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/491484/izaak-goubitz-and-his-family> geraadpleegd op 3 maart 2025.
- **14 december 1942** arrestatie joods meisje door H.A. de Vries en begeleiding/transport naar Den Haag. Het ging om Jacqueline Elisabeth van Menk (Den Haag, 24 december 1935 – Auschwitz, 6 september 1944), ondergedoken bij Van der Made, Koninginnelaan 13. Begeleiding door Antonius Wilhelmus Voet naar Den Haag op 14 december. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport, d.d. 12 december 1942, 17.45 uur, d.d. 14 december, 9.00 uur; NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv.nr. 413, PV, d.d. 10 juli 1947. Volgens dit PV bracht mevrouw Van der Made het meisje zelf naar het bureau op bevel van Bakker.
- **15 en 31 december 1942** mogelijke vlucht van Helmut Siegfried Goldschmidt (Kerkpad ZZ 5) naar Amsterdam of Den Haag. De vlucht werd opgemerkt omdat hij de Sipo Amsterdam moest opbellen. Was dit een joodse man? Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, dagrapport d.d. 15 dec, 17.00 uur en 31 december 1942, 11.15 en 13.30 uur.
- **26/27 maart 1943** huiszoeking door Voet en Van Anrooij bij R.J. Bezaan, Stadhouderslaan 35, naar joden maar geen joodse onderduikers aangetroffen. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, nachtrapport d.d. 26/27 maart 1943, 22.20 uur.

- **13 april 1943** poging tot aanhouding van Eduard Klissen, joods (Zuider Amstellaan 94), ondergedoken bij HCJ Scheffer, Mendelsohnlaan 6. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 13 april 1943, 15.10 uur; p. 275, zonder tijdstip.
- **13 april 1943** melding door buurtbewoner dat echtpaar Blumenfeld, Burg. Grothestraat 55, was verdwenen. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 13 april 1943, 16.15 uur.
- **14 april 1943** melding dat brigadier Kaper uit Amsterdam met drie collega's in Soest was voor 'jodenzaken'. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 14 april 1943, 13.45 uur.
- **23 april 1943** arrestatie van een joodse familie die bij juffrouw Schoen aan de Soesterbergsestraat 168 ondergedoken zat. Het ging om acht joden. Volgens dag/nachtrapport verrichtte de SD Amsterdam en Kraa en Ouden de arrestaties. Ook Schoen zelf werd gearresteerd. In de vergadering van 22 augustus 1945 van de zuiveringscommissie, waarin deze arrestatie werd besproken, lijkt men te willen vaststellen of er later spullen gestolen werden uit het huis door de agenten Wolf en Voerman. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 23 april 1943, 21.15 uur.
- **April of mei 1943** arrestatie van ondergedoken joden bij de schilder Evert de Lange, Heuvelweg 3. Lange zelf werd ook gearresteerd en naar Vught gestuurd. Het is niet bekend of de Soester gemeentepolitie hierbij betrokken was. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2957, Stichting 1940-1945, d.d. 3 december 1945.
- **15 juli 1943** arrestatie door de Haagse politie van twee joden ondergedoken op Steenhoffstraat 74. Opsluiting in het bureau tot 17 juli. Het ging om Salomon van Zanten (Groningen, 21 december 1897 – Auschwitz, 27 augustus 1943) en Rachel van Zanten-Walg (Amsterdam, 3 juni 1897 – Auschwitz, 27 augustus 1943). Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 15 juli 1943, 18.00 uur.
- **29 juli 1943** aangetroffen stoffelijk overschot van een joodse man uit Hilversum: Heinrich Riess (Breslau/Wroclaw, 22 april 1895 – Soest, 29 juli 1943), zelfdoding. NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 29 juli 1943, 10.00 uur. Vgl. *Soester Politie Historie* p. 131.
- **14 september 1943** vier joden naar Amsterdam begeleid door Engelbertus Heupers en Mijndert de Wolf (op bevel Bakker). Ze kwamen uit Huize Schimmel, Koninginnelaan 70 en waren een dag eerder gearresteerd door SD-man Krieke. Het ging om Sara de Vries-Cohen (Amsterdam, 29 december 1912 – Auschwitz, 22 oktober 1943), Hartog de Vries (Amsterdam, 22 februari 1910 – Auschwitz, 31 maart 1944), Leentje Cohen-Smeer (Schoterland, 20 juni 1871 – Auschwitz, 22 oktober 1943) en Elisabeth Cohen-Barber (Amsterdam, 7 februari 1907 – Auschwitz, 22 oktober 1943); NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport, d.d. maandag 13 september, 14.00 uur.
- **28 september 1943** arrestatie door Versteeg van onderduikgeefster Hillegonda van de Broek, Soesterbergsestraat 172 (Casa Nova), op verzoek SD en Bakker. Versteeg moest ook onderzoeken of er joden verbleven maar geen joden aangetroffen bij haar. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 28 september 1943, 21.45 uur en nachtrapport 28/29 september, 24.00 uur.

- **Een zondag half november 1943** twee joden ontsnapt die bij opperwachtmeester A.J. Kraa ondergedoken zaten. Hij liet ze ontsnappen.
- **12 januari 1944** arrestatie van F.A. Verkerk en begeleiding naar SD Amsterdam door Pieter Johannes de Vries. De Vries en Jan Willem Kaspers waren ook bij de arrestatie betrokken, zie: NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vragenlijst Kaspers.
- **12 januari 1944** begeleiding van 11 joden, ondergedoken bij en verraden door F.A. Verkerk, (Steenhoffstraat 55) door Pieter Jacobus Bergman, Cornelis van der Heijden en door Hendrik Albertus Entrop naar Amsterdam. Op verzoek SD/Bakker. Ze waren in de nacht gearresteerd door de SD Amsterdam en de gemeentepolitie en opgesloten in Soest. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 92, nachtrapport d.d. 12/13 januari 1944 d.d., 1.00 uur; NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vragenlijst Pieter Jacobus Bergman; vragenlijst Van der Heijden.
- **27 januari 1944** Opsluiting van twee joden. Het ging om Pinas Fransman (Rotterdam, 14 juni 1913 – Auschwitz, 30 september 1944) en zijn moeder Femina Fransman-Kronenberg (Den Bosch, 22 mei 1892 – Auschwitz, 11 februari 1944). Ook de onderduikgever Willem van Oppen werd gearresteerd. Het adres was Stadhouderslaan 154. De arrestatie was gedaan door de SD en Bakker liet de gearresteerden opsluiten (zie ook: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 92, d.d. 27 januari 1944, 14.45 uur).
- **28 januari 1944** begeleiding van Fransman en Fransman-Kronenberg naar Amersfoorts ziekenhuis door Hendrik Fennema op bevel Bakker. Ze hadden namelijk in het Soester politiebureau een zelfmoordpoging gedaan en veel bloed verloren. Volgens het dagrapport van politie begeleidde niet Fennema ze naar Amersfoort maar Den Ouden en Bergman. Later op de dag werden ze naar Amsterdam gebracht. Op 29 januari werd geprobeerd nog een derde joodse onderduiker te arresteren maar die werd niet meer aangetroffen. Er waren inmiddels spullen uit het huis gestolen (zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 92, d.d. 28 januari 1944, 9.00 uur; d.d. 29 januari, 18.15 uur; d.d. 31 januari, 9.00 uur).
- **10 augustus 1944** arrestatie door SD van onderduikster Liesel van Cleeff (13 januari 1931) en onderduikgeefster Alida Clasina van Delden (echtgenote van C.G. Klarhamer), Kooiweg 4. Ze werden opgesloten in Soest en de politie moest ze overbrengen naar Amsterdam. Zie: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 92, dagrapport d.d. 10 augustus 1944, 13.00 uur.
- **Onbekende datum**, arrestatie van onderduikgever Van der Stoep en twee joden. Begeleiding van Van der Stoep naar SD Amsterdam door Fennema (zie vergadering 10 juli 1945).
- **Onbekende datum**, begeleiding van joden naar waarschijnlijk SD Amsterdam door Versteeg (zie vergadering 12 juli 1945, p. 2).
- **Onbekende datum**, arrestatie van twee joodse kinderen aan de Hartmanlaan (zie vergadering 17 juli 1945, derde pagina).

Bijlage II

Adres	Kadastraal	Eigenaar	Woonadres	Oorlogskoper	Woonadres	Plaats	Notaris	Prijs/prijzen oorlogsverkoop	Taxatiewaarde na de oorlog	Ev. prijs verkoop na de oorlog	NBI	Geschillendossier NA toegang 2.09.48	Opmerkingen/andere bronnen. Geen van de percelen is erfpacht.	Rechtsher-stel	Jaar rechts-herstel
Birk(t)straat 93	C 2701	Jacob Mok (overleefd)	Braamweg 83	Nicolaas Gerard Uding	Leusderweg 10	Amersfoort	Van 't Eind	6600			N.G. Uding 181675 en 181681. Weinig informatie over het pand van Mok maar wel akte rechtsherstel.	Inv nr 910 nvb (Bemmelstraat, Amersfoort): Mok woonde toen Birkstraat 93. Oorlogsverkoop 29 september 1942. Conceptakte in NBI dossier toont standaard rechtsherstel met verrekening van baten en lasten. Mok ontving nog f 731.	Het pand is gesloopt. Oorlogskoper van Mok's pand in Amersfoort woonde Birkstraat 95 (?). Het was moeilijk om een kad. nummer te vinden via Veldwerk	Ja	1948
Vosseveldlaan 44	C 2144	Jacques Messias (overl. te Soest, 9 februari 1947) en zijn weduwe Alina Moore	Vosseveldlaan 44	Maartje Klein- van Kooten	Smeepoortstraat 44	Harderwijk	Van 't Eind	6000				Inv nr 879 Oorlogsverkoop op 30 augustus 1943. Teruggave van het pand aan de erven Heijm met de gebruikelijke verrekening van baten en lasten na onderhandelingen. Moore kreeg nog f 280.65. De oorlogskoper kreeg ook de vordering op de NGV maar stond die af aan Moore omdat Moore de kosten voor het rechtsherstel had voogeschoten. Als die vordering uitbetaald zou worden moest als eerste aan Moore betaald worden voor de kosten rechtsherstel, de rest was dan weer voor Klein.	Leggerart. 8171, beheer vanaf 13 november 1942. Verkoop 1943.	Ja	1947
Emmalaan 12	H 6061	Martha Kahn-Hecht (Holics, 28 september 1888 – Auschwitz, 28 september 1942)	Nieuwe Binnenweg 114, Rotterdam	Johan Peter Breuer	Emmalaan 12	Soest	Vaags	6900	7200		98569 Kahn-Hecht, E., Rotterdam en [PD3 160] in inventarisnummer 4740	Inv nr 819 Oorlogsverkoop op 24 mei 1943. De verkoop was een afspraak in opdracht van de zoon van Kahn-Hecht met haar geld. Breuer woonde in het huis om de inboedel te beschermen. Daarom vond er soepel rechtsherstel plaats, wel met verlies voor Hecht want zij bleef met de vordering zitten en betaalde de kosten voor rechtsherstel.	Leggerart. 10254 verkoop in 1943. Geen erfpacht. Beheer vanaf 26 oktober 1942.	Ja	1947
Korte Hartweg 6, 8, 10, 12	H 7148 daarvoor H 5447, 5448, 5449 en 5450	Jacob Hamel (Amsterdam, 24 maart 1892 – Auschwitz, 30 september 1942) Abraham Hamel Meijer Hamel	Hiiversum Gijsbrecht van Amstelstraat 100 Govert Flinckstraat 9 Gracht 81	Aalt Cornelis van Ee en Jacobus Aalt van Ee	Kerkstraat 7 Gallenkamp Pelsweg 7	Soest	Römer	13900			70890 Ee, A.C. van, Soest. Hieruit blijkt dat de broers vanaf 15 mei 1945 gedetineerd waren.	Oorlogsverkoop 21 juli 1943 Geen dossier maar wel een akte in het kadaster, nummer 979/25 reeks Amersfoort die erg moeilijk te lezen is. Het is in ieder geval een standaard teruggave.	Leggerartikelen 10424/12 en 11221 en 10141. Verkoop in 1943.	Ja	1947
Van Lijndenlaan 14 Soestduinen	D 2082 en D 2152	Willy Eduard Albert van Nierop (overleefd)	Koninginneweg 168, Amsterdam	Aalt Cornelis van Ee en Jacobus Aalt van Ee	Kerkstraat 7 Gallenkamp Pelsweg 7	Soest	Römer	7250			70890 Ee, A.C. van, Soest	Inv nr 876 Oorlogsverkoop 21 juli 1943. Zeer eenvoudige regeling want Van Nierop had een deel van koopsom van de Liro terugontvangen, maar de akte noemt niet welk deel, alleen het hele bedrag dat Van Nierop moest betalen aan Van Ee, dus incusief verrekeningen van baten en vaste lasten: f 6353.08. Van Nierop betaalde dit bedrag en kreeg daarmee zijn huis terug en de vordering op de NGV. Het is niet duidelijk wie de kosten voor het rechtsherstel droeg.	Waarschijnlijk werd hij niet-joods verklaard en kon hij daarom de koopsom vorderen? Zijn naam komt in ieder geval niet voor in de Joodse Raad cartotheek. In Bussum was dit ook het geval met zijn panden. Leggerartikelen 9209, 10424 en 11522	Ja	1948
Noorderweg 13 Soestdijk	?	Caecilia Salomons (24 mei 1880 - 14 mei 1943)	Soestdijk	Adrianus Jacobus Bovens	Weerdsingel Oostzijde 56	Utrecht	Ter Horst	4400		5500	47578 Bovens, A.J., Utrecht bevat bijna niets over het pand. Het pand staat alleen in de tribunaal uitspraak, pag. 2. De familie Bovens had joods vastgoed gekocht, meerdere panden, in Utrecht en Loosdrecht. Bovens werd vervolgd en veroordeeld voor collaboratie, lidmaatschap van de NSB en het werken voor NS organisates en het profiteren van de bezetting. Hij had het pand in Soest gekocht en doorverkocht aan de huurder en bewoner Smit (geen NBI dossier). Daarom staat het niet in Bovens' NBI dossier (zie de handgeschreven brief d.d. 30 mei 1945 p. III). 158714 Salomons, C., Soestdijk. Het pand is na de minnelijke schikking opnieuw verkocht voor f 5500 aan de tweede oorlogskoper Smit met toestemming van de beheerder (geen bewindvoerder) Hornsveld. Met verrekening van huren en straatbelasting. Salomons stond tot 1950 onder beheer als vijand. Er is geen officiële toestemming van het NBI voor de verkoop die ik in andere dossiers wel vaak zag en waar dus de discussie bij Amersfoortsestraat 134 over ging. Was die toestemming hier niet nodig omdat Salomons als vijand onder beheer stond? Over Salomons en haar pand verscheen een artikel van Andries Schokker in: Van Zoys tot Soest, jaargang 44, nr. 1, p. 8-16.	Geen dossier. Oorlogsverkoop wslk in 1943	Het adres is niet te vinden via kadaster/veldwerk. De woningkaart bevestigt dat Smit er woonde 1935-1959.	Ja	1947
Amersfoortse-straat(weg) 134 Soesterberg	E 2061	Clara Rosette de Vries (Rotterdam, 4 januari 1911 – Duitsland, mei 1945)	Amersfoortse-straat(weg) 134, Soesterberg	Jan Joseph Hubert Anthonius Perey	Jan van der Heijden-straat 22 of Kerkstraat 16A, Vught	Amersfoort	Hoevers	12500	10000-18000	18.000 in 1953	192179 Vries, C.R., Soesterberg. Zie rapport 141411 Perey, J.J.H.A., Amersfoort.	Inv nr 815. Oorlogsverkoop 16 augutus 1943 Minnelijke regeling is eenvoudig maar geen verrekeningen. Zie het rapport.	Fam archief de Vries, volmachten: de erfgenamen verenigen zich pas in 1952. Legger-art 9873: beheer vanaf 30 juni 1942.	Ja	1953
Korte Bergstraat 4	H 6510	Catharina Six-Kuyper (overleefd)	Julianalaan 14 of 17?	W.J. v.d. Eshof	Pompweg 21	Zeist	Vaags	2700			72200 Eshof, W.J. van der, Zeist	Geen dossier. De koop is niet doorgegaan en de infomatie in de VKB is niet compleet.	Leggerartikelen 9741, 11589. Beheer vanaf 13 november 1942. Verkoop in 1949. Waarschijnlijk was ze toch niet joods? Ze kom niet voor in de JR Cartotheek.	n.v.t.	n.v.t.
Niet in VKB															
Julianalaan/Louise de Colignylaan 17	H 6081	Jozef Droomer (Mid-delharnis, 7 oktober 1866 – Soest, 15 oktober 1948)	Julianalaan 17								Geen dossier		Kadaster leggerart. 7298: beheer vanaf 13 november 1942. Geen oorlogsverkoop. Velling 1954. Volgens AE 0911 inv nr 1768 was hij engelsman (zie de correspondentie over de aanmelding)	n.v.t.	
Anna Paulownalaan 21	H 6159	Herman Vomberg (16 september 1868) (gemengd gehuwd)	Anna Paulownalaan 21								Geen dossier		Leggerartikel 8585 geen oorlogsverkoop en geen beheer. Verkoop in 1947. Hij hoefde geen ster te dragen zie AE 0911 inv nr 1768 tabblad verklaringen gemengd huwelijk	n.v.t.	
Amersfoortsestraatweg 119-121 Kolonieweg 50 Birkstraat 38, 34	E 2039, 2326 H 2147, 6146 C 2765, 2766	Geen joods bezit		Stichting Ned. Volksdienst		s-Gravenhage							Zie leggerartikel 10749		
Van Lijndenlaan 11	D 1837											Wel een kaartje in het kaartsysteem van de Afdeling Onroerende Goederen van de RvR. Het pand werd in 1941 gekocht door LeBon (zie Baarn) maar was daarvoor geen joods bezit.	Zie leggerartikel 5193	n.v.t.	n.v.t.
	E 1677/1678 E 2025/2026	Geen joods bezit										Wel een kaartje in het kaartsysteem van de Afdeling Onroerende Goederen. Geen joods bezit en geen oorlogsverkoop	Zie leggerartikel 7129	n.v.t.	n.v.t.
Soesterbergsestraat-weg 152 Villa Klein Zwitserland'	D 1255	Johan Bernardus Werdmöller. Geen joods bezit.		Petronella Braat		s-Gravenhage						Inv nr 910. Geen akte. Geen joods bezit Oorlogsverkoop 1944	Volgens leggerart 10986 wel rechtsherstel maar geen teruggave. Bekrachtiging van de verkoop in 1950.	Ja	1950

Noten

1 Schütz, Raymund, 'Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)'. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141. Vgl. Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage, december 2021), p. 4-6. In Leeuwarden is inmiddels ook aangetoond dat een aantal joodse huiseigenaren na de oorlog straatbelasting betaalde over oorlogsjaren dat hun pand niet door hen gebruikt kon worden, zie: *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de verkrijging door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 26-28. Vgl. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is'. *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017), p. 149-185. Vgl. <https://pointer.kro-ncrv.nl/vastgoedboeken-onderzoek-amersfoort-klaar-wrevel-groningen>, geraadpleegd op 26 januari 2024.

2 Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolgving van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998), p. 46. Vgl. Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolgving in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen, 2018), p. 34. Zij noemt 50.000 vluchtelingen waarvan er 20.000 in Nederland bleven.

3 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006), p. 116-122.

4 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 443- 447.

5 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Tweede druk: Nobel boeken 2023), p. 54-55, 443-444, 452-453. Vgl. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 453-454.

6 Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolgving van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds.), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolgving in Nederland* (Amsterdam: Het Spin-huis, 2001), p. 69-95. Er waren 1050 gemeenten in mei 1941. Vgl. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 289-293.

7 Althans volgens de eerste naoorlogse notulen van de gemeenteraad, zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 6299, vergadering 15 november 1945, p. 2.

8 HUA, toegang 1202, Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954, inv. nr. 155; NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2444, *Stukken betreffende benoeming, ontslag, herbenoeming en ontslag van burgemeester Mr. A.L. des Tombes, tevens aanstelling en ontslag als ambtenaar van de burgerlijke stand, en toekenning van schadevergoeding op grond van Wet Rechtsherstel Overheidspersoneel 1946, 1939-1947*. Voor de Arbeitseinsatz, zie: NL-AmfAE 0937, *Adviescommissie tot zuivering van het politiepersoneel te Soest, 1945*, inv. nr. 3292, notulen van de vergadering 7 juli 1945, p. 3. Des Tombe komt niet voor in het zuiveringsdossier van het MG, zie: HUA toegang 1136, inv. nr. 347.

9 Voor de achtergrond waarom niet, zie Peter Romijn, geciteerd in <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/390/Burgemeester-in-oorlogstijd>. Aantallen en achtergrond van naoorlogse zuivering en berechting zijn verder uitgewerkt in Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 633-663. Vgl. Croes en Tammes, *Gif*, pag. 324-325.

10 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005), p. 50-55.

11 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994. Vgl. Joosse, *Joden in Soest*, p. 29-30. Joosse noemt zes leerlingen uit Soest met naam.

12 Het weren van joden uit zwembaden en badplaatsen vóór de zomer was een *Anordnung* van Rauter van 27 juni op basis van VO 20/1941 van 7 februari, zie: Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelgving van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Amsterdam: Aspekt 1965/2005), deel I, p.116. De *Anordnung* van 15 september was gebaseerd op VO 138, zie: Presser, J., *Ondergang.*, deel I, p. 143-145. Zie voor de *Anordnung*: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, archief 101b, Kabinet van het Departement van Binnenlandse Zaken, inv. nr. 103.

13 Zie voor de anti-joodse maatregelen: Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 24-32.

14 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428.

15 Joosse, Heleen, *Joden in Soest tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Soest: Uitgeverij Boekscout 2023), p. 9, 15, 88-93. Vgl. <https://www.soest.nl/actueel/nieuw-monument-voor-slachtoffers-holocaust> geraadpleegd op 3 maart 2025.

16 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1676, *circulaires inzake de opgave van ambtenaren en personen werkzaam bij aan de gemeente gelieerde organisaties van Joodse afstamming, met lijsten van personen die de verklaring hebben afgelegd, 1940, 1941*. Voor de brief over de ariërverklaring: dank aan René van Hal die de brief aanleverde.

17 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 143-150. Overigens moesten politiebeamten in het hele land meer gegevens over afstamming opgeven dan gewone ambtenaren. Secretaris-generaal Tenkink van Justitie gaf op 20 december uitgebreide instructies daartoe aan het politieapparaat. De circulaire had als onderwerp "wering bij de Politie van personen van geheel of gedeeltelijk joodsche origine". Die stelde dat manschappen van de politie een extra, gedetailleerder vragenlijst moesten invullen over hun afstamming. Uit correspondentie in het gemeentearchief blijkt dat ook het personeel van de gemeentepolitie de vragenlijsten over afstamming invulde. Zie: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2309, *Stukken betreffende de totstandkoming en uitvoering van circulaires aan gemeentebesturen inzake de uitvoering van de Vierde Verordening betreffende het afstammingsonderzoek bij politiepersoneel van Joodse bloede*. Zie voor de brief over Soest: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 3, H.W.B. Croiset van Uchelen aan de burgemeester van Soest, d.d. 26 september 1941.

18 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 193-249. Vgl. Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008), p. 84-93. Vgl. Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolgving van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds.), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolgving in Nederland*, p. 81-85.

19 Zie voor de J op de PB's: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2379, instructie van het Departement van Binnenlandse Zaken, d.d. 's-Gravenhage, 3 juli 1941. De persoonsbewijzen werden uitgereikt vanaf april 1941. De gemeentesecretaris stelde daarvoor per 20 februari een voormalig inspecteur van politie aan, W.H. Bakker, die ervaring had met het afnemen van vingerafdrukken. Hij zou leiding gaan geven aan de afdeling die de PB's zou gaan uitreiken. Bakker zou in 1942 korpschef worden. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 6285, notulen van B&W, 19 april 1941, volgnummer 117.

20 Een vergelijkbare procedure deed zich later voor met de ontvangstbewijzen die werden ingenomen bij de uitreiking van het PB, zie: Bakker, *Boekhouders*, p. 228-229.

21 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 241-246.

22 Zie voor de legeslijst en de genoemde correspondentie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768, *Stukken betreffende de uitvoering van de aanmeldingsplicht voor joodse burgers, 1941-1945*. Vgl. voor meer instructies door Lentz: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1764. *Voorschriften betreffende de aanmeldingsplicht voor joodse burgers, 1941-1942*.

- 23 Vgl. Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nrs. 657-662. De lijst uit juni 1941 bevat weinig namen, behalve die van het echtpaar Israël en L.H. Seelig, van mensen die zich na 1 maart nog in Soest wilden vestigen zo blijkt uit verzoeken tot vestiging aan de Commissaris vanaf maart 1941. Zij vroegen toestemming omdat na 1 maart 1941 joden zich niet meer in de provincie Utrecht mochten vestigen. De *Beauftragte* van de provincie Utrecht vond dat er na de onlusten in Amsterdam teveel joden uit Amsterdam naar de provincie Utrecht verhuisden. De burgemeester van Soest vroeg per geval toestemming aan de Commissaris van de Provincie Utrecht. In de meeste gevallen werd geen toestemming verleend door de Commissaris, zonder opgaaf van redenen: “In antwoord op uw brief van 1 april 1941 (..) deel ik u mede, dat niet kan worden toegestaan, dat de heer Franz Leo Israël Ullmann uit Amsterdam zich met zijn gezin gaat vestigen in de gemeente Soest”. Seelig en Israël kregen wel toestemming. Joden uit Amsterdam die alleen tijdelijk in de provincie verbleven moesten ook gemeld worden en teruggestuurd worden. Des Tombe antwoordde dat er geen Amsterdamse joden in Soest verbleven. Zie: inv. nr. 657, brief van de Commissaris van Utrecht aan de burgemeester van Soest, d.d. 5 april 1941. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, Circulaire van de Commissaris, d.d. 27 maart 1941. Zie voor het tijdelijk verblijf: HUA, toegang 1202, inv. nr. 217. Dit archief met toegang 1202 bij HUA bevat overigens wel een vorm van protest door de burgemeester van Utrecht tegen deze onwettige maatregel: de Nederlandse wet voorzag niet in het weigeren van inschrijving in een gemeente als aan alle wettelijke en administratieve vereisten was voldaan en de burgemeester zag dus geen gronden om deze joden te weigeren. Hij riep op tot een landelijke regeling (inv. nr. 659). Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nrs. 657-662.
- 24 Als we Evelina Reina de Visser als ‘voljood’ aanmerken zoals ze op de lijst van 29 januari 1942 staat. Op de lijst van 10 juni 1941 staat ze als G I nadat er correspondentie over haar afstamming was geweest; NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768, tabblad *Nievelt*.
- 25 Zie voor de lijst van 10 juni 1941: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Lijst van op 10 juni 1941 te Soest woonachtige joden*.
- 26 De twee meldingen over vertrek naar Westerbork zijn van januari en november 1943. Dat komt overeen met het feit dat de hulpsecretarie van de Gemeente Westerbork die in het kamp zat, pas vanaf januari 1943 informatie met de gemeenten van herkomst ging delen over joden die het kamp binnenkwamen. Zie: Schütz, Raymund, *Vermoedelijk op transport. De Joodsche Raadcartotheek als informatiesysteem binnen sterk* (Masterscriptie Archiefwetenschappen Universiteit Leiden Instituut Geschiedenis, November 2010), p. 30.
- 27 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Lijsten van in Soest wonende joodse burgers, met mutaties, en mutaties in de bevolkingsregistratie ten aanzien van joodse burgers, 1941-1943*, lijst 10 juni 1941.
- 28 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765.
- 29 Joosse, Joden in Soest, p. 29. Op de lijst van 29 januari 1942 staan 73 namen van ‘voljoden’.
- 30 De SD in Amsterdam die de deportaties organiseerde.
- 31 Een aantal van deze lijsten bevinden zich ook in: Het Utrechts Archief (HUA), toegang 1202, inv. nrs. 215-216.
- 32 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765. Voor de gezinshoofden zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, GAB Hilversum aan de burgemeester van Baarn, d.d. 29 september 1942.
- 33 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, brief getekend maar onleesbaar, d.d. 21 februari 1941.
- 34 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, verklaring A. Pierson, d.d. 27 maart 1941. En: verklaring H.W.J. Pierson van Goudoever, d.d. 21 juli 1941. Vgl. brief Rijksinspectie aan de

- Burgemeester van Baarn, d.d. 5 augustus 1941; NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768, tabblad *Gevalen M. van Beek - A. Ephraim - H.S.N.Menko - R.S. van Goudoever*, R. S. van Goudoever aan de burgemeester van Soest, d.d. 11 april 1941; tabblad geval J.J. Coutinho.
- Maar het kon ook de andere kant op gaan: in twee gevallen werden inwoners die stelden dat ze niet joods waren toch als jood met twee joodse grootouders geregistreerd. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768 tabblad N.
- 35 Freitag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer*, p. 84-93.
- 36 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768. Er zat één man bij. Ik noem de namen niet want het stuk is niet openbaar.
- 37 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768, tabblad *Verklaringen gemengd huwelijk*.
- 38 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765. Volgens haar JR kaart werd ze gedeporteerd op 23 maart 1943.
- 39 Presser, J., *Ondergang*, deel I, p. 228-229; NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, Opheffing Joodsche telefoonaansluitingen, d.d. 27 augustus 1942; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, circulaire van de PTT, d.d. 25 juni 1942.
- 40 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, circulaire van de commissaris, d.d. 1 april 1941.
- 41 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1766, *Stukken betreffende een vestigings- en verblijfsverbod voor en het op transport stellen van joodse burgers, 1941-1943*, circulaire van de Commissaris, beiden d.d. 1 april 1941. In dezelfde periode verbood de *Beauftragte* joden (uit Amsterdam) zich in de provincie Utrecht te vestigen. **Zie noot 23**. Vgl. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 386.
- 42 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 387, *Beperkende bepalingen t.a.v. het optreden van joden in het openbaar en het uitoefenen van functies, 1940-1943*, rondschriften van de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, d.d. 20 augustus 1942. Ambtelijke bekendmaking, d.d. 31 mei 1941. De *Anordnung* was gebaseerd op VO 20/1941. Zie Presser, J., *Ondergang*, deel I, p. 116-117. Later werd deze Verordening vervangen door VO 138. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Optreden van joden in het openbaar*, telegram 40159 van procureur-generaal van Thiel, d.d. 7 augustus 1941.
- 43 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Optreden van joden in het openbaar*, brieven van het Parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof aan burgemeesters en hoofdcommissarissen, d.d. 16 december 1941, 22 januari 1942, 20 februari 1942, 27 april 1942; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, telegram 40159 van procureur-generaal van Thiel, d.d. 7 augustus 1941. De *Anordnung* van 15 september was gebaseerd op VO 138, zie: Presser, J., *Ondergang*., deel I, p. 143-145.
- 44 *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941*, p. 658.
- 45 Zie voor de ANBO: NIOD, toegang 039, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft, inv. nr. 2238, beheer van joods grondbezit. De brief van de Vries is gedateerd 28 april 1942.
- 46 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013), p. 21-24. Vgl. Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015), p. 76-83. Vgl. Slaa, Robin te, *‘Daar dit een immorele aanslag is’*, p. 24 en 33-38.
- 47 Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016), p. 242-246, p. 280-283. Vgl. Maarten Duijvendak, *Sporen van Joods leven. Ontrechting en rechtsherstel in Kampen en IJsselmuiden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle: W Books 2024), p. 47, 176-177.
- 48 Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 66-69. Vgl. Eric Slot, ‘Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolgung,’ Historisch Nieuwsblad, nr. 9/2008. Vgl. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 266-269 en 274-282. Vgl. Slaa, Robin te, *‘Daar dit een immorele aanslag is’*, p. 48-56.

- 49 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 246-248.
- 50 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 254 en 262-263. Zie voor Noorderweg 13: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 158714 Salomons, C.
- 51 Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021), p. 15.
- 52 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 13-20. Vgl. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 33. De dossiers van verkochte landbouwgronden zitten in: Nationaal Archief, Den Haag, Directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, nummer toegang 2.11.08.01, inv. nr. 119.
- 53 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 15. Vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 159-162. Veraart meldt over het rechtsherstel van landbouwgronden dat de schade vaak verdeeld werd tussen de joodse eigenaar en de oorlogskoper. Met schade bedoelt hij de vorderingen op de roofinstantie die nooit voor 100% uitgekeerd zou worden. Die vordering werd vaak verdeeld tussen beide partijen waardoor de joodse eigenaar buiten zijn schuld om een financiële strop leed. Rechtszaken over de teruggave van joodse landbouwgronden werden altijd door de Arnhemse kamer van de Raad voor het Rechtsherstel behandeld.
- 54 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59-60, 184-186.
- 55 F 272 was in feite een herziening van E100, vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 579.
- 56 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44.
- 57 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 425 en 462-464.
- 58 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59-61, 65, 184-186.
- 59 Die akten worden bij het kadaster minuutakten genoemd. In het Nationaal Archief zijn de akten terug te vinden in toegang 2.09.48, inventaris nummers 786-919. Daar heten ze geschillendossiers.
- 60 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 376-383. Vgl. Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 132-134. Vgl. Duijvendak, *Sporen van Joods leven*, p. 49.
- 61 De akten liggen in het Nationaal Archief: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48.
- 62 Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 95-102, 117-118, 130.
- 63 Wim van Meurs, Marieke Oprel, *Joodse burgers in Nederland: onteigening en rechtsherstel. Synthese van drie jaar onderzoek in opdracht van Nederlandse gemeenten*, (Nijmegen: Radboud Universiteit, Advies & Actualiteit, maart 2024), p. 43
- 64 Soms moest de joodse eigenaar ook de hypotheek betalen die de oorlogskoper had afgelost. De geschiedenis van het herstel van hypotheek en de roof van particuliere joodse hypotheek is buiten beschouwing gebleven.
- 65 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-30. Vgl. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 95-102, 117-118, 128-130.
Voor crediteuren van de Liro was het percentage uiteindelijk 90%, zie: Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 92. In akten van rechtsherstel is soms ook sprake van het registratierecht. Dat is de overheidsbelasting die bij de registratie van de akte werd geheven. Er is soms sprake van een vordering op de Staat tot teruggave van het registratierecht dat bij de oorlogskoop was betaald. Maar deze vordering zie je niet in alle akten terug. Zie: Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 249-250.
- 66 Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 888, aangiftenr. S12912, p. 3.
- 67 Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 110.

- 68 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 69.
- 69 Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 105-109, 124, 128.
Wat de naoorlogse verervingen betreft: de vele verervingen kostten de nabestaanden geld en leverde de staat geld op. Isaac Lipschits bekritiseerde deze situatie fel in zijn boekje *De kleine sjoa* omdat de Nederlandse overheid had nagelaten om voor alle joodse vermoorde slachtoffers één sterfdatum te kiezen. Als dat was gebeurd waren de vele verervingen tussen vermoorde familieleden niet nodig geweest. Aan de andere kant stelde Wouter Veraart in zijn proefschrift dat het successierecht bij de tussenovergangen kon worden kwijtgescholden. Het is onduidelijk of en in hoeverre dit gebeurd is. Zie: Isaac Lipschits, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001), p. 134-153. Vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005), p. 71-72
- 70 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 29-30. Vgl. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 375-376.
- 71 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44. Vgl. Duijvendak, *Sporen van Joods leven*, p. 100.
- 72 Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023), p. 42. Vgl. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 100-101.
- 73 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 81, 127 voetnoot 114.
- 74 Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 152 en 173-185. Vgl. *Roof en rechtsherstel* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 20-24. Vgl. Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, *Lege plekken. Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: november 2021), p. 15, 19.
- 75 Vgl. Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 167-168.
- 76 Nationaal Archief, *Verkaufsbücher* mei 2019, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>. Een perceel valt af dat wel in de *Verkaufsbücher* staat. Het werd uiteindelijk toch niet verkocht.
- 77 Dit is gebaseerd op de *Verkaufsbücher*. Daarvan ontbreekt het eerste deel dus dat kan een iets vertekend beeld geven.
- 78 <https://pointer.kro-ncrv.nl/ruim-70-gemeenten-doen-onderzoek-naar-roofhandel-van-joods-vastgoed> geraadpleegd op 27 juni 2022.
- 79 Zie rubriek 2.1.4.1.2. en 2.1.4.1.3. in de inventaris van toegang 0911 bij Archief Eemland.
Dit onderzoek gaat verder niet in op de vordering van panden, joods en niet-joods, door de bezetter volgens VO 144/1940. Dit maakte geen deel uit van de onderzoeksvraag. De Wehrmacht vorderde overal in het land panden volgens VO 144/1940. Er is echter geen overzicht aangetroffen van door de Wehrmacht gevorderde panden in Soest maar die waren er wel geweest zoals blijkt uit correspondentie over Birkstraat 91, Amersfoortse straatweg 52, Banningstraat/Montgomeryweg 39, Postweg 5, Heideweg 39, en Soesterbergestraat 148. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2957. Dit inventarisnummer bevat nog meer adressen achterin.
Wegens het *Algemeen Vorderingsbesluit 1940* (VO 110/1940) kon de burgemeester woningen vorderen ten behoeven van mensen zonder een dak boven hun hoofd wegens de oorlogsschade of andere bijzondere omstandigheden zoals vordering van een pand door de Wehrmacht. Ook gedwongen samenwoning, inkwartiering, was mogelijk. Met een nieuw *Algemeen Vorderingsbesluit* van 11 september 1944 bleven de vorderingen van kracht maar elke vordering moest wel een nieuw vorderingsbesluit krijgen. In juni 1945 richtte de burgemeester van Soest een woningnoodcommissie op. Deze moest de gemeente adviseren over de verdeling van woonruimte in het kader van *Algemeen Vorderingsbesluit* van 11 september 1944. Ook was er een bureau Volkshuisvesting in Soest. Op de lijsten over woonruimteverdeling uit 1947 in Soest staat echter geen joods vastgoed. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1711.

- 80 Overigens is er nog een dossier bij het Utrechts Archief waarin opgave wordt gedaan van aankopen van vastgoed door joden in de periode 1 januari 1941 tot 15 juli 1941. De gemeenten moesten bij de provincie opgeven welke joden vastgoed hadden gekocht in hun gemeente in de genoemde periode. Deze opgave werd verlangd in de periode voorafgaand aan VO 154 uit augustus 1941, in de periode dat de VO werd opgesteld. De commissaris van de provincie vroeg dit in opdracht van de *Beauftragte* van de provincie en de opgave moest verstuurd worden aan de SD in Utrecht aan de Maliebaan. De *Beauftragte* was een soort toezichthouder van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, per provincie benoemd, wat het waarschijnlijker maakt dat de opgave samenhang met VO 154. Mogelijk werd deze opgave nodig geacht omdat het kadaster een jaar achterloopt met het verwerken van transacties. Daarmee zou de bezetter het joodse vastgoed in 1941 gekocht niet in beeld hebben en probeerde men dat zo te ondervangen. De burgemeester van Soest meldde op 14 juli dat er dat jaar geen grond door joden was aangekocht in Soest. Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 214, grondaankopen door joden.
- 81 Nationaal Archief, Den Haag, Directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, nummer toegang 2.11.08.01.
- 82 Geschillendossier: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 879, aangiftenummer S 11899. Vgl. de adresboeken van Soest, 1934, 1937, 1940 en 1953. Vgl. zijn kaart in de Joodse Raad cartotheek. Volgens die kaart en de adresboeken woonde hij zowel in 1930 als in de oorlog op adres Laanstraat 54 maar dat was niet zijn eigendom. Zie kadastrale gemeente Soest leggerartikel 10335.
- 83 Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 879, aangiftenummer S 11899.
- 84 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.08, inv. nr. 98569, Kahn-Hecht. Er zijn helaas geen woningkaarten voor Soest want ze beginnen pas na de oorlog. De woningkaart voor het pand Emmalaan 12 begint in december 1945.
- 85 Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 819, aangiftenummer S 4706.
- 86 Voor informatie over Clara en Selly zie <https://static.reto.media/hvsoestnl/tweede-wereldoorlog/achtegrondinformatie-selly-en-clara-de-vries.pdf> geraadpleegd op 25 september 2024.
- 87 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 141411, Perey, J.J.H.A., Amersfoort, J.J.H.A. Perey aan de N.V. Provinciale Utrechtse Electriciteits-Mij., d.d. 9 januari 1943.
- 88 Mogelijke een joodse overlevende terug uit de onderduik of uit een kamp? De naam Manasse komt echter niet voor op de adreslijsten van Soest/Baarn of op de registratielijsten van joodse inwoners van Soest of op de woningkaart van het pand.
- 89 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, Vries, C.R., Soesterberg, concept akte minnelijke schikking S 4107, z.d. In deze akte staat dat Perey tot maart 1945 het huis bewoonde terwijl de woningkaart van de gemeente mei 1950 aangeeft. Waarschijnlijk klopt de woningkaart niet.
- 90 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, *Verslag over de boedels van mevrouw S. de Vries-Haas, Mejuffrouw C.R. de Vries, gewoond hebbende te Soesterberg*, D. Snapper, d.d. 9 oktober 1948.
- 91 Voor de kosten die Perey had gehad zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, *Schema van afrekening van het exploitatiesaldo van het pand Amersfoortschestraatweg 134 te Soesterberg*, z.d.
- 92 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, brieven d.d. 2 en 18 november 1946 tussen NBI en de beheerder van Perey, W. van der Waal.
- 93 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, brief van D. Snapper aan het

- NBI Utrecht, d.d. 1 november 1948. Voor de kosten die Perey had gehad zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, *Schema van afrekening van het exploitatiesaldo van het pand Amersfoortschestraatweg 134 te Soesterberg*, z.d.
- 94 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, *Verslag over de boedels van mevrouw S. de Vries-Haas, Mejuffrouw C.R. de Vries, gewoond hebbende te Soesterberg*, D. Snapper, d.d. 9 oktober 1948.
- 95 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, certificaat van erfrecht, d.d. 21 maart 1952. Voor de volmachten, zie: Streekarchief Langstraat Heusden Altena, Heusden, het archief van de families de Vries en van der Plas, 1881-2015, toegang 1542, inventarisnummer 28.
- 96 NL-HdnSALHA, de Vries en van der Plas, 1542, inv. nr. 28, notitie van Mr. J. Slijper, d.d. 20 maart 1950, p. 2.
- 97 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 141411, J.J.H.A. Perey aan notaris M. van Veeren, d.d. 21 december 1949.
- 98 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, brief J. Slijper aan het NBI Utrecht, d.d. 6 maart 1950; ontslagbrief D. Snapper, d.d. 25 januari 1949; NL-HdnSALHA, de Vries en van der Plas, 1542, inv. nr. 28, pleitnotitie J. Slijper, d.d. 27 februari 1950.
- 99 NL-HdnSALHA, de Vries en van der Plas, 1542, inv. nr. 28, afschrift van de uitspraak van de Meervoudige Kamer te Utrecht van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, d.d. 3 maart 1950; pleitnotitie J. Slijper, d.d. 27 februari 1950; brief van het NBI aan J. Slijper, d.d. 6 maart 1950. Voor het akkoord van het NBI zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, notaris M. van Veere aan het NBI, d.d. 4 oktober 1949. NBI aan notaris M. van Veeren, d.d. 21 oktober 1949.
- 100 Het is onduidelijk of het NBI wel of niet toestemming had gegeven tot verkoop aan Perey. Soms werd gezegd dat het NBI toestemming gaf voor de verkoop maar in andere stukken gaat het om de vraag of toestemming van het NBI wel of niet vereist was. In het geval van het uitblijven van toestemming, had Coops de regeling niet mogen aangaan. Het NBI stelde dan dat die toestemming niet nodig was en Slijper verwoordde het tegenovergestelde standpunt. Beide varianten worden in de stukken genoemd.
- 101 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, pleitnotitie J. Slijper, d.d. 16 februari 1951, p. 3.
- 102 Overigens beriep het NBI zich ook op het feit dat de dood van Clara Rosette de Vries tot in de loop van 1950 nog niet officieel was waardoor de erven ook nog niet vastgesteld waren en hun toestemming dus niet nodig was. Zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.15, inv. nr. 19217, NBI aan Mr. Slijper, d.d. 6 februari 1950. En: Mr. J Slijper aan het NBI, d.d. 12 juli 1950.
- 103 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 141411, Verzoekschrift J. Slijper, d.d. 20 maart 1950. Antwoord van het NBI, d.d. 19 juli 1950. Afschrift van de uitspraak van de Meervoudige Kamer te Utrecht van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, d.d. 30 maart 1951.
- 104 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 141411, Wesseling namens Perey aan de Raad voor het Rechtsherstel, d.d. 27 juni 1951. Verweer Mr. Slijper aan de RvR, d.d. 8 maart 1952. NBI aan de RvR, d.d. 19 juni 1952.
- 105 Geschillendossier: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 815, aangiftenummer S 04107.
- 106 Akte kadaster reeks Amersfoort deel 1102 nummer 44.
- 107 Overigens heeft Perey ook een vuistdik CABR dossier. Ik heb dit niet uitputtend bestudeert maar het is duidelijk dat hij werd veroordeeld voor collaboratie, namelijk het leveren van bouw materiaal aan de Wehrmacht en lidmaatschap van de NSB en andere NS organisaties, het vervaardigen van bustes van Hitler en Mussert en waaronder

- ook de koop van het huis van de Vries viel. Daarover verklaarde hij: “Veel Joden waren mij niet sympathiek. Het Joodse huis heb ik gekocht als geldbelegging. Ik vroeg de notaris of dat kwaad kon, maar die antwoordde: “O, dat is heel normaal”. Ik stelde die vraag uit voorzichtigheid”. Perey kreeg drie jaar internering waarvan twee en een half voorwaardelijk met aftrek en verlies van kiesrecht. Het beheer werd augustus 1948 opgeheven. Hij kwam op 19 november 1948 vrij. Zie: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), nummer toegang 2.09.09, inventarisnummer 57273, uitspraak 6^e kamer van het Tribunaal voor het Arrondissement Utrecht, d.d. 3/10 mei 1948, p. 3.
- 108 Huurwoningen werden overigens ook bezet door nieuwe bewoners. We zien in het hoofdstuk over meubelroof dat de burgemeester daar op wees voor joodse kamerbewoners. Dit onderzoek heeft niet systematisch naar alle huurwoningen gekeken van joodse Soestenaren, want daar had de gemeente verder geen rol in. De gemeente verhuurde weliswaar woningen via het woningbedrijf maar het archief begint pas in 1948. We weten dus niet of de gemeente aan joodse inwoners verhuurde maar het zullen er niet veel geweest zijn. Er is geen administratie overgebleven van huurders en huurinkomsten.
- Overigens is er in de literatuur weinig aandacht voor joodse huurders. Uit herinneringen van overlevenden blijkt vooral dat woningen opnieuw verhuurd werden na het vertrek van de joodse bewoners. En na de oorlog moesten diegenen die terugkeerden uit de kampen of uit de onderduik zorgen dat ze een nieuwe woning vonden. Michal Citroen, bijvoorbeeld, citeert haar grootvader die na de bevrijding terugkwam in Den Haag: “Dankzij een bevriende ambtenaar konden we terecht in een flatje. Mijn huis was ik namelijk ook kwijt, want het was een huurhuis geweest. (...) Dat ik er had gewoond daar trokken ze zich bij woningzaken toch niets van aan”. Of Ab Caransa die bij Volkshuisvesting in Amsterdam langsging: “Ik moest een formulier invullen en ik zou wel van ze horen. Dat kon wel een jaar duren. Toen ik vroeg of er gezien de omstandigheden een uitzondering voor mijn ouders gemaakt kon worden, vroeg die man: “Waarom?””. Joden kregen dus niet automatisch hun huurwoning terug. Die waren bezet in tijden van woningnood.
- Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1636, Jaarrekeningen van het Gemeentelijk Woningbedrijf, met bijbehorende stukken, 1948-1954.
- Vgl. Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Alfabet Uitgevers, 2021), p. 165 en 171.
- 109 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428. Vgl. Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011), p. 548-551. Vgl. Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 183-194.
- 110 Zie voor het overhevelen van de verantwoordelijkheid naar de marechaussee: circulaire van de Gevolmachtigde voor de Reorganisatie van de Nederlandse Politie (L. J. Broersen) aan alle Nederlandse politiebureaus, 30 oktober 1942, in: NA, MvJ, CABR, BG-Den Haag, dossier L.J. Broersen, inv. nr. 69653. Vgl. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 432-434; Griffioen/Zeller, *Jodenvervolging*, p. 558-559 noot 552; Bakker, *Boekhouders*, p. 442-444; NIOD, toegang 020, inv. nr. 263, *An den General kommissar für das Sicherheitswesen*, d.d. 15 september 1942.
- 111 Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 555, 558.
- 112 Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 556 en 560. Vgl. voor Den Haag p. 558 en noten 546, 547.
- 113 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum: Verbum 2020), p. 382, 398-399, 448-449. Vgl. Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 548-555.
- 114 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
- 115 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 109-111, 126.
- 116 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 192.
- 117 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 24, 190.
- 118 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 172.

- 119 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, *Politiezuiveringscommissie in het gewest Utrecht*, gemeente Soest, lijst personeel, z.d. Voor de formatiesterkte zie: HUA toegang 1202, inv. nr. 25, Gemeentelijk korps Soest, 1941-1954, brieven van de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 16 januari en 16 maart 1942. Zie ook de notulen van de gemeenteraad d.d. 21 november 1940, p. 80: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 6297.
- 120 Zie voor de arrestatie van Mossel: NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vragenlijst Pieter Johannes de Vries; Albertus Hendrik Entrop; vergadering 17 juli 1945, p. 1-2.
- 121 We zien niets van deze arrestaties terug in de dag/nachtrapporten van de gemeentepolitie.
- 122 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Opgaaf Joden en Jodenwoningen*, d.d. 22 en 27 april 1942.
- 123 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Opgave van joden, wonende in de gemeente Soest*, d.d. 31 juli 1943. Vgl. Joosse, *Joden in Soest*, p. 40
- 124 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, *Politie-Zuiveringscommissie te Soest aan den Heer Militairen Commissaris voor Utrecht-Oost*, d.d. 9 augustus 1945, p. 2.
- 125 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 17 juli 1945, p. 1.
- 126 Zie voor zijn verklaring: NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 10 juli 1945, p. 2. Voor verklaring Hettema: ibidem, vergadering 12 juli 1945, p.1.
- 127 Zie voor de arrestatie van het gezin de Vries-Cohen: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport, d.d. maandag 13 september, 14.00 uur.
- 128 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 2 juli 1945, p. 2.
- 129 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 5 juli 1945, verhoor P.J. de Vries.
- 130 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 2 juli 1945; NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 414, *Mijn werk als politiechef in de bezettingstijd*, p. 3.
- 131 NL-AmfAE 0937 *Adviescommissie tot zuivering van het politiepersoneel te Soest, 1945*, inv. nr. 3292, Politie-Zuiveringscommissie te Soest aan Den Heer Militairen Commissaris voor Utrecht-Oost, d.d. 9 augustus 1945. Er is overigens ook een dossier over de zuivering van gemeenteambtenaren. Daarin veel namen maar geen verwijzingen naar de Jodenvervolging. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2539, *Onderzoek en zuiveringsmaatregelen tegen individuele personeelsleden, 1945-1947*.
- 132 Het Utrechts Archief (HUA), toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 167, *Stukken betreffende de zuivering van politiepersoneel en van personeel van de Koninklijke Marechaussee, 1945*. Zie bv: de Militaire Commissaris aan de burgemeester van Soest, d.d. 18 augustus 1945.
- 133 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, advies over André Willem Kooman, d.d. 3 of 13 september 1945, p. 1.
- 134 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, advies over Hendrik de Vries, d.d. 23 augustus 1945. Voor Kooman zie: NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 3488.
- 135 Zie voor de maatregelen: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2538, *Circulaires, machtiging burgemeester tot het nemen van zuiveringsmaatregelen, instelling en voorschriften m.b.t. werkwijze van de Adviescommissie voor de Zuivering van gemeentepersoneel in Soest, 1945-1950*. De geschorste agenten waren Willem Paul van Baak, Albertus Johannes Kraa (hij werkte inmiddels niet meer in Soest) en Engelbertus Heupers. Ik noem de namen van de agenten want het dossier van het MG (HUA toegang 1136 inv. nr. 169) is openbaar en staat gescand online. Bergman en Le Clerq werden bijvoorbeeld zuiver verklaard maar hadden wel meegewerkt aan de transporten zo staat in hun beoordeling.
- De staking voor Van den Essenburg werd na onderzoek weer opgeheven per 20 december 1945. Heupers heeft ook een CABR dossier. Hem werd verweten dat hij sympathiserend lid van de NSB was en een nationaalsocialistische gezindheid had. Hij werd niet veroordeeld o.a. omdat hij ook illegaal werk had gedaan.

- Hij werd ontslagen. Zie: NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging Justitie, 2.09.09, inv. nr. 55584, uitspraak van het tribunaal te Utrecht in Amersfoort, 5^e kamer, d.d. 24 november 1947; NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inventarisnummer 2585.
- De schorsing van Van Baak werd per 25 januari 1946 opgeheven maar hij was per 1 januari al ontslagen. Zie: NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inventarisnummer 345.
- De schorsing van Kraa werd in 1947 herroepen alhoewel hij ernstig tekort was geschoten “in het betrachten van de juiste houding in verband met de Duitse bezetting”. Zie: NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 3559.
- 136 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, rapport Herman Wilhelm Bakker, kapitein van politie.
- 137 HUA, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 169, Afschrift schorsing politiepersoneel, d.d. 23 augustus 1945. Het afschrift bevindt zich in het dossier over Soest maar het is mij niet duidelijk of dit agenten uit Soest zijn. Heupers is de enige bekende naam op deze lijst.
- 138 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, advies over P.J. de Vries en Arris de Liefde, d.d. 9 augustus 1945.
- 139 Zie: Joosse, *Joden in Soest*, p. 21. Vgl. NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 414, *Mijn werk als politiechef in de bezettingstijd*, p. 4. Van oktober 1941 tot 1 april 1942 was Evert Johannes Van den Essenburg waarnemend korpschef, zie: NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 19 juli 1945, p. 1.
- 140 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 17 juli 1945, p. 2. En: advies over Bakker, Wilhelm, Herman, d.d. 9 augustus 1945, p. 1. In de notulen van 2 juli 1945 zegt Bakker dat hij in 1942 de leiding over het korps op zich nam. Zie de ongenummerde pagina met het kopje *Verhoor Kapitein Bakker*. Hij kwam in februari 1941 in dienst van het korps, **zie voetnoot 19**.
- 141 NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, *Politie-Zuiveringscommissie te Soest aan den Heer Militairen Commissaris voor Utrecht-Oost*, d.d. 9 augustus 1945, p. 2.
- 142 HUA, toegang 1202, inv. nr. 717, *Zuivering van gemeentepersoneel Soest, 1945-1953*, Voorlopig verslag, d.d. 16 augustus 1945; eindverslag, d.d. 27 september 1945.
- 143 Aalders, Gerard, *Roof*, p. 232. Vgl. Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 220.
- 144 Aalders, Gerard, *Roof*, p. 229-237.
- 145 Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van de ontruiming van woningen en inventarisatie van inboedels van joodse eigenaren, 1942-1943*, inv. nr. 220, de burgemeester aan de Commissaris van de Provincie Utrecht, d.d. 20 en 25 november 1942.
- 146 Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van de ontruiming van woningen en inventarisatie van inboedels van joodse eigenaren, 1942-1943*, inv. nr. 219 en 220, Circulaire van Commissaris van de Provincie Utrecht, d.d. 28 november 1942.
- 147 HUA, toegang 1202, inv. nr. 220, de burgemeester aan de Commissaris van de Provincie Utrecht, No. 3288, d.d. 4 december 1942. Het ging om de adressen Braamweg 83, Pelikaanweg 11, Smitsweg 20, Kerkpad (NZ) 35a, Van Weestraat 49, Amersfoortseweg 108, Stadhouderslaan 68, Mendelsohnlaan 15 (Van Goyenlaan).
- 148 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Opgave van nog aanwezige Joden*, d.d. 27 februari 1943.
- 149 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, circulaire van de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 22 april 1943.
- 150 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, *Opgaaf Joden en Jodenwoningen*, d.d. 27 april 1943.
- 151 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765.

- 152 NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 79, pdf pagina's 84-86. Voor Kamm zie p. 98.
- 153 Zie het rapport over Baarn, **p. 54**.
- 154 Zie bv NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, d.d. 1 december, 17.50 uur. De dienstorder zelf is niet aangetroffen in het archief.
- 155 Zie bv NL-AmfAE 0912, inv. nr. 90, d.d. 4 december, 17/18 december, 18 december, 19/20 december, 21 december 27/28 december. En: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 99, nachtrapport 22/23 april 1943, nachtrapport 7/8 mei 1943. Voor Braamweg zie: 18 december, 12.00 uur. Pelikaanweg: 4 december, 18.30 uur.
- 156 Zie bv NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, d.d. 21 mei, 16.00 uur. Voor de laatste melding over Colenso zie nachtrapport 31 mei/1 juni, 20.00 uur. Het is goed denkbaar dat gemeentearbeiders, politiebeambten of mensen van de ERR stalen bij de ontruiming. Het was makkelijk en verleidelijk om iets in je zak te steken en we weten dat dat in het hele land gebeurde. In Soest zijn daar nauwelijks aanwijzingen van overgeleverd. In het gemeentearchief is er maar één verwijzing naar. In de vergadering van 22 augustus 1945 van de zuiveringscommissie, waarin de arrestatie van mevrouw Schoen en haar joodse onderduikers werd besproken, ondervroeg men de agenten Heupers, Voet en Van der Heiden of er later spullen gestolen werden uit het huis van Schoen. Men verdacht de agenten Wolf en Voerman daarvan. Het ging om een kleed, een tas en een stofzuiger. Als het hier al om diefstal ging dan ging het om de spullen van een niet-joodse bewoner. Zie: NL-AmfAE 0937, inv. nr. 3292, vergadering 22 augustus 1945. En: NL-AmfAE 0912, inv. nr. 91, dagrapport d.d. 23 april 1943, 21.15 uur.
- 157 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 448-449. Voor de circulaire zie: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2380, *stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de uitvoering van bezettingsmaatregelen tegen Joden. 1940-1946*, circulaire d.d. 22 oktober 1943. Vgl. NIOD toegang 020, Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz, inv. nr. 1257, *Stukken betreffende het verhalen van door de gemeenten in verband met de deportatie van joden verrichte uitgaven, 1943-1944*. Vgl. over het voorschieten van de kosten: Het Utrechts Archief, toegang 1201, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 3514.
- 158 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1766, de burgemeester van Soest aan de Heer Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken, d.d. 6 november 1943. En overzicht *Räumungsaktion Judenwohnungen*, z.d. Vgl. NIOD toegang 020, Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz, inv. nr. 1257, *Stukken betreffende het verhalen van door de gemeenten in verband met de deportatie van joden verrichte uitgaven, 1943-1944*.
- 159 NL-AmfAE 0002.01, inv. nr. 4005, inleveren van radiotoestellen, 1941. Vgl. Aalders, *Roof*, p. 202-203.
- 160 HUA, toegang 1202, inv. nr. 212, Opgaven van burgemeesters in de provincie van door joden ingeleverde rijwielen, 1942, overzicht *Door Joden ingeleverde rijwielen*.
- 161 Aalders, *Roof*, p. 202-203.
- 162 Aalders, *Roof*, p. 127.
- 163 Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerps, 2018), p. 92-93.
- 164 Joep Boerboom, *Beroofd volgens de regels. Het lot van zeven joodse ondernemers in Deventer* (Hilversum 2020), p. 19. Vgl. Gerard Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1999), p. 139.
- 165 Aalders, *Berooid*, p. 188.
- 166 Gerard Aalders, *Roof*, p. 135-140. Jean Marc Dreyfus heeft een iets ander nummer in een vergelijkend onderzoek naar roof van joodse bedrijven in Frankrijk, België en Nederland. Hij stelt dat van de 14.000 bedrijven in Nederland

- er 11.000 zijn geliquideerd. Er waren nog eens 8000 bedrijven 'entjudet'. See: Jean Marc Dreyfus, 'The Looting of Jewish Property in Occupied Western Europe', in: Martin Dean, Constantin Goschler and Philipp Terr (eds), *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe* (New York, 2007), p. 53-67, aldaar p. 63.
- 167 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1765, Winkels en zaken van Joden, d.d. 21 augustus 1942.
- 168 HUA toegang 4003, *Kamer van Koophandel te Amersfoort: Handelsregister*, inventarisnummer 249.
- 169 HUA toegang 4003, *Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982*, inventarisnummer 10791.
- 170 Er is alleen een KvK dossier van zijn vorige zaak in Loenen aan de Vecht, zie: HUA 4004, inv. nr. 5081.
- 171 Toegang 094f Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, inv. nr. 2985; NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.04, inv. nr. 71433.
- 172 HUA toegang 4003, inv. nr. 242.
- 173 Dit hoofdstuk gaat over de naoorlogse periode. Na de oorlog was het ook de vraag of joden konden aankloppen bij de gemeente als ze terugkeerden en of ze hulp en opvang kregen. Er is inmiddels veel gepubliceerd over de moeizame opvang van joden na de bevrijding. Joden kwamen uit de onderduik of kwamen als overlevenden terug uit een concentratiekamp in Duitsland of Oost-Europa. Die joden moesten vaak op eigen gelegenheid thuis zien te komen. Eenmaal thuis kwamen ze in contact met de autoriteiten. Dat gebeurde als ze de Nederlandse grens over staken en ook als ze terugkwamen in hun eigen stad. Katja Happe schrijft daarover: "Duidelijk is in elk geval dat Joden die naar Nederland terugkeerden of uit de onderduik tevoorschijn waren gekomen vaak niet bijzonder vriendelijk werden verwelkomd. (...) Overlevenden uit de kampen werden bij de grensovergangen vaak overdreven formeel behandeld en moesten een geldig paspoort laten zien". En: "onder grote delen van de bevolking werd het leed van de gedeporteerde Joden niet erkend en niet aanvaard" (Happe, *Veel valse hoop*, p. 357, 358). Ook zijn de verhalen bekend van joden die anderen in hun huis vonden of die spullen in bewaring hadden gegeven aan burens en die niet terugkregen. Tegelijkertijd weten we dat in een aantal grote steden er wel degelijk instanties waren waar teruggekeerde joden konden aankloppen zoals Nederlands Volksherstel en HARK. Volksherstel was een landelijke organisatie met lokale afdelingen, opgericht als overkoepelend orgaan voor hulpverlening en met nadruk op opvoeding van het volk. HARK -de Hulpactie Roode Kruis- was een overkoepelende organisatie voor materiële hulpverlening, opgericht in het bevrijdde zuiden. Deze stond in feite los van het Rode Kruis. NVH en HARK werkten in de praktijk nauw samen. (Dienke Hondius, ' 'Welkom' in Amsterdam. Aankomst en ontvangst van repatrianten in de hoofdstad in 1945', in: Kristel, Conny (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2002), p. 201-223. Zie voor Volksherstel: Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht*, p. 207-216). Vgl. Leo van Bergen, 'Helpt alleen rijke kennissen. Een geschiedenis van de Hulpactie Roode Kruis', in: Kristel, Conny (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2002), p. 123-150.
- Ook in Soest en Baarn was er hulpverlening van HARK (Hulpactie Roode Kruis) en NVH maar er is niet veel informatie over in het gemeentearchief. Er was in ieder geval een HARK comité in Soest waarin vertegenwoordigers van verschillende hulporganisaties zaten. Dit comité leverde goederen, kleding en schoeisel, aan hulpbehoevende Soestenaren en aan evacués waarvan er veel waren in Soest (zoals ook blijkt uit een lijst met honderden namen in NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1763). Ook was er een afdeling van NVH in Soest zoals blijkt uit de bekendmaking op pagina 60. Soest en Baarn vielen onder district Eemland. Ook waren er Soestenaren die door de LO werden ondersteund. Wat betreft hulpverlening aan joden is er nauwelijks informatie, behalve over Utrecht stad waar het districtsbestuur van NVH zat. In Soest is er een (oranje) schriftje overgeleverd met namen van inwoners die nieuwe papieren (een PB of een distributiestamkaart) aanvroegen omdat ze die kwijt waren geraakt. Op die lijst relatief veel joden maar dat lijken vooral onderduikers te zijn geweest en niet inwoners van Soest. Zie: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2958. Voor het oranje schriftje zie inv. nr. 2957; HUA toegang 1136, inv. nr. 257, *Eindrapport S.V.G.* 16, d.d. 21 juni 1945.

- 174 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 6299, vergadering 15 november 1945, p. 2-4; vergadering 13 juni 1946, p. 3.
- 175 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 153.
- 176 Zie voor Leeuwarden: *Roof en rechtsherstel* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 26.
- 177 NL-AmfAE 0911, inv. nr. 6299.
- 178 Behalve J. Mok voor hondenbelasting uit 1942.
- 179 Zie voor de verordening straatbelasting 1925: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1583. Zie voor het overzicht van oninbare belastingen: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 133. Zie voor de verzamelstaat van inkomsten 1945: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 179. Uit het kadaster blijkt geen in beheer name door de ANBO van het pand van Vomberg. Vomberg staat ook niet op het overzicht van oninbare belastingen inv. nr. 133 maar dat loopt in de praktijk t/m 1943, al stelt de begeleiden- de brief dat het overzicht t/m 1944 loopt. Zie voor het belastingkohier 1941: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 304.
- 180 Aalders, Gerard, *Berooid*, p. 25-27, 37-39. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59.
- 181 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 415.
- 182 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 162-163.
- 183 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-31.

Bronnen en overig

Met dank aan

Thom Lubberding, Archief Eemland

Afkortingen

- ANBO = Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen
- CABR = Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
- NBI = Nederlands Beheersinstituut
- NGV = Niederländische Grundstücksverwaltung
- NIG=Nederlandse Israëlitische Gemeente
- NIHS = Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge, joodse gemeente Amsterdam en Arnhem
- NIK = Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap, overkoepelende organisatie van Joodse Gemeenten in Nederland
- PB = Persoonsbewijs
- RvR = Raad voor het Rechtsherstel
- SD = Sicherheitsdienst, geheime inlichtingendienst van de SS, in de praktijk één geheel met de Sipo
- Sipo = Sicherheitspolizei, politieke recherche van de SS, in de praktijk één geheel met de SD
- VO = Verordening
- VVRA = Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt
- WPS = Wirtschaftsprüfstelle

Literatuur

- Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1999).
- Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom 2001).
- Bakker, R. (2020). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Tweede druk: Nobel boeken 2023).
- Bergen, Leo van, 'Helpt alleen rijke kennissen. Een geschiedenis van de Hulpactie Roode Kruis', in: Kristel, Conny (red.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2002), p. 123-150.
- Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021).

- Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker 2001).
- Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Alfabet Uitgevers, 2021).
- Croes, Marnix en Peter Tammes, 'Gif laten wij niet voortbestaan'. *Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam: Aksant 2004).
- Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, Lege plekken. *Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: November 2021).
- Duijvendak, Maarten, *Sporen van Joods leven. Ontrechting en rechtsherstel in Kampen en IJsselmuiden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle: W Books 2024).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008).
- Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011).
- Haar, W. ter, *Soester Politie Historie* (Soest 1990).
- Happe, Katja, *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen, 2018).
- Helmstrijd, F.A., *Het Vorderingsbesluit Woonruimte toegelicht* (Alphen aan de Rijn 1946).
- Joosse, Heleen, *Joden in Soest tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Soest: Uitgeverij Boekscout 2023).
- Lipschits, Isaac, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001).
- Merwe-Wouters, Geke van de, *Soest onder vuur. 1939 tot en met 1945* (Soest 2001).
- Meurs, Wim van, Marieke Oprel, *Joodse burgers in Nederland: onteigening en rechtsherstel. Synthese van drie jaar onderzoek in opdracht van Nederlandse gemeenten*, (Nijmegen: Radboud Universiteit, Advies & Actualiteit, maart 2024).
- Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker 1998).
- Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
- Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015).
- Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Soesterberg: Aspekt 1965/2005). In dit rapport wordt verwezen naar de uitgave uit 2005.
- *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de herverkrijging door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957*, (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden 2021).
- Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006).
- Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023).
- Schokker, Andries, Cecilia Salomons, 'Een voorbeeld van hoe het enkele Joodse dorpsgenoten is vergaan', Van Zoys tot Soest, jaargang 44, nr.1, p. 8-16.

- Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016).
- Schütz, Raymund, 'Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)'. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsge-schiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141.
- Schütz, Raymund, *Vermoedelijk op transport. De Joodsche Raadcartotheek als informatiesysteem binnen sterk veranderende kaders: repressie, opsporing en herinnering. Een archiefwetenschappelijk onderzoek naar de herkomst, het gebruik en het beheer van een bijzondere historische bron* (Masterscriptie Archiefwetenschappen Universiteit Leiden Instituut Geschiedenis, November 2010)
- Slaa, Robin te, '*Daar dit een immorele aanslag is*'. *De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017).
- Slot, Eric, 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolging,' Historisch Nieuwsblad, nr. 9/2008.
- Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolging van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95.
- Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005).
- *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941.*
- Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013).

Archieven

Nationaal Archief in Den Haag (NA)

- Toegang 2.09.16 Nederlands Beheersinstituut (NBI), met diverse subnummers (toegang 2.09.16.01 tot en met 2.09.16.15): Beheersdossiers
- Toegang 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen, Geschillendossiers
- Toegang 2.11.08.01 Directie van de Landbouw: Afdeling Grond- en Pachtzaken, (1906) 1935-1964 en de Stichting Pachtbureau van Noord-Brabant, 1938-1941
- Toegang 2.04.57 Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, (1870) 1879-1950 (1959)
- Toegang 2.09.54 Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken (Zuivering Politie), (1941) 1944-1965 (1983)

Archief Eemland (NL-AmfAE)

- Toegang 0911 Gemeentebestuur Soest, 1929 – 1975
- Toegang 0912 Gemeentepolitie Soest, 1919-1994
- Toegang 0937 Adviescommissie tot zuivering van het politiepersoneel te Soest, 1945
- Toegang 4004 Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982

NIOD

- Toegang 020 Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz
- Toegang 039 Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft
- Toegang 093a Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
- Toegang 094f Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle

Het Utrechts Archief (HUA)

- Toegang 1136 Militair gezag in de provincie Utrecht 1945-1946 (1948)
- Toegang 1201 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954
- Toegang 1202 Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954
- Toegang 1203 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954: Gedeponeerde archieven

Streekarchief Langstraat Heusden Altena

- Toegang 1542 Families de Vries en van der Plas, 1881-2015

Afbeeldingen

- Afbeelding pagina 12: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 2444
- Afbeelding pagina 20: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1766
- Afbeeldingen pagina 34-35: Streekarchief Langstraat Heusen Altena, 1542 Families de Vries en van der Plas, 1881-2015, inv. nrs. 26, 30
- Afbeelding pagina 46: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1616. Zie ook Soester Courant 15 juni 1945 pag. 2.
- Afbeelding pagina 50: NL-AmfAE fotonummer 3300.0106
- Afbeelding pagina 60 en 61: NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1614

Websites

- <https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken>
- <https://www.kadaster.nl/>
- <https://labs.kadaster.nl/stories/verkaufsbucher/index.html>
- <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen>
- <https://www.joodsmonument.nl>
- <https://www.oorlogsgetroffenen.nl/>
- <http://maartenjanvos.nl/>

